

ΠΟΣΟΤΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΕΑΥΤΟΣ

Ψηφιακές τεχνολογίες αυτοκαταγραφής
και υποκειμενικότητα στην ύστερη
νεωτερικότητα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΟΣΟΤΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΕΑΥΤΟΣ

Ψηφιακές τεχνολογίες αυτοκαταγραφής και υποκειμενικότητα στην ύστερη
νεωτερικότητα

Στέλιος Κουφογιαννάκης

Επιβλέποντες καθηγητές:

Δοξιάδης Κύρκος

Ανανιάδης Γρηγόρης

Κουζέλης Γεράσιμος

Αθήνα, Φεβρουάριος 2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
ΜΕΡΟΣ Α.....	8
1. Το τεχνολογικό φαινόμενο	9
Ο μη ουδέτερος χαρακτήρας της τεχνολογίας.....	10
Τεχνική μεσολάβηση.....	13
Τεχνολογική προθετικότητα.....	16
2. Νεοφιλελευθερισμός, κοινωνία και υποκείμενο	19
Η «καινοτομία» του νεοφιλελευθερισμού	21
Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση της κοινωνίας	24
Το υποκείμενο του ύστερου καπιταλισμού	28
ΜΕΡΟΣ Β	36
3. Εισαγωγή στον ποσοτικοποιημένο εαυτό	37
Το κίνημα του ποσοτικοποιημένου εαυτού.....	39
Τα εργαλεία της ποσοτικοποίησης.....	41
Ποσοτική έρευνα για τη χρήση εφαρμογών αυτοκαταγραφής.....	43
4. Ποσοτικοποίηση, διαφάνεια και βελτιστοποίηση του εαυτού	47
Οι διαστάσεις της διαφάνειας και της βελτιστοποίησης	50
Θετικοποίηση της σωματικής και ψυχικής υγείας.....	53
Παιχνιδοποίηση και θεωρία της παρώθησης	55
5. Ψηφιακή αναπαράσταση του εαυτού και μετασχηματισμός των μορφών εμπειρίας και συσχέτισης	58
Ψηφιακό περιβάλλον και δεδομενοποίηση	59
Συμμετροποίηση.....	61
Η πολιτική διάσταση της ποσοτικοποίησης.....	63
Το σώμα δεν είναι ναός, είναι ένα εργοστάσιο δεδομένων που αναδίδει ψηφιακό καπνό.....	67
Η αυτοκαταγραφή ως τρόπος του σχετίζεσθαι.....	71
6. Η πρακτική της ποσοτικοποίησης ως συγκρότηση σχέσης με τον εαυτό.....	77
Ποσοτικοποίηση του εαυτού: πορεία προς την αυθεντικότητα και τη χειραφέτηση;	77
Ποσοτικοποίηση του εαυτού και νεοφιλελεύθερη υποκειμενοποίηση.....	80
Επίλογος.....	86
Βιβλιογραφία	89

Εισαγωγή

Ευρισκόμενοι στο κατώφλι της τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης¹, μπορούμε να διακρίνουμε πως ο τρόπος που ζούμε, εργαζόμαστε και συσχετιζόμαστε εντός του κόσμου μετασχηματίζεται άρδην. Η εδραίωση των ψηφιακών τεχνολογιών και η αφομοίωσή τους στις καθημερινές πρακτικές θολώνει τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ φυσικών, ψηφιακών και βιολογικών σφαιρών. Τα ψηφιακά δεδομένα που αναπαράγονται από τις τεχνολογίες αυτές, όντας σε άμεση και διαρκή αλληλεπίδραση με τους ανθρώπους, επιφορτίζονται τόσο με οικονομικό όσο και πολιτικό βάρος και γίνονται καταλύτες σημαντικών μεταβολών. Η ψηφιοποίηση – επικαθοριζόμενη από τις δυναμικές της διαφάνειας, της αποτελεσματικότητας και της επιτάχυνσης που παροξύνει η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση– δεν υλοποιεί απλώς την αναπαράσταση πολλαπλών εκφάνσεων του φυσικού κόσμου μέσω δεδομένων, αλλά συνεπιφέρει ταυτοχρόνως και τον ποιοτικό μετασχηματισμό των οντοτήτων αυτών, τις οποίες αναπαριστά. Έκφανση των παραπάνω τάσεων αποτελούν οι τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού, οι οποίες άλλοτε σε μικρό και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό μετατρέπονται σε αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής. Διεisdύοντας στις καθημερινές δραστηριότητες, οι τεχνολογίες αυτές δεν είναι απλώς εργαλεία στα χέρια των ανθρώπων αλλά αποτελούν και κομμάτι του τρόπου που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τη ζωή και τον εαυτό τους.

Ο όρος «ποσοτικοποιημένος εαυτός» [quantified self] κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του το 2007, όταν οι Gary Wolf και Kevin Kelly –αρθρογράφοι του περιοδικού *Wired* της Καλιφόρνιας για θέματα τεχνολογίας– δημιουργούν το blog Quantified Self² φιλοδοξώντας να διαδώσουν τις, εκκεντρικές μέχρι τότε, ιδέες τους περί ποσοτικοποίησης. Γρήγορα, γύρω από το blog αναπτύσσεται μία ένθερμη κοινότητα η οποία καταφέρνει να δικτυωθεί παγκοσμίως και να δράσει προωθητικά

¹ Η τέταρτη βιομηχανική επανάσταση, επεκτείνοντας την τρίτη η οποία αναδύθηκε μέσω της ανάπτυξης της επιστήμης των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της αυτοματοποίησης, προσδιορίζεται από την επικράτηση της ψηφιακής τεχνολογίας, της επιστήμης των δεδομένων, της τεχνητής νοημοσύνης και των έξυπνων συσκευών που επικοινωνούν μεταξύ τους. Klaus Schwab, «The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond», *World Economic Forum*, 14/1/2016. Διαθέσιμο στο <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/> (τ.π. 23/12/2020).

² Η ηλεκτρονική διεύθυνση της ιστοσελίδας του Quantified Self είναι <https://quantifiedself.com> (τ.π. 23/12/2020).

για τον ποσοτικοποιημένο εαυτό και τις πρακτικές του. Σε τι συνίσταται όμως η συγκεκριμένη ιδέα, οι υποστηρικτές της οποίας ισχυρίζονται πως αποτελούν μέλη ενός παγκόσμιου κινήματος; Ίσως η φράση στην οποία μπορεί να εντοπιστεί η πεμπτουσία της, να πρόκειται για το σύνθημα «αυτογνωσία μέσω των αριθμών». Ειδικότερα, αυτό που επιδιώκουν οι *quantified selfers* είναι την, διαμέσου της διασύνδεσης του σώματος με φορητές ψηφιακές συσκευές [wearables], παρακολούθηση και καταγραφή κρίσιμων παραμέτρων του ανθρωπίνου οργανισμού, της ψυχικής ζωής και των καθημερινών σχέσεων. Η πρακτική αυτή φαίνεται να καθιστά εφικτή την ανάδυση μιας νέας γνώσης, η σωστή αξιοποίηση της οποίας δύναται να συμβάλλει στη στοχευμένη μεταβολή των ατομικών συμπεριφορών με τελικό στόχο να καταφέρει κανείς να πραγματώσει την καλύτερη εκδοχή του εαυτού του. Με άλλα λόγια, η ψηφιοποίηση προβάλλεται ως η βασιλική οδός μέσω της οποίας οι χρήστες μπορούν να επιτύχουν την διαρκή παρακολούθηση ανεξερεύνητων μέχρι πρότινος παραμέτρων ώστε να εκπληρώσουν τις αξίες της προσωπικής αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας. Σήμερα, οι εφαρμογές του ποσοτικοποιημένου εαυτού αποτελούν μία από τις σημαντικές τάσεις της αγοράς τεχνολογίας, με εταιρείες start-ups αλλά και πολυεθνικούς κολοσσούς να έχουν εισαγάγει ένα ιδιαίτερα ευρύ πλήθος αντίστοιχων ψηφιακών συσκευών και εφαρμογών. Πρόκειται για εργαλεία που καταγράφουν διαρκώς και προσφέρουν εικονοποιημένες αναλύσεις επί πλήθους βιολογικών –και όχι μόνο– παραμέτρων με στόχο την βελτιστοποίηση, επί παραδείγματι, της φυσικής δραστηριότητας, της πρόσληψης φαγητού, της διάρκειας και της ποιότητας του ύπνου αλλά και της διάθεσης ή των συναισθημάτων καθώς και των κοινωνικών σχέσεων και επαφών.

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η ενδελεχής διερεύνηση των πρακτικών του ποσοτικοποιημένου εαυτού, καθώς κρίνουμε πως δεν συνιστούν ένα φαινόμενο αποκλειστικά τεχνολογικό, αλλά εξίσου κοινωνικό και πολιτισμικό. Έχοντας ως σημείο εκκίνησης τη θέση ότι οι πρακτικές του ελεύθερου χρόνου δεν αναπτύσσονται εν κενώ αλλά ενσωματώνουν κοινωνικές αντιλήψεις και αξίες, θα επιχειρήσουμε να τοποθετήσουμε τις πρακτικές της ποσοτικοποίησης και αυτοκαταγραφής εντός του κοινωνικού συγκειμένου καθώς και να ανιχνεύσουμε τους τρόπους με τους οποίους μετασχηματίζουν την ανθρώπινη κατάσταση. Με άλλα

λόγια, σκοπός μας είναι να διαυγάσουμε ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές τάσεις της ύστερης νεωτερικότητας που ενσωματώνονται μέσα σε ορισμένες πρακτικές του ελεύθερου χρόνου και, αφετέρου, να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους η αναπαράσταση του εαυτού και της δράσης του, όπως υλοποιείται ψηφιακά από τις συγκεκριμένες τεχνολογίες, αναδιαμορφώνει την εμπειρία και τη συσχέτιση του υποκειμένου με τον κόσμο.

Για τον σκοπό αυτό η δομή της εργασίας διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος προβαίνουμε, αρχικά, σε μία γενική εξέταση του τεχνολογικού φαινομένου ώστε να αναπτύξουμε ορισμένα εννοιολογικά εργαλεία μέσω των οποίων, στο δεύτερο μέρος, θα μας επιτραπεί η διερεύνηση των τεχνολογιών του ποσοτικοποιημένου εαυτού. Το θεωρητικό μας πλαίσιο θεμελιώνεται πάνω στις έννοιες της τεχνολογικής μεσολάβησης και της τεχνολογικής προθετικότητας. Μέσω αυτών αναπτύσσεται η βασική μας θέση, η οποία έγκειται στο ότι η τεχνολογία δεν συνιστά ουδέτερο μέγεθος καθώς εν τη γενέσει της ενσωματώνει όψεις και αντιλήψεις της κοινωνίας ενώ επιπλέον, ως μεσολάβηση της σχέσης των ανθρώπων με τον κόσμο, διαπλάθει τόσο τα ίδια τα υποκείμενα όσο και ευρύτερα τον πολιτισμό –παρότι ποτέ με απόλυτο τρόπο και σε καθολικό βαθμό. Στη συνέχεια του πρώτου μέρους, σκιαγραφούμε την ορθολογικότητα και τις μεθόδους διακυβέρνησης της κοινωνίας και των υποκειμένων στον ύστερο καπιταλισμό, όπως θεματοποιούνται υπό τη συνθήκη του νεοφιλελευθερισμού. Για τους σκοπούς μας, ο νεοφιλελευθερισμός εννοιολογείται ως κυβερνώσα ορθολογικότητα που οικονομικοποιεί την κοινωνία και συγκροτεί τα υποκείμενα με βάση τις αξίες της διαφάνειας, της αποτελεσματικότητας και του ανταγωνισμού. Έτσι, ο νεοφιλελευθερισμός προσεγγίζεται ως μέθοδος διακυβέρνησης η οποία δεν προσιδιάζει στην καταστολή αλλά ενεργοποιεί τροπικότητες εξουσίας που κινητοποιούν τα υποκείμενα, τα ενθαρρύνουν να αναπτύξουν δράση μέσα σε ρυθμισμένα και ελεγχόμενα περιβάλλοντα, τα ωθούν να διαμορφώσουν μια επιχειρηματική σχέση με τον ίδιο τους τον εαυτό. Αν και σε πρώτη ματιά, τα δύο τμήματα του πρώτου μέρους ενδέχεται να φαντάζουν ασύνδετα, θεωρούμε πως επικοινωνούν στενά μεταξύ τους. Όπως προαναφέραμε, η διαμόρφωση και η ανάπτυξη της τεχνολογίας συντελούνται εντός της κοινωνίας και όχι μέσα σε κάποιο

απομονωμένο εργαστήριο ενώ, παράλληλα, οι τεχνολογικοί μετασχηματισμοί δεν δύνανται να εδραιωθούν και να ευδοκιμήσουν χωρίς μια κοινωνία πολιτισμικά έτοιμη να τους αποδεχτεί.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, μετακινούμενοι στο επίπεδο του συγκεκριμένου, επικεντρωνόμαστε αμιγώς στις τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού. Αρχικά παρουσιάζουμε τα βασικά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων τεχνολογικών μέσων, αναδεικνύουμε τους λόγους που αναπτύσσονται γύρω από αυτά και αποτυπώνουμε τα μοτίβα χρήσης και συμπεριφοράς που οριοθετούν. Στο πλαίσιο αυτό, οι βασικές έννοιες που αναπτύσσονται και αναλύονται, πέραν της ποσοτικοποίησης, είναι αυτές της διαφάνειας και της βελτιστοποίησης. Στη συνέχεια εξετάζουμε τους άξονες βάσει των οποίων τα ψηφιακά εργαλεία της αυτοκαταγραφής εννοιολογούν, μορφοποιούν και αναπαριστούν τη βιωμένη εμπειρία του υποκειμένου ώστε, ακολούθως, να ιχνηλατήσουμε τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούν την ταυτότητα του χρήστη, μετασχηματίζουν την πρόσληψη της σωματικότητας και την αισθητηριακή του αντίληψη, προωθούν καθορισμένες μορφές συσχέτισης με τον βιόκοσμο. Τέλος, επιχειρώντας να εμπλακούμε στον ευρύτερο διάλογο που έχει αναπτυχθεί γύρω από την πρακτική της ατομικής ποσοτικοποίησης ως μορφή σχέσης με τον εαυτό, προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε τον βαθμό στον οποίο οι συγκεκριμένες τεχνολογίες φέρουν χειραφετητικά φορτία προς όφελος της αυτονομίας των υποκειμένων ή/και κατά πόσο βρίσκονται σε συνάφεια με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο διακυβέρνησης και υποκειμενοποίησης.

Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θέτουμε και αναζητάμε κατευθύνσεις επεξεργασίας για ορισμένα ερωτήματα. Τι μοτίβα συμπεριφοράς ενθαρρύνουν οι τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού; Πως αντιλαμβάνονται τον εαυτό και την εμπειρία του και τι μορφή προσδίδουν στην ψηφιακή προσομοίωσή του; Που εδράζεται η πολιτική διάσταση των τεχνολογιών της ποσοτικοποίησης; Με ποιους τρόπους μετασχηματίζουν την αισθητηριακή αντίληψη του υποκειμένου; Τι μορφές ζωής ενθαρρύνουν οι εφαρμογές; Με ποιον τρόπο σχετίζονται με ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές όψεις των μεταβιομηχανικών κοινωνιών;

ΜΕΡΟΣ Α

«Η οικονομία είναι η μέθοδος,
ο στόχος είναι να αλλάξει η ψυχή και η καρδιά»

Margaret Thatcher, 1981³

«Η ποσοτική αξιολόγηση
είναι η αριστοτεχνική πρακτική εκδήλωση
εκείνου που έλεγε η Μ. Θάτσερ για την οικονομία
ως τρόπο για να αλλάξει η ψυχή και η καρδιά».

Christian Laval, 2015⁴

³ Margaret Thatcher, «Economics are the method: The object is to change the soul», *Sunday Times*, 3/5/1981.

⁴ Christian Laval, «Ανθρωπολογία του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου», μτφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom*, τχ. 6, 2019, σσ. 29-50, σ. 46.

1. Το τεχνολογικό φαινόμενο

Ιστορικά, γνωρίζουμε πως ο άνθρωπος, ήδη από την προϊστορική εποχή, είχε αναπτύξει ορισμένες μορφές τεχνουργημάτων. Τα απλοϊκά πέτρινα εργαλεία των πρωτόγονων συνθέτουν και αυτά μια μορφή υλικού πολιτισμού –έστω και στοιχειώδη. Πράγματι, η τεχνολογία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης κατάστασης καθώς είναι αδύνατον να αναλογιστούμε οποιοδήποτε στάδιο του ανθρώπινου πολιτισμού δίχως κάποια, εκτεταμένη ή μη, μορφή τεχνολογίας. Προβαίνοντας σε έναν ορισμό της, σχετικά ευρύ και ταυτόχρονα όχι απολύτως αφηρημένο, μπορούμε να την προσεγγίσουμε μέσω τριών διαστάσεων.⁵ Αρχικά, βασική προϋπόθεση για να εντάσσεται κάτι στην κατηγορία τεχνολογία αποτελεί το να διαθέτει ορισμένα στοιχεία υλικού χαρακτήρα. Επιπλέον, οι τεχνολογίες συμμετέχουν σε σύνολα πράξεων καθόσον τα παραπάνω στοιχεία γίνονται αντικείμενο χρήσης από τους ανθρώπους. Τέλος, στον ορισμό της τεχνολογίας εμπεριέχεται και το είδος σχέσεων που διαμορφώνεται μεταξύ των τεχνολογιών και των ανθρώπων που τις χρησιμοποιούν ή τις σχεδιάζουν.

Φυσικά, στην νεωτερικότητα το ζήτημα της τεχνολογίας είναι αρκετά πιο πολύπλοκο εν συγκρίσει με την προνεωτερική περίοδο. Η ανάπτυξη της σύγχρονης επιστήμης, η εμφάνιση της βιομηχανίας και η ανάδυση νέων μορφών εξουσίας σηματοδότησαν μια ριζικά νέα εποχή και για τον τομέα της τεχνολογίας· γεγονός το οποίο καθιστά την θεώρησή της αρκούντως σύνθετη και περίπλοκη. Στην σύγχρονη εποχή είναι δύσκολο να σκεφτεί κανείς την τεχνολογία ανεξαρτήτως της επιστήμης αλλά και αντιστρόφως. Ειδικότερα, η επιστημονική πράξη προϋποθέτει και καθοδηγείται από την τεχνολογία, καθώς είναι ανέφικτο να αναπτυχθεί χωρίς πολύπλοκα όργανα και τεχνολογίες πειραματισμού, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να θεωρηθεί συνυπεύθυνη για τις κατευθύνσεις προς τις οποίες στρέφεται η ανάπτυξη της τεχνολογίας. Έτσι, ο Bruno Latour, συλλαμβάνοντας αυτήν την ενοποίηση τεχνολογίας και σύγχρονης επιστήμης κάνει λόγο για το φαινόμενο της τεχνοεπιστήμης.⁶ Ταυτόχρονα, ο Ian Hacking, επισημαίνοντας τα βακονικά θεμέλια

⁵ Ακολουθούμε τον ορισμό που δίνει ο Don Ihde στο *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας – Μια Εισαγωγή*, μτφρ. Ν. Πλεύρης & Δ. Παπαγιαννάκος, Αθήνα: Κάτοπτρο, 2014, σ. 63.

⁶ Βλ. Bruno Latour, *Science in Action*, Καίμπριτζ: Harvard University Press, 1987. Όπως επισημαίνει ο Don Ihde, ο όρος τεχνοεπιστήμη επινοήθηκε αρχικά, κατά την δεκαετία του 1930, από τον Gaston

της νεώτερης επιστήμης, την προσδιορίζει όχι ως διαδικασία διατύπωσης θεωριών αλλά ως εργαλειακή, και συνεπώς τεχνολογική, διαδικασία παρέμβασης στη φύση.⁷ Ωστόσο, η σχέση μεταξύ τεχνολογίας και επιστήμης, παρότι στενή, δεν είναι και αναγκαία καθότι η ιστορική εμπειρία μάς επιβεβαιώνει ότι τεχνολογίες έχουν εξίσου υπάρξει και δύνανται να αναπτυχθούν ανεξαρτήτως άμεσων συνδέσεων με την επιστήμη.

Γιατί λοιπόν μας ενδιαφέρει το τεχνολογικό φαινόμενο; Ποιο το νόημα στο να προβούμε σε μια αυτόνομη θεώρησή του; Αφενός, διότι αναγνωρίζουμε το πόσο τεχνολογικά εμποτισμένος είναι ο μοντέρνος τρόπος ζωής μας. Δεν θα ήταν υπερβολή, άλλωστε, εάν ισχυριζόμασταν ότι οποιαδήποτε ανθρώπινη πράξη εμπεριέχει σήμερα κάποια μορφή υλικού πολιτισμού. Αφετέρου, και κατά βάση, διότι η τεχνολογία αποτελεί πράξη που ενέχει έναν ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό χαρακτήρα. Ο σύγχρονος άνθρωπος είναι βαθύτατα ενταγμένος στο τεχνολογικό περιβάλλον—μέσα σε αυτό γεννιέται, ζει, πράττει και τελικά πεθαίνει—με αποτέλεσμα να καθορίζεται σημαντικά από αυτό καθώς εντός του δομείται η καθημερινή εμπειρία, οι αντιλήψεις και οι σχέσεις του. Είναι, δηλαδή, μέσω και της τεχνολογίας που ο άνθρωπος σχετίζεται με το περιβάλλον του ενώ παράλληλα διαμέσου αυτής το μορφοποιεί και το μετασηματίζει. Και ενόσω η τεχνολογία επιφέρει μεταβολές στον βίοκοσμο, μετασηματισμοί επέρχονται τόσο στην ενσώματη εμπειρία όσο και στην αντιληπτική ικανότητα του ανθρώπινου υποκειμένου. Υπό αυτό το πρίσμα, η μελέτη του τεχνολογικού φαινομένου ενέχει ένα ευρύτερο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον και, ως εκ τούτου, αποτελεί σημαντικό ζήτημα διερεύνησης.

Ο μη ουδέτερος χαρακτήρας της τεχνολογίας

Βασική προϋπόθεση για μια εις βάθος κατανόηση του τεχνολογικού φαινομένου αποτελεί η υπέρβαση της δημοφιλούς αντίληψης περί τεχνολογικής ουδετερότητας. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη οπτική—την οποία και θα επιχειρήσουμε να καταρρίψουμε— η τεχνολογία συνιστά ένα ουδέτερο και αποκαθαρμένο από αξίες μέγεθος ενώ τα τεχνικά εργαλεία αποτελούν απλώς μέσα για την επίτευξη σκοπών.

Bachelard. Σήμερα, ωστόσο, έχει γίνει δημοφιλής κυρίως μέσω του έργου του Latour. Ihde, *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας*, ό.π., σ. 37, σημ. 9.

⁷ Ian Hacking, *Αναπαριστώντας και παρεμβαίνοντας*, μτφρ. Τ. Τσιαντούλας, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2002.

Υπό αυτό το πρίσμα, η ορθολογική ή κακή χρήση τους επαφίεται στις διαθέσεις του εκάστοτε χρήστη, ακριβώς όπως το μαχαίρι στο χέρι του δολοφόνου αποτελεί όπλο που σκοτώνει ενώ το νυστέρι στα χέρια του χειρουργού μετατρέπεται σε εργαλείο που σώζει ζωές. Με άλλα λόγια, το θεμελιώδες διακύβευμα επί τη βάση της παραπάνω θεώρησης έγκειται στον βαθμό στον οποίο θα προκύψουν πράγματι επωφελείς επιπτώσεις από τη χρήση των εκάστοτε τεχνολογικών εργαλείων· κάτι που εν ολίγοις εξαρτάται από τις καλές ή κακές χρήσεις που τους επιφυλάσσει ο άνθρωπος. Αν, λοιπόν, δεν προβούμε σε μια υπέρβαση της συγκεκριμένης οπτικής, ο στοχασμός περί της τεχνολογίας κινδυνεύει να εγκλωβιστεί στο ζήτημα της αποτελεσματικότητάς της, περιστελλόμενος έτσι σε τεχνοκρατικό ζήτημα που αφορά μονάχα τους κύκλους των μηχανικών και των κατασκευαστών των τεχνολογικών μέσων. Στην καλύτερη των περιπτώσεων θα μπορούσε να επεκταθεί έως και την υπόθεση της εκπαίδευσης, η οποία θα όφειλε σε αυτήν την περίπτωση να καλλιεργεί μια κουλτούρα που θα αποθάρρυνε τους ανθρώπους από το να προβαίνουν σε κακόβουλες και μη ορθολογικές χρήσεις.

Η παραπάνω απλουστευτική θεώρηση, η οποία εστιάζει καθαρά στην εργαλειακότητα της τεχνολογίας και στο κομμάτι των χρήσεων, εκπηγάει από μία αντίληψη περί υποκειμένου και αντικειμένου ως αυθύπαρκτων και ανεξάρτητων μονάδων, εμπλεκόμενων μεταξύ τους μονάχα μέσω σχέσεων εξωτερικότητας. Στον αντίποδα μιας τέτοιας οπτικής, θα προσπαθήσουμε να υποστηρίξουμε ότι οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι συναρτώνται με τον κόσμο καθώς και οι σχέσεις που αποκτούν με τα τεχνικά αντικείμενα συμβάλλουν ενεργά στην διαμόρφωσή τους. Τοιουτοτρόπως, υποκείμενο και αντικείμενο δεν στέκονται το ένα έναντι του άλλου αλλά συνδέονται εσωτερικά, με την έννοια πως όχι μόνο συσχετίζονται μεταξύ τους αλλά και συγκροτούν αμοιβαία το ένα το άλλο.⁸ Τα αντικείμενα, δηλαδή, συμμετέχουν και αυτά στην υποκειμενοποίηση, δεδομένου ότι οι άνθρωποι

⁸ Perer-Paul Verbeek, *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency and Design*, μτφρ. R. Crease, Πενσυλβάνια: The Pennsylvania State University Press, 2005, σ. 112. Ο Verbeek προσδιορίζει την φιλοσοφική του προσέγγιση ως μεταφαινομενολογική. Πρόκειται για μια σχετικιστική φιλοσοφία, όχι με την έννοια του επιστημολογικού σχετικισμού αλλά εξαιτίας της εστίασης, κατά την ανάλυση, στη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Ο Verbeek επιδιώκει να αντιτεθεί στην απολυτοποίηση και την πλήρη διχοτόμηση υποκειμένου και αντικειμένου δίνοντας έμφαση στη μεταξύ τους σχέση, η οποία υποστηρίζει πως τα συγκροτεί αμοιβαία.

υπάρχουν μόνο μέσω των σχέσεών τους με αυτά. Με τους όρους του Ian Hodder, πρόκειται για μια σχέση συνύφανσης μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων.⁹ Παρότι, λοιπόν, η τεχνολογία κατέχει σαφώς και μία εργαλειακή διάσταση, συνιστά ταυτοχρόνως μια μη ουδέτερη ανθρώπινη δύναμη μετασχηματισμού.¹⁰ Ως εκ τούτου, τα τεχνολογικά αντικείμενα δεν περιορίζονται μονάχα στην υποβοήθηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων αλλά διαμορφώνουν τους τρόπους πρόσβασης στο περιβάλλον, τις μορφές συσχέτισης και αλληλεπίδρασης με τους άλλους ανθρώπους.

Υπό το παραπάνω πρίσμα, ο Walter Benjamin, για παράδειγμα, στο περίφημο δοκίμιό του «Το έργο τέχνης στην εποχή της δυνατότητας τεχνικής αναπαραγωγής του», προσπαθεί να ανιχνεύσει τους τρόπους με τους οποίους τα νέα μέσα αναπαράστασης, όπως ο κινηματογράφος και η φωτογραφία, μετασχημάτισαν την αισθητηριακή αντίληψη των ανθρώπων και, κατά συνέπεια, τις μορφές πρόσληψης της πραγματικότητας.¹¹ Σε ένα άλλο παράδειγμα για την μη ουδέτερη μετασχηματιστική δυναμική της τεχνολογίας, ο Ihde επιχειρεί να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους η εξέλιξη των τεχνολογιών μέτρησης του χρόνου αναμόρφωσε πλήρως την αίσθηση και την αντίληψή μας περί του χρόνου.¹² Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσει ένα ενδιαφέρον σενάριο μέσω του οποίου σκιαγραφεί το πόσο διαφορετική είναι η έννοια του άγχους σε μια κοινωνία χωρίς και σε μια κοινωνία με ρολόι. Στην πρώτη περίπτωση, ο καθορισμός μίας επικείμενης συνάντησης μεταξύ δύο προσώπων γίνεται με μία αρκετά ελαστική έννοια της

⁹ Βλ. Ian Hodder, *Συνύφανση: Μια αρχαιολογία των σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2012. Είναι ενδεικτικό πως αντί της λέξης αντικείμενο, ο Hodder επιλέγει τη χρήση της λέξης πράγμα. Η συγκεκριμένη επιλογή δεν είναι, φυσικά, τυχαία καθότι ο Hodder θεωρεί πως η λέξη αντικείμενο υποδηλώνει πως κάτι «αντίκειται» ή βρίσκεται έναντι του υποκειμένου με συνέπεια να υποθάλλει τον κλασικό στη φιλοσοφική σκέψη δυϊσμό, ο οποίος αντιπαραθέτει υποκείμενο με αντικείμενο και νου με ύλη.

¹⁰ Ihde, *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας*, ό.π., σ. 68.

¹¹ Βλ. Walter Benjamin, «Το έργο τέχνης στην εποχή της δυνατότητας τεχνικής αναπαραγωγής του», στο *Για το έργο τέχνης / Τρία δοκίμια*, μτφρ. Α. Οικονόμου, Αθήνα: Πλέθρον, 2013, σσ. 19-57.

¹² Βλ. Don Ihde, *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*, Μπλούμινγκτον/Ιντιανάπολις: Indiana University Press, 1990, σσ. 58-64. Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης, η μετατόπιση από τον ουρανό στο ρολόι, κατά την διαδικασία ανάγνωσης του χρόνου, δεν αποτέλεσε μονάχα μία χωρική διαφοροποίηση αλλά συνέβαλε στην εξάλειψη ορισμένων γενικευμένων έως τότε μορφών γνώσης, όπως είναι εκείνες που προκύπτουν μέσω της παρατήρησης του ουρανού και των άστρων. Σε ένα επόμενο επίπεδο, η αντικατάσταση του ρολογιού με μονό δείκτη που δύναται να αναπαριστά μόνο τις ώρες από το ρολόι με διπλό δείκτη, πέραν του ότι προσέφερε μεγαλύτερη ακρίβεια μέτρησης, έστρεψε, επιπλέον, την προσοχή μας προς τα λεπτά της ώρας τα οποία κατέστησαν έτσι περισσότερο σημαντικά.

ακρίβειας. Έτσι, η αναμονή εκείνου που έφτασε πρώτος έως την άφιξη του δεύτερου, δεν βιώνεται ως άγχος ή ανησυχία τόσο διότι «η έννοια του χρόνου δεν είναι εστιασμένη στη στιγμή όσο και διότι ολόκληρη η πολιτισμική αντίληψη του χρόνου είναι πιο χαλαρή».¹³ Αντιθέτως, ένας σύγχρονός μας επιχειρηματίας που έχει κανονίσει ένα επαγγελματικό ραντεβού με κάποιον πελάτη του, οφείλει να φροντίσει ώστε να είναι απόλυτα ακριβής στην ώρα του. Επιπλέον, σε περίπτωση που ο πελάτης του καθυστερήσει, το πιθανότερο είναι πως μόλις εντός ολίγων λεπτών της ώρας θα νιώσει αναστατωμένος, ανησυχώντας πως πιθανότατα κάτι δεν πηγαίνει καλά.

Τεχνική μεσολάβηση

Η έννοια κλειδί για την διαμόρφωση ενός πλαισίου που θα μας επιτρέψει να συλλάβουμε τον ρόλο των τεχνολογικών μέσων στην ανθρώπινη ύπαρξη είναι αυτή της μεσολάβησης. Ουσιαστικά, αυτό το οποίο επιχειρείται να αναδειχθεί μέσω της συγκεκριμένης έννοιας είναι πως η πρόσβαση των ανθρώπινων υποκειμένων στον κόσμο και την πραγματικότητα δεν είναι γυμνή και άμεση αλλά τεχνικά μεσολαβημένη. Η μεσολάβηση δεν καταλαμβάνει, απλώς, τον κενό χώρο μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου αλλά συμμετέχει ενεργά στην συγκρότηση της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας.¹⁴ Έτσι, η διαφορά μεταξύ μιας άμεσης και μιας τεχνολογικά μεσολαβημένης σχέσης δεν είναι τυπική καθότι ο τρόπος με τον οποίον βιώνεται ο κόσμος στην κάθε περίπτωση μεταβάλλεται οντολογικά.¹⁵ Σε αυτήν ακριβώς την συνθήκη είναι, λοιπόν, που εντοπίζεται ο μη ουδέτερος χαρακτήρας της τεχνολογίας καθώς όταν τα τεχνικά μέσα διαμεσολαβούν στη συσχέτιση των ανθρώπων με το περιβάλλον, η εμπειρία δεν μένει ανέπαφη. Πράγματι, η τεχνολογία διαπλάθει τους τρόπους με τους οποίους η πραγματικότητα παρουσιάζεται και γίνεται αντιληπτή από τα υποκείμενα, επιδρώντας επί της αισθητηριακής πρόσληψης και των πλαισίων ερμηνείας του κόσμου.

¹³ Στο ίδιο, σ. 64.

¹⁴ Verbeek, *What Things Do*, ό.π., σ. 130.

¹⁵ Ihde, *Technology and the Lifeworld*, ό.π., σ. 47. Υπό το ίδιο πρίσμα, ο Latour προσπαθεί να επεξεργαστεί το δημοφιλές, ειδικά στις ΗΠΑ, ερώτημα του αν τελικά είναι τα όπλα αυτά που σκοτώνουν ή οι άνθρωποι. Εν συντομία, αποφαίνεται πως το ερώτημα στερείται νοήματος καθότι η ουσία έγκειται στο ότι όταν ένας άνθρωπος πιάνει ένα όπλο μετατρέπεται σε έναν τελείως διαφορετικό άνθρωπο σε σχέση με πριν. Bruno Latour, «On Technical Mediation – Philosophy, Sociology, Genealogy», *Common Knowledge*, vol. 3, no. 2, 1994.

Παράλληλα, τις περισσότερες φορές το καθαυτό γεγονός της μεσολάβησης παύει να είναι προφανές και συνειδητό καθώς τα τεχνικά μέσα έχουν την τάση να «αποσύρονται» από το προσκήνιο προσφέροντας την αίσθηση μιας άμεσης επαφής με το περιβάλλον.¹⁶ Μετατρέπονται σε διάφανα μέσα της εμπειρίας μας αντί για καθαυτά αντικείμενα της· ακριβώς όπως όταν τις ηλιόλουστες μέρες του καλοκαιριού λησμονούμε ότι βλέπουμε τον κόσμο μέσω γυαλιών ηλίου, λίγο μόνο αφότου τα έχουμε φορέσει. Παρ' όλα αυτά, τα τεχνικά μέσα εξακολουθούν να βρίσκονται εκεί και να διαμορφώνουν ενεργά τους τρόπους με τους οποίους έχουμε πρόσβαση στην πραγματικότητα. Ωστόσο, και πέραν τούτου, η τεχνολογία δύναται να συμβάλει στην ανάδυση εντελώς νέων τρόπων παρουσίασης και κατανόησης του κόσμου και του εαυτού. Ειδικότερα, τα τεχνουργήματα έχουν την ιδιότητα να μετασχηματίζουν την πραγματικότητα μεγεθύνοντας ορισμένα χαρακτηριστικά της ενώ παράλληλα υποβαθμίζουν κάποια άλλα. Αυτός ο μετασχηματιστικός χαρακτήρας μεγέθυνσης/υποβάθμισης δεν αντανακλάται μόνο στην άμεση ενσώματη αισθητηριακή αντίληψη των υποκειμένων αλλά άπτεται εξίσου της ανάδυσης νέων τρόπων ερμηνείας της πραγματικότητας και αναφοράς σε αυτήν.¹⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης περίπτωσης αποτελεί το μικροσκόπιο, το οποίο μεγεθύνει το παρατηρούμενο αντικείμενο αποσπώντας το πλήρως από το πλαίσιο εντός του οποίου βρισκόταν προηγουμένως. Από την άλλη, στη δεύτερη περίπτωση μπορούμε να εντάξουμε την ζυγαριά, η οποία ως δείκτης μιας αφηρημένης όψης ενός σώματος – της μάζας του – αναδεικνύει έναν νέο τρόπο αναφοράς στο συγκεκριμένο αντικείμενο.

¹⁶ Ο Martin Heidegger, σε ένα ιδιαίτερα πολυσυζητημένο απόσπασμά του *Είναι και χρόνος*, διατείνεται πως το σφυρί, κατά τη διάρκεια της χρήσης του από τον τσαγκάρη, δεν αποτελεί ένα καθ' εαυτό αντικείμενο καθώς οι εμπρόθετες δράσεις του τσαγκάρη ρέουν κατευθείαν προς τα καρφιά, με αποτέλεσμα το σφυρί να είναι σαν να απουσιάζει. Σύμφωνα με τον Heidegger, δηλαδή, τα τεχνολογικά εργαλεία κατά τη λειτουργία τους γίνονται διάφανα και μόνο όταν χαλάσουν ή αρχίσουν να δυσλειτουργούν παρουσιάζονται πάλι σε εμάς σαν αντικείμενα. Βλ. Martin Heidegger, *Είναι και χρόνος*, μτφρ. Γ. Τζαβάρα, Αθήνα: Δωδώνη, 1978, σσ. 121-131. Στο ίδιο περίπου πλαίσιο, κατά τον Maurice Merleau-Ponty, το μπαστούνι-πλοηγός του τυφλού δεν αποτελεί για αυτόν ένα αντικείμενο της αντίληψής του αλλά το μέσο με το οποίο αυτός αντιλαμβάνεται τον κόσμο. Το μπαστούνι, δηλαδή, στα χέρια του τυφλού δεν είναι απλά ένα εξωτερικό εργαλείο το οποίο ο τυφλός αντιλαμβάνεται αλλά μετατρέπεται σε προέκταση του σώματός του, γίνεται στοιχείο της ύπαρξής του, μέσω του οποίου αυτός αντιλαμβάνεται. Μορίς Μερλώ-Ποντύ, *Φαινομενολογία της αντίληψης*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Νήσος, 2016, σ. 273.

¹⁷ Ihde, *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας*, ό.π., σ. 136.

Χάριν της τεχνικής μεσολάβησης, λοιπόν, η πραγματικότητα μπορεί να εκδηλώνεται στους ανθρώπους με πρωτοφανείς τρόπους, γεγονός το οποίο χωρίς την μεσολάβηση θα ήταν αδύνατο.¹⁸ Αυτή η θεμελιώδης ιδιότητα, ωστόσο, υπερβαίνει κατά πολύ τις λειτουργιστικές και εργαλειακές θεωρήσεις της τεχνολογίας ενώ, παράλληλα, δεν μπορεί να συλληφθεί μέσω γραμμικών εξηγήσεων μέσων και σκοπού. Καθώς η τεχνολογία εισβάλλει εντός της κοινωνικής ζωής ως ένας ενεργητικός δρών, επαναπροσδιορίζει ενδεχομενικά τις αξίες και την ηθική, τους κοινωνικούς ρόλους και τις σχέσεις, τις αντιλήψεις και την αυτοεικόνα των υποκειμένων. Αυτοί οι μετασχηματισμοί, όμως, πόρρω απέχουν από το να συνιστούν δευτερεύουσες ή παράπλευρες συνέπειες. Όταν μια τεχνολογία αναδιαμορφώνει την κοινωνική δομή αναδιατάσσοντας τις συνθήκες και τους όρους της ζωής, στην ουσία γεννάται ένας νέος κόσμος ή, ισοδύναμα, συγκροτείται μία νέα μορφή ζωής.¹⁹

Διαυγάζοντας την επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης στις μεταπλάσεις των πολιτισμικών μας προοπτικών, ο Albert Borgmann –με έντονα ρομαντική διάθεση είναι η αλήθεια– αρέσκει στο να χρησιμοποιεί το παράδειγμα της πυροστιάς. Εν συντομία, αυτό που καταδεικνύει ο Borgmann είναι πως η θέρμανση ενός σπιτιού με πυροστιά προϋποθέτει ένα σύνολο εργασιών το οποίο σκιαγραφεί ένα συγκεκριμένο πλέγμα σχέσεων και ρόλων ενώ τελικά μετατρέπει τη φωτιά σε επίκεντρο ολόκληρης της οικογενειακής εστίας. Αντίθετα, το σύστημα κεντρικής θέρμανσης απαλλάσσει τους ανθρώπους από το σύνολο των παραπάνω ρόλων και δραστηριοτήτων, αποκρυσταλλώνοντας έναν διαφορετικό τρόπο ύπαρξης και, τελικά, έναν άλλον κόσμο.²⁰ Σε ένα πιο σύγχρονο παράδειγμα, μπορούμε να αναλογιστούμε το πως η ιατρική υψηλής τεχνολογίας –μέσω των οργάνων μηχανικής υποστήριξης τα οποία δύνανται να επαναφέρουν και να διατηρήσουν έναν ασθενή στη ζωή ακόμα και αν η καρδιά του έχει πάψει προς στιγμήν να λειτουργεί– επαναπροσδιόρισε την αντίληψη και τα όρια μεταξύ ζωής και θανάτου ενώ κατέστησε ακόμη και τον ίδιο τον θάνατο ένα ζήτημα απόφασης. Τέλος, η Hanna Arendt, εντοπίζει στην εφεύρεση του τηλεσκοπίου ένα συμβάν το οποίο επέδρασε αποφασιστικά στην διαμόρφωση της

¹⁸ Verbeek, *What Things Do*, ό.π., σσ. 134-135.

¹⁹ Langdon Winner, «Technologies as Forms of Life», στο Ronald L. Sandler (επίμ.), *Ethics and Emerging Technologies*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 2014.

²⁰ Albert Borgmann, *Technology and the Character of Contemporary Life*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1989, σ. 41-42.

νεωτερικής εποχής. Το συγκεκριμένο όργανο δεν πρόσφερε απλά τη δυνατότητα παρατήρησης των ουράνιων σωμάτων αλλά διαμόρφωσε μία νέα κοσμολογική αντίληψη και εισήγαγε τον άνθρωπο εντός της απειρίας του σύμπαντος.²¹

Τεχνολογική προθετικότητα

Μέχρι στιγμής, έχουμε υποστηρίξει πως τα τεχνικά μέσα τα οποία χρησιμοποιούμε, μακράν πέρα του να αποτελούν ουδέτερα εργαλεία, λειτουργούν διαπλαστικά επί των υποκείμενων τα οποία σχετίζονται μαζί τους. Μπορούμε, τώρα, να συμπληρώσουμε πως ενυπάρχει σε αυτά μια προθετικότητα, η οποία προδιαγράφει το πλαίσιο χρήσης τους ωθώντας σε συγκεκριμένους τρόπους δράσης.²² Κατ' αυτό τον τρόπο, κάθε τεχνολογία συμπυκνώνει μία ορισμένη ροπή ή τροχιά, η οποία εγγραφόμενη στον ίδιο τον σχεδιασμό, την οργάνωση και τη μορφή του μέσου, καθοδηγεί την δράση των υποκείμενων που αλληλοεπιδρούν με αυτό. Με φουκωικούς όρους, η τεχνολογία χαράσσει μία σχέση εξουσίας όντας «ένας τρόπος δράσης που δεν ενεργεί ευθέως και άμεσα στους άλλους, αλλά ενεργεί στην ίδια τους τη δράση. Μία δράση πάνω στη δράση, πάνω σε ενδεχομενικές ή πραγματικές δράσεις, μελλοντικές ή παρούσες».²³

Πράγματι, οι τεχνολογίες φέρουν εντός τους αξίες, συμφέροντα και κοινωνικές σημασίες που τις διαμορφώνουν ενώ παράλληλα προωθούν συγκεκριμένα μοτίβα και πλαίσια συμπεριφοράς. Με αυτήν την έννοια, οι τεχνολογίες αποτελούν τόσο φορείς πολιτικής όσο και πολιτισμού. Ο Langdon Winner, εστιάζοντας κυρίως στην πολιτική διάσταση της τεχνολογίας, συλλαμβάνει δύο επίπεδα στα οποία αυτή ενσωματώνει πολιτικές ποιότητες. Κατά πρώτον, είναι ο σχεδιασμός, οι προδιαγραφές και οι λειτουργικές απαιτήσεις των τεχνολογικών συστημάτων που ενδέχεται να ευνοούν συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας και κυριαρχίας κάποιων ομάδων έναντι άλλων. Κατά δεύτερον, μπορεί η ίδια η φύση και τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε τεχνολογίας να είναι περισσότερο ή λιγότερο συμβατά με συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης.²⁴ Ωστόσο, πέραν αυτής

²¹ Βλ. Hannah Arendt, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, μτφρ. Σ. Ροζάνης & Γ. Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα: Γνώση, 1986, κεφ. VI.

²² Ihde, *Technology and the Lifeworld*, ό.π., σ. 141.

²³ Michel Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991, σ. 91.

²⁴ Στο πρώτο επίπεδο, το κλασικό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Winner αποτελούν οι γέφυρες στο Long Island της Νέας Υόρκης. Πιο συγκεκριμένα, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των συγκεκριμένων

της ίσως λίγο πιο στενής αντίληψης του πολιτικού, εντός των τεχνικών μέσων εγγράφονται ευρύτερες κοσμοαντιλήψεις και νοοτροπίες που, μέσω της εφαρμογής και της χρήσης της τεχνολογίας, δομούν και εμπεδώνουν κοινωνικά συγκεκριμένους τρόπους αντίληψης και συσχέτισης με τον κόσμο και τον εαυτό, παράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο αλήθεια: ακριβώς εδώ έγκειται και ο πολιτικός τους χαρακτήρας. Υπό αυτό το πρίσμα, διαβλέπουμε πως ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της νεώτερης τεχνολογίας δεν είναι αξιακά ουδέτερο αλλά συνιστά υλικοποίηση της διαφωτιστικής αντίληψης της προόδου ως μιας διαδικασίας επαυξανόμενης κυριαρχίας επί της φύσης. Επικαιροποιώντας περαιτέρω αυτόν τον ισχυρισμό, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως τα τεχνολογικά συστήματα που πρόκειται να υλοποιήσουν τους πολιτικούς σχεδιασμούς για εξόρυξη υδρογονανθράκων από διάφορες περιοχές της ελληνικής επικράτειας, αντανακλούν μια θεώρηση της φύσης ως ανεξάντλητης πλουτοπαραγωγικής πηγής στην υπηρεσία των ανθρώπινων αναγκών.

Συνοψίζοντας, έχουμε προσπαθήσει να καταδείξουμε πως η τεχνολογία απέχει αρκετά από το να είναι ένα αξιακά ουδέτερο μέσο για την εκπλήρωση προεδομένων σκοπών καθώς και ότι οι άνθρωποι και ο κόσμος τον οποίον βιώνουν συνιστούν αποτελέσματα των τεχνουργημάτων που τους διαμεσολαβούν. Όπως παρατηρεί ο Ihde, «ο άνθρωπος, τόσο σε προσωπικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, χρησιμοποιείται από τις τεχνολογίες στον ίδιο βαθμό που τις χρησιμοποιεί και ο ίδιος».²⁵ Η συγκεκριμένη οπτική, πέραν του ότι συνιστά υπέρβαση της εργαλειακής θεώρησης της τεχνολογίας, έχει, επιπλέον, το πλεονέκτημα να μην υποπίπτει σε ουσιοκρατικές αντιλήψεις και σε ντετερμινιστικά αφηγήματα για το τεχνολογικό φαινόμενο.²⁶ Η τεχνολογία δεν αποτελεί ένα ανεξάρτητο μέγεθος το οποίο

γεφυρών οριοθέτησε το ύψος τους με βάση την αδυνατότητα προσπέλασης του δρόμου για τα λεωφορεία της δημόσιας συγκοινωνίας. Αυτή η συνειδητή σχεδιαστική επιλογή είχε, ουσιαστικά, ως συνέπεια να τεθούν ταξικοί και φυλετικοί περιορισμοί στην πρόσβαση των παραλιών του Long Island, προς όφελος των μελών των ανώτερων τάξεων. Στο δεύτερο επίπεδο, εντάσσει το κοινωνικό ζήτημα της ενέργειας και του μοντέλου διαχείρισής της. Ειδικότερα, η διαχείριση της πυρηνικής ενέργειας απαιτεί, για λόγους ασφαλείας, ιδιαίτερα συγκεντρωτικές και κάθετα ιεραρχικές μορφές οργάνωσης. Αντιθέτως, μοντέλα με βάση την ηλιακή ενέργεια επιτρέπουν μια περισσότερο αποκεντρωμένη μορφή διαχείρισης στη βάση σχέσεων ισότητας και οριζοντιότητας. Langdon Winner, «Do Artifacts Have Politics?», *Daedalus*, vol. 109, no. 1, 1980, σσ. 131-146.

²⁵ Ihde, *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας*, ό.π., σ. 142.

²⁶ Αντιπροσωπευτικές μιας ντετερμινιστικής οπτικής της τεχνολογίας είναι οι εργασίες των Herbert Marcuse και Jacques Ellul. Βλ. Herbert Marcuse, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1971 και Jacques Ellul, *The Technological Society*, μτφρ. J. Wilkinson, Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1964. Στα έργα αυτά, οι δύο στοχαστές ενοποιούν όλα τα τεχνικά μέσα υπό τον

ακολουθεί μονοδιάστατες δυναμικές αλλά συνιστά το ενδεχομενικό αποτέλεσμα ενός συνόλου σύνθετων και διαδραστικών διαδικασιών.²⁷ Έτσι, δύναται –και δικαίως– να αναπτύσσεται ένας λόγος περί τεχνολογικής προθετικότητας αλλά την ίδια στιγμή ο τρόπος χρήσης και ενσωμάτωσης των τεχνικών μέσων δεν μπορεί ποτέ να θεωρηθεί απόλυτα προδιαγεγραμμένος. Η ανάδυση, η πορεία εξέλιξης και η επιρροή μίας τεχνολογίας είναι στοιχεία τα οποία πάντοτε διακυβεύονται μέσα, φυσικά, στα εκάστοτε όρια που θέτει ο ιστορικός χώρος και χρόνος. Δεν είναι σπάνιο φαινόμενο, άλλωστε, τα τεχνικά μέσα να διαφεύγουν πλήρως από το αρχικό πλαίσιο χρήσεων και σκοπών για τα οποία είχαν σχεδιαστεί. Γνωρίζουμε, πράγματι, πώς, αρκετές φορές, παρόμοιες τεχνολογίες όταν εισήχθησαν σε διακριτά πολιτισμικά περιβάλλοντα, κατέληξαν να ενταχθούν σε τελείως διαφορετικά πλαίσια χρήσης και εν τέλει ακολούθησαν αντίρροπες πορείες εξέλιξης.²⁸ Η τεχνική μεσολάβηση, κατά συνέπεια, δεν συμπυκνώνει μια μορφή κυριαρχίας καθώς το πολιτισμικό υπόβαθρο, οι αξίες, η ηθική, οι πολιτικές και οι θρησκευτικές στάσεις των υποκειμένων επιτρέπουν, δυνάμει, την αποστασιοποίησή, την άσκηση κριτικής, ακόμη και την άρνηση.

όρο Τεχνολογία με Τ κεφαλαίο, θεωρώντας πως η Τεχνολογία έχει πλέον αυτονομηθεί από τον ανθρώπινο έλεγχο και πορεύεται αναπόδραστα προς μια ολοκλήρωση της μορφής της.

²⁷ Verbeek, *What Things Do*, ό.π., σ. 101.

²⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανακάλυψη της πυρίτιδας και των ρουκετών τα οποία γνωρίζουμε πως στην Δύση τέθηκαν κατευθείαν στην υπηρεσία στρατιωτικών σκοπών ενώ στην Κίνα –τουλάχιστον σε πρώτη φάση– εντάχθηκαν στα τελετουργικά πλαίσια της λατρείας, της θρησκείας και των εορτασμών υπό την μορφή πυροτεχνημάτων.

2. Νεοφιλελευθερισμός, κοινωνία και υποκείμενο

Απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, ιδιωτικοποιήσεις, συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, παγκοσμιοποίηση των αγορών, κυριαρχία του χρηματιστηριακού κεφαλαίου. Πρόκειται για υπαρκτές και καίριες όψεις του νεοφιλελευθερισμού οι οποίες αντανakλούν μια θεώρησή του ως ιδεολογία ή οικονομική πολιτική. Η νεοφιλελεύθερη συνθήκη, ωστόσο, δεν εξαντλείται στην επιβολή περιοριστικών οικονομικών πολιτικών όπως αυτές που μόλις προαναφέρθηκαν ενώ, επιπλέον, μια σύλληψή της ως επαναφοράς των αρχών του *laissez-faire* θα συνιστούσε αυτό που οι Dardot και Laval αποκαλούν «διαγνωστικό λάθος».²⁹ Από την άλλη, θα ήταν εξίσου ανεπαρκές εάν περιορίζαμε τον νεοφιλελευθερισμό στη σφαίρα της ιδεολογίας καθώς προκειμένου αυτός να εδραιωθεί και να λειτουργήσει συναρμόζει πρακτικές και μηχανισμούς –δηλαδή υλικότητα– που εν τέλει χαράσσουν νέους τρόπους ύπαρξης οργανώνοντας και δομώντας τις κοινωνικές σχέσεις, τις διαγωγές και την αυτοαντίληψη των υποκειμένων. Υπό αυτήν την οπτική, ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά εξίσου και μια διαδικασία αναδιαμόρφωσης της κοινωνίας και συγκρότησης νέων μορφών υποκειμενοποίησης.

Αντλώντας σε μεγάλο βαθμό από τις διαλέξεις του Michel Foucault στο Collège de France με τίτλο *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, θα επεξεργαστούμε τον νεοφιλελευθερισμό ως μια κυρίαρχη και κανονιστική μορφή διακυβερνησιακής ορθολογικότητας και θα επιχειρήσουμε να διαυγάσουμε την θετική και παραγωγική του διάσταση. Στις διαλέξεις του συγκεκριμένου ακαδημαϊκού έτους ο Foucault αναπτύσσει την έννοια της «κυβερνητικότητας» μέσω της οποίας προσπαθεί να στοχαστεί τις μορφές ορθολογισμού με βάση τις οποίες ασκείται η πολιτική διακυβέρνηση κατά την φιλελεύθερη εποχή στη Δύση.³⁰ Υπό αυτό το πρίσμα, η διακυβέρνηση δεν αναφέρεται σε κάποιον θεσμό αλλά αποτελεί μια δραστηριότητα. Συνιστά άσκηση εξουσίας με την έννοια της καθοδήγησης των διαγωγών των άλλων

²⁹ Pierre Dardot & Christian Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, μτφρ. G. Elliott, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Verso, 2017, σσ. 1-3.

³⁰ Ο όρος κυβερνητικότητα αποτελεί απόδοση του γαλλικού νεολογισμού «gouvernementalité». Μια εναλλακτική μεταφραστική επιλογή, εξίσου διαδεδομένη στην ελληνική βιβλιογραφία, είναι ως κυβερνολογική. Μια ακόμη διατύπωση που, ενδεχομένως, προσεγγίζει πληρέστερα την αμφισημία του όρου είναι ως κυβερνοσημότητα. Για μια εκτενή επεξεργασία της συγκεκριμένης έννοιας βλ. Michel Foucault, *Φυλακή/Κυβερνολογική: δύο κείμενα*, μτφρ. – επίμ. Δ. Κόρος, Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2017, σ. 45-88.

σε ένα λίγο πολύ ανοιχτό πεδίο δυνατοτήτων.³¹ Έχοντας, δηλαδή, την ελευθερία ως καταστατική της συνθήκη υφαίνει τη διεπαφή ανάμεσα στην άσκηση της εξουσίας και την άσκηση της ελευθερίας.³² Υπό την οπτική της κυβερνητικότητας, λοιπόν, η διακυβέρνηση χαράσσει ένα συνεχές το οποίο εκκινώντας από την πολιτική εξουσία εκτείνεται έως τις τεχνολογίες του εαυτού.³³ Διαρθρώνει ένα πλέγμα που διαπερνά τόσο την συγκρότηση του κράτους και της κυριαρχίας όσο και την αυτορρύθμιση των υποκειμένων. Καταληκτικά, η σημασία αυτών των διαλέξεων του Foucault για εμάς σήμερα, έγκειται στο ότι χάραξε μία γραμμή σκέψης η οποία ενόσω σκιαγραφεί τις μορφές εξορθολογισμού που λαμβάνει η άσκηση της πολιτικής διακυβέρνησης, αναδεικνύει ταυτόχρονα το πώς συγκροτούνται η πολιτική κυριαρχία και οι υπήκοοι συνδέοντας το επίπεδο της μικροφυσικής της εξουσίας με αυτό της μακροφυσικής.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο νεοφιλελευθερισμός ως μορφή ορθολογικότητας του ύστερου καπιταλισμού συνθέτει μια σφαιρική τέχνη του κυβερνάν η οποία ορίζει τόσο τη δράση των κυβερνώντων όσο και των κυβερνωμένων επί τη βάση των αρχών της οικονομίας αγοράς.³⁴ Συντάσσοντας μία ενεργή διακυβερνησιακή δράση που ως αντικείμενό της έχει την εμφύσηση μιας αγοραίας ορθολογικότητας σε όλες τις πτυχές του βίου, παγιώνει νέους τρόπους συσχέτισης με τον κόσμο και τον εαυτό.

³¹ Michel Foucault, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991, σ. 92.

³² Colin Gordon, «The soul of the Citizen: Max Weber and Michel Foucault on Rationality and Government», στο Scott Whimster & Sam Lash (επιμ.), *Max Weber: Rationality and Modernity*, Λονδίνο: Allen & Unwin, 1987, σσ. 293-316, σ. 296.

³³ Όπως επεξηγεί ο Foucault για τη σχέση μεταξύ εξουσίας και υποκειμένου: «Θεωρώ ότι εάν κάποιος θέλει να προβεί σε μια γενεαλογία του υποκειμένου στον Δυτικό πολιτισμό, οφείλει να λάβει υπόψιν όχι μόνο τις τεχνικές της κυριαρχίας αλλά επίσης τις τεχνικές του εαυτού. Ας πούμε: οφείλει να λάβει υπόψιν την αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των δύο μορφών τεχνικών –των τεχνικών κυριαρχίας και των τεχνικών του εαυτού. Οφείλει να λάβει υπόψιν τα σημεία όπου οι τεχνολογίες κυριαρχίας επί των άλλων στρέφονται προς τις διαδικασίες με τις οποίες το άτομο επενεργεί επί του εαυτού του. Και αντίστροφα, οφείλει να λάβει υπόψιν τα σημεία όπου οι τεχνικές του εαυτού ενσωματώνονται σε δομές εξαναγκασμού και κυριαρχίας. Το σημείο επαφής, όπου η καθοδήγηση των ατόμων από άλλους διαπλέκεται με τον τρόπο που αυτοί άγουν τον εαυτό τους, είναι αυτό το οποίο μπορούμε να αποκαλέσουμε, θεωρώ, διακυβέρνηση». Michel Foucault, *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self: Two Lectures at Dartmouth College, 1980*, μτφρ. G. Burchell, Σικάγο: University of Chicago Press, 2016, σ. 25.

³⁴ Παρότι ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο, είναι σημαντικό να αναγνωρισθεί η αδυνατότητα διάγνωσής του ως ταυτόσημου με τον εαυτό του, καθώς διασταυρωνόμενος με διαφορετικά πλαίσια και πολιτισμούς λαμβάνει ανόμοιους τροπισμούς και μορφές τόσο σε επίπεδο ρητορικής όσο και σε επίπεδο πολιτικών πρακτικών. Όπως υπογραμμίζει ο David Harvey, η διάσταση του χώρου αποτελεί ζωτική παράμετρο για την ανάλυση του νεοφιλελευθερισμού και των μορφών που αποκτά στον τόπο και το χρόνο. David Harvey, *Χώροι του νεοφιλελευθερισμού: Μια θεωρία άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης*, μτφρ. Α. Καλοφωλιάς, Αθήνα: ΕΑΠ, 2020.

Έτσι, μη αναγόμενος αποκλειστικά σε οικονομική ή πολιτική επιλογή διαμορφώνει «έναν ολόκληρο τρόπο του είναι και του σκέπτεσθαι»³⁵ που ως θεμελιώδη χαρακτηριστικά του μπορούμε να εγγράψουμε τη γενίκευση του ανταγωνισμού ως αρχής συμπεριφοράς και της επιχείρησης ως μορφής υποκειμενοποίησης.³⁶ Ποια είναι όμως τα θεωρητικά θεμέλια του νεοφιλελευθερισμού; Τι πρακτικές συμπεριλαμβάνει; Με ποιον τρόπο δομεί τις κοινωνικές σχέσεις και τι μορφές υποκειμενικότητας συγκροτεί; Ενώσω θα επεξεργαζόμαστε τα παραπάνω ερωτήματα, στόχος μας είναι να αναδειχθεί ταυτοχρόνως η μοναδικότητα και μη αναγωγιμότητα του νεοφιλελεύθερου φαινομένου.

Η «καινοτομία» του νεοφιλελευθερισμού

Ήταν, ήδη, πριν την αυγή του 20^{ου} αιώνα όταν ο Karl Marx διέγινωσε την εγγενή στον καπιταλισμό τάση εμπορευματοποίησης των ανθρώπινων σχέσεων ενώ μερικές δεκαετίες αργότερα, η Σχολή της Φρανκφούρτης, αντλώντας από τον Max Weber, υπέδειξε τον εργαλειακό λόγο ως θεμελιώδες γνώρισμα της διαφωτιστικής περιόδου. Πού έγκειται, λοιπόν, το νέο στον νεοφιλελευθερισμό; Τι είναι αυτό που τον καθιστά διαφορετικό από προηγούμενες εκδοχές του καπιταλισμού ή από τον φιλελευθερισμό; Υφίστανται πράγματι κάποιες μορφές ρήξης με το παρελθόν ή πρόκειται μονάχα για μια συνέχεια που απλώς ριζοσπαστικοποιεί ορισμένες προϋπάρχουσες όψεις του καπιταλισμού;

Σε κάθε περίπτωση θα ήταν πρόδηλα παράλογο να μελετήσει κανείς τον νεοφιλελευθερισμό ανεξαρτήτως της λογικής και της ιστορίας του καπιταλισμού. Ωστόσο, και πέραν της προφάνειας αυτού του γεγονότος, μια οριοθέτησή του επί τη βάση μονοδιάστατων δυναμικών δεν θα μας επέτρεπε να κατανοήσουμε την ιδιαιτερότητα του λόγου του και των αντίστοιχων πρακτικών του.³⁷ Επιδιώκοντας να αποφύγουμε τις αναγωγιστικές και ντετερμινιστικές εξηγήσεις, ισχυριζόμαστε, λοιπόν, πως ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά το αποτέλεσμα ποικίλων και σύνθετων διαδικασιών και στρατηγικών, ακόμα και ετερογενών μεταξύ τους, που αφότου συναρθρώθηκαν, δομούν εδώ και τουλάχιστον τρεις δεκαετίες μία νέα κοινωνική

³⁵ Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον, 2012, σ. 202.

³⁶ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 4.

³⁷ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Αθήνα: Νήσος, 2015, σ. 254.

τάξη. Ο νεοφιλελευθερισμός, δεν αποτελεί απλό απότοκο της τάσης συνεχούς επέκτασης της κυκλοφορίας του κεφαλαίου αλλά συνθέτει ένα διαφορετικό «καθεστώς αλήθειας» το οποίο συνδέεται με νέα πεδία εφαρμογής της εξουσίας και νέες απαιτήσεις επί των διαγωγών των υποκειμένων.³⁸ Ο Foucault συλλαμβάνει στο όνομα του νεοφιλελευθερισμού την ανάδυση μίας νέας διακυβερνησιακής ορθολογικότητας υπό αυτήν ακριβώς την έννοια. Συναφώς, οι Boltanski και Chiapello κάνουν λόγο για το *νέο πνεύμα του καπιταλισμού* το οποίο διαμορφώνει καινούργιες αναπαραστάσεις της κοινωνίας και των υποκειμένων και μεταγράφει νέους κανόνες διαγωγής που καθοδηγούν την ατομική και συλλογική δράση.³⁹ Σε παρεμφερές πλαίσιο, ο Byung-Chul Han διαβλέπει εντός της νεοφιλελεύθερης συνθήκης την αποκοπή κάθε δεσμού με τις κοινωνίες της πειθαρχίας και την κατίσχυση μιας γενικευμένης θετικοποίησης η οποία, διέποντας κανονιστικά όλες τις πτυχές του ανθρώπινου βίου, αναδομεί την ψυχή του ανθρώπινου υποκειμένου. Τέλος, η Wendy Brown καταδεικνύει την αποδιάρθρωση της σχετικής αυτονομίας που έχαιραν οι θεσμοί έναντι της αγοράς, ως τη σύσταση της αποφασιστικής τομής που επήλθε υπό την ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού.⁴⁰

Παρά, λοιπόν, τις εκλεκτικές συγγένειες και την δεδομένη ύπαρξη συνέχειας μεταξύ φιλελευθερισμού και νεοφιλελευθερισμού, υποστηρίζουμε πως μεταξύ τους υφίστανται ταυτόχρονα και ορισμένες ουσιώδεις ρήξεις. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν συνιστά μια επιστροφή στις αυθεντικές αρχές του φιλελευθερισμού ούτε μια επανενεργοποίηση του *laissez-faire*. Είναι μια διακριτή μορφή διακυβερνησιακής ορθολογικότητας η οποία συνίσταται «στην αναγωγή, την προβολή των τυπικών αρχών μιας οικονομίας της αγοράς σε μια γενική τέχνη διακυβέρνησης» που ως επακόλουθο έχει την μετατροπή της αγοράς σε πρότυπο, σε οργανωτική και ρυθμιστική αρχή τόσο του κράτους όσο και της κοινωνίας και των υποκειμένων.⁴¹ Αν, λοιπόν, διακύβευμα της φιλελεύθερης διακυβέρνησης είναι η εδραίωση μιας ελεύθερης αγοράς υπό την επιτήρηση και τα όρια που της θέτει το κράτος, η

³⁸ Mike Gane, «Foucault on Governmentality and Liberalism», *Theory, Culture & Society*, vol. 25, no. 7-8, 2008, σσ. 353-363, σ. 358

³⁹ Βλ. Luc Boltanski & Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Verso, 2005.

⁴⁰ Wendy Brown, *Η καταστροφή του δήμου: η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2017.

⁴¹ Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 131.

νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα ορίζει την ίδια την αγορά ως θεμέλιο και νομιμοποιητική βάση του κράτους.⁴² Με αυτήν τη έννοια, ο νεοφιλελευθερισμός θα μπορούσε με μεγαλύτερη ακρίβεια να χαρακτηριστεί ως αντιστροφή, ή έστω μετασχηματισμός, του φιλελεύθερου κοσμοειδώλου παρά ως μια επικαιροποίηση ή επέκτασή του.

Για να άρουμε τις όποιες αμφισημίες υφίστανται γύρω από την αμφίθυμη σχέση μεταξύ κλασσικού φιλελευθερισμού και νεοφιλελευθερισμού χρειάζεται να αναδείξουμε τους τρόπους με τους οποίους ο τελευταίος προβαίνει σε μία ανασκευή ορισμένων βασικών αρχών του πρώτου. Σχηματικά, μπορούμε να εντοπίσουμε στον λόγο ορισμένων εκ των βασικών θεμελιωτών του νεοφιλελευθερισμού⁴³ τρεις θεωρητικές μετατοπίσεις με σημαντικές πρακτικές συνεπαγωγές στις οποίες εδράζεται, τελικά, και η καινοτομία της νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας. Η πρώτη μετατόπιση έγκειται στην αντικατάσταση της ανταλλαγής, ως θεμελιώδους αρχής της αγοράς, από τον ανταγωνισμό.⁴⁴ Στον κλασσικό φιλελευθερισμό, η ανταλλαγή ενέγραφε μία σχέση ισοδυναμίας μεταξύ δύο εταίρων, υπό την προϋπόθεση ότι η αγορά παρέμενε άθικτη από τις παρεμβάσεις του κράτους. Στον αντίποδα, οι λεγόμενοι «ορντοφιλελεύθεροι» στρέφονται προς την εννοιολόγηση του ανταγωνισμού ως ουσίας της αγοράς, θεωρώντας πως μόνο μέσω αυτού δύναται να επιτευχθεί οικονομική ορθολογικότητα. Έτσι, η ισοδυναμία η οποία θεμελιωνόταν από την αρχή της ανταλλαγής αντικαθίσταται από την ανισότητα η οποία αποτελεί τόσο προϋπόθεση όσο και αποτέλεσμα του ανταγωνισμού. Η δεύτερη μετάθεση εντοπίζεται στην αποφυσικοποίηση του ανταγωνισμού. Αποκηρύσσοντας τις «νατουραλιστικές αφέλειες» των νεοκλασικών οικονομολόγων και του Adam Smith,

⁴² Στο ίδιο, σ. 123.

⁴³ Εντελώς συνοπτικά, βασικοί θεμελιωτές του νεοφιλελευθερισμού θεωρούνται οι Γερμανοί ορντοφιλελεύθεροι και οι Αμερικανοί αναρχοκαπιταλιστές της σχολής του Σικάγο. Η γερμανική εκδοχή νεοφιλελευθερισμού πρωτοεμφανίστηκε την περίοδο 1928-1930 από ορισμένους καθηγητές, κυρίως οικονομολόγους και νομικούς, της σχολής του Φράιμπουργκ με σημαντικότερους εξ αυτών τους Wilhelm Rörke, Walter Eucken και Alexander Rüstow. Θέλοντας να διαδώσουν περαιτέρω τις ιδέες τους, ξεκίνησαν το 1948 την έκδοση του περιοδικού *Ordo* χάριν του οποίου έλαβαν τελικά και το χαρακτηριστικό όνομά τους. Η αμερικανική εκδοχή νεοφιλελευθερισμού έπεται χρονικά της γερμανικής, ενώ προβαίνει και σε μία περεταίρω ριζοσπαστικοποίησή της. Επιφανέστεροι εκπρόσωποί της θεωρούνται οι Αμερικανοί Milton Friedman και Gary Becker καθώς και οι Αυστριακοί von Mises και von Hayek, οι οποίοι αφότου μετανάστευσαν στην Αμερική, συνδέθηκαν στενά με τη σχολή του Σικάγο.

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 125.

οι ορνοφιλελεύθεροι παύουν να θεωρούν τον ανταγωνισμό ως ένα πρωτογενές δεδομένο ή ως μια φυσική παρόρμηση των υποκειμένων.⁴⁵ Μέσα από αυτήν την προοπτική οδηγούμαστε στην τρίτη και σημαντικότερη μετατόπιση η οποία συνίσταται στη διάρρηξη του δεσμού μεταξύ ανταγωνισμού, ως ουσίας της αγοράς, και *laissez-faire* ως εύλογης συνέπειας του πρώτου. Η αναθεώρηση του ανταγωνισμού ως μη φυσικής τάξης δημιουργεί την ανάγκη μιας αγοράς εντός της οποίας ο ανταγωνισμός χρειάζεται να κατασκευαστεί καθώς και να διατηρηθεί. Η αγορά παύει να αποτελεί ένα υπερβατικό δεδομένο το οποίο χρήζει σεβασμού από το κράτος και, τελικά, ο ανταγωνισμός καθίσταται ο θεμελιώδης στόχος της διακυβέρνησης· αυτό το οποίο πρέπει να ενσταλαχτεί, να καλλιεργηθεί, να παραχθεί.⁴⁶

Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση της κοινωνίας

Η εννοιολογική σύλληψη της αγοράς ως κάτι προς κατασκευήν εκβάλλει ομαλά στην ανάγκη για ένα πολιτικό πρόγραμμα το οποίο θα έχει ως αντικείμενο την θεμελίωση των βέλτιστων συνθηκών για την ανάπτυξη του ανταγωνισμού. Πράγματι, οι ορνοφιλελεύθεροι αναπτύσσουν έναν λόγο, ταυτόχρονα θεωρητικό και πολιτικό, ο οποίος προσφέρει νομιμοποίηση, μορφή και κατεύθυνση στη διακυβερνησιακή δράση.⁴⁷ Ως εκ τούτου, η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση δεν είναι μία λιτή διακυβέρνηση καθώς ο αριθμός των παρεμβάσεων της δύναται να είναι ιδιαίτερα ευρύς. Πρόκειται, ωστόσο, για παρεμβάσεις οι οποίες εδράζονται σε ένα διακριτό επίπεδο πλέον. Είναι, δηλαδή, διαφορετικής φύσης και τοπολογίας καθώς δεν κατευθύνονται προς το εσωτερικό της οικονομικής διαδικασίας αλλά στο πλαίσιο πέριξ αυτής έχοντας ως στόχο να την θεμελιώσουν και να την ενδυναμώσουν.

Προκειμένου να καταστεί εναργέστερη η μορφή των παρεμβάσεων της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, μπορούμε να τις εντάξουμε και να τις εξετάσουμε μέσα από τρεις άξονες. Καταρχήν, ουσιώδους σημασίας είναι μία εκτενής διεργασία επί του δικαίου και του νομικού πλαισίου ώστε να μπορεί να διασφαλισθεί η

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 126.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 127.

⁴⁷ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 46.

αδιασάλευτη και χωρίς προστριβές λειτουργία της αγοράς.⁴⁸ Στο ίδιο πλαίσιο, αναγκαία είναι η εγκαθίδρυση θεσμών οι οποίοι θα συνεπικουρούν τη διατήρηση του ανταγωνισμού και θα αποτρέπουν την ανάδυση μονοπωλιακών φαινομένων. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, χρειάζονται παρεμβάσεις που στόχο έχουν την διαμόρφωση εύφορων συνθηκών για την ανάδυση αγορών. Παρεμβάσεις που δεν εμπλέκονται και δεν αλλοιώνουν τους μηχανισμούς της οικονομίας αλλά εγκαθιδρύουν τα θεμέλια, τη δομή και τα λοιπά προαπαιτούμενα για την ανάδυση αγορών.⁴⁹ Τρίτον και κυριότερον, θεμελιακού χαρακτήρα θεωρείται η ανάπτυξη μιας πολιτικής δράσης που ως στόχο θα έχει την ανάπλαση της ίδιας της κοινωνίας και των υποκειμένων σύμφωνα με την μορφή και την ορθολογικότητα της επιχείρησής.⁵⁰

Αυτό το τελευταίο επίπεδο διακυβερνησιακής δράσης, έτυχε εκτεταμένης προσοχής και επεξεργασίας από τους Αμερικανούς νεοφιλελεύθερους της σχολής του Σικάγο, οι οποίοι το επέκτειναν ως το ακρότατο όριο του. Όπως σημειώνει ο Foucault, οι Αμερικανοί νεοφιλελεύθεροι εισηγούνται μια επιστημολογική μετάλλαξη η οποία ανασκευάζει το αντικείμενο και το πεδίο των οικονομικών αναλύσεων.⁵¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η οικονομική ανάλυση παύει να επικεντρώνεται στις διαδικασίες της παραγωγής, της ανταλλαγής και της κατανάλωσης και γίνεται μια επιστήμη της ανθρώπινης συμπεριφοράς: «η οικονομία είναι η επιστήμη η οποία μελετάει την ανθρώπινη συμπεριφορά ως σχέση μεταξύ σκοπών και σπάνιων μέσων

⁴⁸ Για τους ορντοφιλελεύθερους το νομικό δεν γίνεται αντιληπτό ως στοιχείο του εποικοδομήματος αλλά ως μια δυναμική η οποία διαπλάθει το οικονομικό και ως εκ τούτου δρα συγκροτητικά επί του καπιταλισμού. Υπό αυτήν την έννοια ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά τάξη οικονομικο-νομικής φύσεως. Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σσ. 151-168.

⁴⁹ Στο ίδιο, σσ. 138-140. Πρόκειται κυρίως για δράσεις επί του πληθυσμού, οι οποίες, ενδεικτικά, δύνανται να αφορούν την ενθάρρυνση μετακίνησης πληθυσμών προς ορισμένες περιοχές ή την διαμέσου της εκπαίδευσης καλλιέργεια συγκεκριμένων δεξιοτήτων. Για ένα σύγχρονο παράδειγμα τέτοιας δράσης, βλ. Κωνσταντίνος Τάκος, «Νέες δεξιότητες στα επαγγέλματα του αύριο», *Καθημερινή*, 28/9/2020, διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/economy/561094585/nees-dexiotites-sta-epaggelmata-toy-ayrio/> (τ.π. 10/10/2020). Όπως υποστηρίζει ο Τάκος, ένα εκ των διευθυντικών στελεχών της PwC Ελλάδας, «το βασικό αξίωμα που θα πρέπει όλοι να αποδεχθούμε είναι ότι αυτός ο νέος κόσμος, χρειάζεται νέες δεξιότητες». Στο πλαίσιο αυτό «το ευρωπαϊκό πακέτο των 72 δισ. είναι η μεγάλη ευκαιρία της χώρας για αναβάθμιση του αναπτυξιακού μοντέλου, με ένα σημαντικό μέρος του ζητούμενου να είναι η δημιουργία νέων, καλά αμειβόμενων θέσεων πλήρους απασχόλησης».

⁵⁰ Μία διαδεδομένη πρακτική τέτοιου τύπου αποτελεί η κρατική χρηματοδότηση κοιτίδων επιχειρηματικότητας, οι οποίες ως βασική λειτουργία τους έχουν το να εμφυσήσουν στην κοινωνία την κουλτούρα και τις συναφείς με αυτήν δεξιότητες της επιχειρηματικότητας.

⁵¹ Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 206.

που έχουν χρήσεις αμοιβαία αποκλειόμενες».⁵² Αποφασιστική στιγμή αποτελεί η ανάπτυξη της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου μέσω της οποίας η Σχολή του Σικάγο επιχειρεί την αποκωδικοποίηση όλων των κοινωνικών σχέσεων και των συμπεριφορών με όρους προσφοράς και ζήτησης, κόστους-οφέλους, αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας. Ειδικότερα, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου προβαίνει σε μια ριζοσπαστική επανεξέταση της εργασίας ως συντελεστή παραγωγής. Υπό την οπτική της θεωρίας, ο μισθωτός παύει να ερμηνεύεται ως κάποιος ο οποίος πουλάει την εργατική του δύναμη με αντάλλαγμα τον μισθό του. Στον αντίποδα, εκλαμβάνεται ως ένας επιχειρηματίας του εαυτού του όπου ο μισθός του είναι το εισόδημά του, το οποίο αποτελεί την απόδοση ενός κεφαλαίου που στην ουσία είναι ο ίδιος του ο εαυτός.⁵³ Έτσι, με βάση το συγκεκριμένο πρότυπο ορθολογικής οικονομικής συμπεριφοράς καθίσταται ευκατάρτη η εκδίπλωση αναλύσεων επί ατομικών ή συλλογικών συμπεριφορών ακόμη και εντός σφαιρών οι οποίες διαπνέονταν παραδοσιακά από εναλλακτικά συστήματα αξιών.⁵⁴

Ωστόσο, το συγκεκριμένο πρότυπο ορθολογικής οικονομικής συμπεριφοράς δεν αποτελεί μονάχα ένα εργαλείο ανάλυσης και ερμηνείας αλλά συνθέτει το υπόδειγμα με βάση το οποίο προκύπτει η ηθική αναμόρφωση ολόκληρης της κοινωνίας. Όπως ήδη έχουμε δει, η ανταγωνιστική και επιχειρηματική συμπεριφορά δεν εκλαμβάνεται από τους νεοφιλελεύθερους ως έκφανση της ανθρώπινης φύσης αλλά ως νέο ήθος το οποίο χρειάζεται να ενσταλαχθεί τεχνητά.⁵⁵ Είναι, δηλαδή, τα ίδια τα υποκείμενα τα οποία πρέπει να μάθουν να δρουν εντός ενός ανταγωνιστικού πλαισίου ως επιχειρηματίες του εαυτού τους αναπτύσσοντας ευρέως πρακτικές αυτοεπένδυσης με σκοπό την προσαύξηση της μελλοντικής ροής των εισοδημάτων τους. Έτσι, οποιαδήποτε απόφαση καθίσταται δυναμικά μία οικονομική απόφαση και ως εκ τούτου έννοιες και οντότητες με αξία εγγενή εργαλειοποιούνται. Υπό αυτό το πρίσμα,

⁵² Gary Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, Σικάγο/Λονδίνο: University of Chicago Press, 1976, σ. 1, σημ. 3.

⁵³ Βλ. Gary Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, Σικάγο/Λονδίνο: University of Chicago Press, 1993.

⁵⁴ Ενδεικτικά, ορισμένα, φαινομενικά μη συναφή με την οικονομική σφαίρα, πεδία τα οποία τυγχάνουν τέτοιας μορφής αναλύσεων αποτελούν ο έγγαμος βίος και οι οικογενειακές σχέσεις, η εκπαίδευση, η μετανάστευση και η εγκληματικότητα.

⁵⁵ Thomas Lemke, «'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality», *Economy and Society*, vol. 30, no. 2, 2001, σσ. 190-207, σ. 200.

η εκπαίδευση ή η φροντίδα της υγείας ενός ατόμου μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως επενδύσεις που προσθέτουν αξία στο ανθρώπινο κεφάλαιό του, κάτι που στο μέλλον αναμένεται να εκτυλιχθεί κερδοφόρο. Όπως διαφαίνεται, λοιπόν, η αγοραία ορθολογικότητα δεν αφορά αποκλειστικά την οικονομική και την επαγγελματική σφαίρα αλλά διαπνέει όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής και του ελεύθερου χρόνου επιτελώντας την οικονομικοποίηση ολόκληρης της ύπαρξης.⁵⁶ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η διάκριση μεταξύ κράτους, οικονομίας και κοινωνίας, δημόσιας και ιδιωτικής ζωής αναιρείται.⁵⁷

Παρότι, λοιπόν, η επίκληση της ελευθερίας αποτελεί ένα από τα κεντρικότερα σημεία του νεοφιλελεύθερου λόγου, το νεοφιλελεύθερο υποκείμενο καθίσταται ένα πλήρως διαχειρίσιμο και διακυβερνήσιμο υποκείμενο που βρίσκεται εντός ενός τεχνητά διαμορφωμένου χώρου ελευθερίας.⁵⁸ Είναι σημαντικό να αποσαφηνίσουμε, ωστόσο, πως το νεοφιλελεύθερο μοντέλο διακυβέρνησης των υποκειμένων δεν είναι πειθαρχικό καθώς δεν αποβλέπει στην υποταγή αλλά στην διαμόρφωση του πεδίου δράσης των ατομικών διαγωγών εργαλειοποιώντας την ατομική ελευθερία και στρέφοντάς την προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Είναι μια τεχνολογία εξουσίας που δεν δρα φανερά και άμεσα επί των δρώντων αλλά διαμέσου ρυθμίσεων επί της περιρρέουσας ατμόσφαιρας επενεργεί επί των μεταβλητών του περιβάλλοντος, τροποποιώντας τις προς μια κατεύθυνση ενίσχυσης των λογικών της αγοράς και του ανταγωνισμού.⁵⁹ Οι περιβαλλοντικές τεχνολογίες, λοιπόν, δεν προσιδιάζουν στην απαγόρευση καθώς κινητοποιούν τα υποκείμενα, ενθαρρύνουν την εμπλοκή τους, ευνοούν την ανάληψη πρωτοβουλιών, τα προσκαλούν σε συμμετοχή. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι η ίδια η αγορά που καταφέρνει να λειτουργήσει παιδαγωγικά επί των διαγωγών των υποκειμένων καθώς μέσω των μετασχηματισμών της καλεί τους

⁵⁶ Όπως διευκρινίζει η Wendy Brown: «όταν μιλάμε για την αμείλικτη και πανταχού παρούσα οικονομικοποίηση όλων των χαρακτηριστικών της ζωής εκ μέρους του νεοφιλελευθερισμού δεν σημαίνει ότι ο νεοφιλελευθερισμός αγοραιοποιεί κυριολεκτικά όλα τα πεδία [...]. Έτσι, μπορεί κάποιος να προσεγγίζει την ερωτική ζωή ενός ατόμου με τη λογική του επιχειρηματία ή του επενδυτή χωρίς να προσπαθεί να δημιουργήσει, να συσσωρεύσει ή να επενδύσει χρηματικό πλούτο σ' αυτόν τον τομέα». Brown, *Η καταστροφή του δήμου*, ό.π., σ. 41.

⁵⁷ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 92

⁵⁸ Lemke, «'The birth of bio-politics'», ό.π., σ. 200.

⁵⁹ Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σσ. 241-242.

επιχειρηματίες του εαυτού να αλλάξουν, να εξελιχθούν και εν τέλει να προσαρμοστούν ώστε να καταφέρουν να επικρατήσουν επί του ανταγωνισμού.

Συγκεφαλαιώνοντας, ο προσανατολισμός της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης επικεντρώνεται στην ανάπτυξη και τον εξορθολογισμό της οικονομίας και της κοινωνίας μέσα από την εκτεταμένη ανάπτυξη συνθηκών αγοράς και τη συγκρότηση επιχειρηματικών υποκειμένων. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι σαφές πως η κρατική εξουσία δεν περιστέλλεται, απλώς αλλάζει μορφή.⁶⁰ Όπως σημειώνει ο Thomas Lemke, η ριζοσπαστικότητα καθώς και η δυναμική του νεοφιλελευθερισμού έγκειται στο ότι δεν εξαντλείται στο επίπεδο της ρητορικής, της ιδεολογίας ή της πολιτικο-οικονομικής πραγματικότητας αλλά αποτελεί «ένα πολιτικό σχέδιο που επιχειρεί να κατασκευάσει μία κοινωνική πραγματικότητα η οποία ισχυρίζεται πως ήδη υπάρχει».⁶¹ Πρόκειται ουσιαστικά για μία μορφή διακυβέρνησης επί της κοινωνίας, η οποία κάνει χρήση της οικονομικής μορφής ορθολογικότητας ως σημείου διεπαφής μεταξύ ατόμου και εξουσίας.⁶² Με αυτόν τον τρόπο πορεύεται προς μια εκτεταμένη αποικιοποίηση του κοινωνικού πεδίου από το οικονομικό, μέχρις ότου το δεύτερο επικαλύψει το πρώτο ολοκληρωτικά.

Το υποκείμενο του ύστερου καπιταλισμού

Όπως προσπαθήσαμε να καταδείξουμε από την αρχή της θεώρησής μας, ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι απλώς μία πολιτική αναδιάρθρωσης του κράτους και της οικονομίας αλλά συνιστά εξίσου και μία διαδικασία υποκειμενοποίησης. Είναι μία διακυβερνησιακή ορθολογικότητα η οποία οριοθετεί την διακυβέρνηση του εαυτού ως αντικείμενο και σημείο εφαρμογής της διακυβέρνησης των άλλων.⁶³ Αυτή η ιστορικά προσδιορισμένη διαδικασία συγκρότησης υποκειμενικότητας, δεν προσιδιάζει μόνο στην καθυπόταξη αλλά συμπεριλαμβάνει πρακτικές όπου το υποκείμενο, σχετιζόμενο ενεργά με τον εαυτό του, διαμορφώνει το ίδιο τη διαγωγή του επί τη βάση όσων αναμένονται από αυτό να πράξει. Υπό αυτό το πρίσμα, ήδη

⁶⁰ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 71.

⁶¹ Thomas Lemke, «Foucault, Governmentality, and Critique», *Rethinking Marxism*, vol. 14, no. 3, 2002, σσ. 49-64, σ. 61.

⁶² Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, ό.π., σ. 233.

⁶³ Colin Gordon, «Governmental Rationality: An Introduction», στο Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Σικάγο: The University of Chicago Press, 1991, σσ. 1-51, σ. 5.

παρακολουθήσαμε πως αναπτύσσεται ένα σύνολο θεσμικών πρακτικών και πρακτικών λόγου, οι οποίες αποβλέπουν στην ανάπλαση της αυτοεικόνας και της αυτοαντίληψης των υποκειμένων, στη διαμόρφωση μιας επιχειρηματικής σχέσης με τον εαυτό. Φυσικά, η συγκρότηση αυτής της μορφής υποκειμενικότητας απέχει απ' το να συνιστά μια απόλυτα καθαρή και παγιωμένη πραγματικότητα: είναι μία διαδικασία που διακυβεύεται και βρίσκεται εν εξελίξει. Κατά συνέπεια, θεωρούμε πως η παρακολούθηση των τροπισμών με τους οποίους συγκροτείται στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες της Δύσης ένα υποκείμενο το οποίο χαρακτηρίζεται ως ευέλικτο, ρευστό, επιδοσιακό και υπεύθυνο έχει μεγάλη αξία για την κατανόηση και την κριτική εξέταση του παρόντος μας.

Ο λόγος του σύγχρονου μάνατζμεντ

Το πεδίο της εργασίας συνιστά έναν προνομιακό, μεταξύ άλλων, χώρο, εντός του οποίου το υποκείμενο συμμετέχει ενεργά στην διαμόρφωσή του εαυτού του και τη συγκρότηση της ταυτότητάς του. Ως εκ τούτου, οι μετασχηματισμοί στον συγκεκριμένο τομέα, όπως τροφοδοτούνται από τις δυναμικές του νεοφιλευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης, βρίσκονται σε αλληλεπίδραση με την χάραξη νέων μορφών υποκειμενικότητας. Περεταίρω, οι τεχνικές του σύγχρονου μάνατζμεντ δεν αποτελούν απλώς εργαλεία διαχείρισης και οργάνωσης εγκιβωτισμένα εντός του κόσμου των επιχειρήσεων και της εργασίας αλλά διαθλώνται και εξαπλώνονται σε ολόκληρη την κοινωνία. Μετατρέπονται σε ηγεμονική μορφή ορθολογικότητας, σε κυρίαρχα υποδείγματα δράσης και διαχείρισης για τις επιχειρήσεις, για το κράτος, για τους εργαζομένους ανεξαρτήτως βαθμίδας, για το άτομο. Λειτουργούν ως πρότυπο σύμφωνα με το οποίο ό,τι συμβάλει στην επιτυχία των επιχειρήσεων αναδεικνύεται ως εξίσου καθοριστικό για την επιτυχία του ατόμου στην εργασία αλλά και στη ζωή του συνολικά.⁶⁴ Πως, όμως, προβληματοποιείται το υποκείμενο εντός της φιλοσοφίας του σύγχρονου μάνατζμεντ; Με ποιους τρόπους, τεχνικές και πρακτικές καθίσταται διακυβερνήσιμο εντός των επιχειρήσεων; Στην ενότητα αυτή, αναπτύσσοντας τη συζήτησή μας με βάση τα παραπάνω ερωτήματα, θα επιχειρήσουμε να διαυγάσουμε το νέο ατομικό

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 8.

ήθος που ενσαρκώνεται στις διαδικασίες επιτήρησης και αξιολόγησης του εαυτού, των οποίων σκοπός είναι η αναβάθμιση και η ενίσχυσή του.

Στον μεταβιομηχανικό καπιταλισμό, τα πρότυπα του τεύλορισμού, του φορντισμού και του «επιστημονικού μάνατζμεντ» φαντάζουν, και πράγματι είναι, απαρχαιωμένα. Στον 21^ο αιώνα, τη στοχοθεσία των επιχειρήσεων και την οργάνωση της εργασίας διαμορφώνουν οι ανάγκες για αύξηση των εκροών, επιτάχυνση των διαδικασιών, ευελιξία των ροών παραγωγής, ελαχιστοποίηση των απωλειών, βελτίωση της ανταγωνιστικότητας.⁶⁵ Αναφορικά με τις νέες ανάγκες των επιχειρήσεων, ο εργαζόμενος οφείλει να γίνει συνεργός της επιχείρησης καθότι ο μισθωτός που δεν βρίσκει άλλο κίνητρο στην εργασία του πέραν του μισθού του και που συνιστά αντικείμενο διαχείρισης μέσω τεχνικών φόβου και πειθάρχησης έχει καταστεί πλήρως ανεπαρκής. Ο σύγχρονος εταιρικός κόσμος αξιώνει από αυτόν να διαβεί το κατώφλι, μετατρέπόμενος από παθητικό αντικείμενο σε δρών και ενεργό υποκείμενο. Τον καλεί να υιοθετήσει μία νέα νοοτροπία κατά την οποία θα αφοσιώνεται πλήρως στην εργασία του, θα κινητοποιεί ο ίδιος τον εαυτό του, θα ενστερνίζεται την κουλτούρα και τους στόχους της εταιρείας όπου απασχολείται. Σε αυτόν τον εταιρικό κόσμο, η αποδοτικότητα και η κερδοφορία της επιχείρησης θεμελιώνεται στην ενεργή συμμετοχή των εργαζομένων και στην εναρμόνιση των επιθυμιών τους με τους στόχους που θέτει η επιχείρηση.⁶⁶ Υπ' αυτήν την έννοια, κάθε εργαζόμενος γίνεται αντιληπτός σαν ένας παραγωγός αξίας για την επιχείρηση, σαν μία ατομική πηγή κέρδους.⁶⁷

Οι τεχνικές του σύγχρονου μάνατζμεντ αποσκοπούν, ουσιαστικά, στην εσωτερίκευση των όρων κερδοφορίας της επιχείρησης υπό τη μορφή ορθών πρακτικών ατομικής παραγωγικότητας και επίδοσης. Για τον λόγο αυτό, η διοίκηση του εργατικού δυναμικού καθοδηγεί μέσω προσωπικών στόχων και κινήτρων, αναπτύσσει συστήματα εξατομικευμένων αμοιβών επί τη βάση μιας επαναλαμβανόμενης ποσοτικής αξιολόγησης της απόδοσης, σχεδιάζει και υλοποιεί

⁶⁵ Peter Miller & Nikolas Rose, «Production, Identity, and Democracy», *Theory and Society*, vol. 24, no. 3, 1995, σσ. 427-467, σ. 430.

⁶⁶ Luca Paltrinieri, «Αναρχαιολογία του management», μτφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom*, τχ. 3, 2017, σσ. 115-148, σ. 124.

⁶⁷ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 177.

ατομικά προγράμματα προσωπικής ανάπτυξης.⁶⁸ Το νέο μοντέλο διοίκησης έχει το πλεονέκτημα ότι καταργεί τις άκαμπτες και αυστηρά ιεραρχικές δομές και ανοίγει περιθώρια για ανάπτυξη πρωτοβουλιών, ατομική έκφραση και δημιουργικότητα προσφέροντας στον εργαζόμενο μια αίσθηση σχετικής ελευθερίας και αυτονομίας.⁶⁹ Ωστόσο, θα ήταν παραπλανητικό αν αξιολογούσαμε τη νέα φιλοσοφία του μάνατζμεντ ως αντιγραφειοκρατική, καθώς πρόκειται περισσότερο για μία εκλεπτυσμένη, εξατομικευμένη και ανταγωνιστική μορφή γραφειοκρατίας, η οποία δεν διανοίγει δυνατότητες για απόδραση από το «σιδερένιο κλουβί», στο οποίο αναφερόταν ο Weber, αλλά υπαγορεύει την κατασκευή περισσότερων και πιο προσωπικών πλέον «σιδερένιων κλουβιών».⁷⁰ Με άλλα λόγια, η υπονόμηση της τάξης, μέσω άμβλυνσης της ιεραρχίας, είναι τμήμα της ενίσχυσής της καθώς επιτρέπει στις επιχειρήσεις να προσαρμόζονται καλύτερα στις κυμαινόμενες απαιτήσεις της προσφοράς και της ζήτησης.⁷¹

Κομβικό ρόλο στην χάραξη του νέου ήθους επιτελούν οι πρακτικές της διοίκησης μέσω στόχων και εξατομίκευσης των αμοιβών με βάση την επίδοση.⁷² Η θεμελίωση και η επιτυχία αυτού του μοντέλου διοίκησης ανθρώπινου δυναμικού εξαρτάται κατά βάση από δύο παράγοντες. Αφενός, κρίσιμη είναι η καθιέρωση μίας κατάστασης διαρκούς διαφάνειας και λογοδοσίας από την πλευρά του εργαζομένου ενώ αφετέρου αναγκαίος είναι ο προσδιορισμός των κρίσιμων δεικτών της επίδοσης [KPIs – Key Performance Indicators] οι οποίοι απαιτείται να είναι μετρήσιμοι και ποσοτικοποιήσιμοι. Όπως υποδεικνύει μία εκ των βασικών αρχών του μάνατζμεντ, για να διαχειριστείς και να διοικήσεις κάτι πρέπει να μπορείς να το γνωρίζεις, να το μετράς, να το αξιολογείς και να το κρίνεις.⁷³ Αυτό, ωστόσο, που καθιστά τόσο σημαντική τη διοίκηση μέσω ατομικών στόχων είναι ότι επιτρέπει στον ίδιο τον εργαζόμενο να επιτηρεί τον εαυτό του, να μετρά την επίδοσή του και να προσανατολίζεται προς τη διαρκή βελτίωση της παραγωγικότητάς του.⁷⁴ Λειτουργεί,

⁶⁸ Στο ίδιο.

⁶⁹ Boltanski & Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, σ. 326.

⁷⁰ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 262.

⁷¹ Bröckling, «Gendering the enterprising self», ό.π., σ. 8.

⁷² Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σ. 177.

⁷³ Miller & Rose, «Production, Identity, and Democracy», ό.π., σ. 430.

⁷⁴ Για λεπτομερέστερη εξέταση αυτής της φιλοσοφίας management βλ. Peter Ducker, *The Essential Drucker*, Οξφόρδη: Butterworth-Heinemann, 2007.

δηλαδή, κανονικοποιητικά για τις ατομικές διαγωγές αλλά και ενισχυτικά ως προς την ανάπτυξη μίας κουλτούρας ανταγωνισμού εντός της ίδιας της επιχείρησης, χωρίς μάλιστα να διαταράσσει τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας.

Ο δεύτερος βασικός πυλώνας αυτού του νέου ήθους έγκειται στην χάραξη μιας νοοτροπίας διαρκούς φροντίδας και ενίσχυσης του εαυτού. Σε ένα πλήρως ασταθές, μεταβαλλόμενο και ανταγωνιστικό περιβάλλον, ο εργαζόμενος χρειάζεται να είναι ευέλικτος, να προσαρμόζεται, να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται διαρκώς. Για αυτόν τον λόγο, καίρια για την επιχείρηση είναι η ανάπτυξη μηχανισμών οι οποίοι ως βασική αποστολή τους έχουν την κινητοποίηση της προσωπικής ανάπτυξης του εργαζομένου προς κατευθύνσεις που θα ωφελούν την ίδια την εταιρεία. Μάλιστα, σημαντική για την αποδοτικότητα της επιχείρησης θεωρείται κάθε πτυχή της προσωπικότητας των εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων όσων δεν έχουν άμεση συνάφεια με το αντικείμενο της εργασίας. Έτσι, στο πλαίσιο μίας εργαλειοποιημένης επιμέλειας εαυτού, το μάνατζμεντ καθοδηγεί την ανάπτυξη της υποκειμενικότητας των εργαζομένων μέσω της διαμόρφωσης σχεδίων ζωής, στον προγραμματισμό των οποίων συμμετέχουν ενεργά και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι.⁷⁵

Υπό την παραπάνω θεώρηση, η εργασία και ο ελεύθερος χρόνος παύουν να στέκουν αντιπαραθετικά και αρχίζουν να αλληλοδιαπλέκονται.⁷⁶ Έτσι, η ανάδυση και ευρεία άνθηση, για παράδειγμα, σεμιναρίων αυτοβελτίωσης και εργαστηρίων διαχείρισης του εαυτού, βιβλίων θετικής ψυχολογίας και αυτοβοήθειας τα οποία υπόσχονται προσωπική ανάπτυξη, ολοκλήρωση και επιτυχία δεν μοιάζει παράταιρη ούτε προξενεί απορία: εντός όλων αυτών μπορούμε να διακρίνουμε γνώριμα στοιχεία από τον λόγο των επιχειρήσεων και τις τεχνικές του μάνατζμεντ. Κατά συνέπεια, καθώς η επιχειρηματική ορθολογικότητα διευρύνεται και πορεύεται προς μία καθολικότητα, όλα τα πεδία της ύπαρξης μοιάζουν να ενοποιούνται με τελική απόρροια την περιστολή της ίδιας της ζωής σε πορτοφόλιο δραστηριοτήτων προς αξιολόγηση.⁷⁷ Όπως διαφαίνεται, η διευρυνόμενη διάκριση μεταξύ οικιακής και επαγγελματικής σφαίρας, την οποία ο Max Weber διείδε ως σύμφυτη της ανάδυσης

⁷⁵ Paltrinieri, «Αναρχαιολογία του management», ό.π., σ. 125.

⁷⁶ Peter Miller & Nikolas Rose, «Governing economic life», *Economy and Society*, vol. 19, no. 1, 1990, σσ. 1-31.

⁷⁷ Laval, «Ανθρωπολογία του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου», ό.π., σ. 43.

του καπιταλισμού, εμφανώς διαρρηγνύεται καθώς οι ποιότητες του προσωπικού χρόνου απορροφώνται από αυτές του εργασιακού.⁷⁸

Το υποκείμενο της επίδοσης

Όπως σκιαγραφείται απ' όλα τα παραπάνω, ένας νέος τύπος υποκειμένου φαίνεται να αναδύεται στην ύστερη νεωτερικότητα. Πρόκειται για το υπερδραστήριο υποκείμενο που, εμπνεόμενο από ένα πνεύμα διάχυτης θετικότητας, πασχίζει να καταστεί αποδοτικό και παραγωγικό σε ό,τι και αν καταπιάνεται, προσπαθεί να βελτιστοποιήσει κάθε πτυχή της ύπαρξής του, φιλοδοξεί να μετατραπεί σε υπερυποκείμενο.⁷⁹ Αυτός ο τύπος ατόμου, προσκολλημένος ναρκισσιστικά στον εαυτό του, επιζητά με ανταγωνιστικό πνεύμα την επαύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου του, ακόμη και αν αυτό οδηγεί στην εξάντλησή του. Έχοντας ενστερνιστεί μια συμπεριφορά που προσιδιάζει σε επαγγελματία αθλητή, υπακούει στους κανονιστικούς νόμους τού ταχύτερα και τού περισσότερο όπου η μη αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων και η μη υπέρβαση των ορίων φαντάζουν ως ο βέβαιος δρόμος προς την αποτυχία. Έτσι, η τέχνη του ζην καθίσταται μια διαδικασία αυτοαξιολόγησης του εαυτού ως κεφαλαίου ενώ ο ίδιος ο εαυτός μετατρέπεται σε σχεδίασμα [project] καθώς τελεί υπό διαρκή ανακατασκευή, εμπλεκόμενος σε μια διαδικασία δίχως πραγματικό τέλος ή αρχή.⁸⁰

Ως επιχειρηματίας του εαυτού του, το υποκείμενο της επίδοσης αισθάνεται απελευθερωμένο από οποιαδήποτε εξωτερική πηγή εξουσίας. Αυτή η έλλειψη εξωτερικής αρχής αντικαθίσταται, όμως, από έναν εσωτερικό καταναγκασμό για επίδοση και υπέρβαση των ορίων ο οποίος, παραδόξως, βιώνεται ως ελευθερία.⁸¹ Έτσι, το «χωρίς όρια» δεν συνεπάγεται μια πραγματική έλλειψη ορίων διότι μετατρέπεται το ίδιο σε μια κανονιστική λογική, την λογική του απεριόριστου.⁸² Παράλληλα, το υποκείμενο αυτό εγκολπώνεται ένα καθεστώς διαφάνειας το οποίο

⁷⁸ Boltanski & Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, σσ. 154-155.

⁷⁹ Κάνοντας χρήση νιτσεϊκών όρων, ο Han σχολιάζει πως το νεοφιλελεύθερο υπερυποκείμενο δεν προσομοιάζει με τον κυρίαρχο υπεράνθρωπο του Nietzsche καθώς η ηθική του προσομοιάζει περισσότερο με εκείνη του δούλου, ο οποίος ζει για να εργάζεται. Byung-Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφρ. Α. Κράουζε, Αθήνα: Opera, 2015, σ. 57.

⁸⁰ Byung-Chul Han, *Psycho-politics: Neoliberalism and New Technologies of Power*, μτφρ. E. Butler, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Verso, 2017, σ. 1.

⁸¹ Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, ό.π., σσ. 28-29.

⁸² Laval, «Ανθρωπολογία του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου», ό.π., σ. 49.

ανακύπτει ως η αντεστραμμένη όψη της θετικότητας. Εφαρμόζοντας, δηλαδή, τεχνικές αξιολόγησης, μέτρησης και ποσοτικοποίησης του εαυτού του, τίθεται αυτοβούλως σε ένα καθεστώς αυτοεπιτήρησης και ελέγχου. Με άλλα λόγια, αυτό που καταφέρνει να επιτελεί η νεοφιλελεύθερη αναδόμηση της ψυχής είναι η χάραξη μιας εσωτερικής επιταγής για υπερβάσεις, η οποία οδηγεί το υποκείμενο στο αστείρευτο κυνήγι του εαυτού του. Όπως σημειώνει ο Han, πρόκειται για μια σχέση αυτόεκμετάλλευσης και άντλησης υπεραξίας από τον ίδιο τον εαυτό, η οποία είναι απόλυτα αποτελεσματική διότι βιώνεται ως ελευθερία.⁸³ Με αυτό τον τρόπο ελευθερία και εξουσία, ατομική βελτίωση και υποταγή διαπλέκονται και εισχωρούν το ένα στο άλλο αριστοτεχνικά.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί, ωστόσο, πως η φιγούρα του επιχειρηματία του εαυτού, όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως, δεν αποτελεί μία εμπειρικά παρατηρήσιμη οντότητα αλλά αναδεικνύει την κατεύθυνση προς την οποία κινείται, και πρέπει να κινείται, ο μετασχηματισμός του ατόμου. Όπως υπογραμμίζει ο Ulrich Bröckling, «κάποιος δεν είναι ένας επιχειρηματικός εαυτός, αλλά μάλλον γίνεται ένας τέτοιος. Ο επιχειρηματίας του εαυτού δεν συνιστά ποτέ μία περιγραφή, είναι μάλλον μία έγκληση».⁸⁴ Τέλος, είναι χρήσιμο να παρατηρηθεί πως το άτομο που αποτυπώνεται ως επιχειρηματίας του εαυτού απέχει αισθητά από τον κλασικό homo economicus, όπως εξυφαίνεται από τον ωφελισμό του Bentham και του Adam Smith. Κατά την πορεία της νεωτερικότητας, η εμπορευματική σφαίρα μπορεί να ήταν πάντοτε κυρίαρχη, αναγκάστηκε, όμως, να συμπορευτεί επί μακρόν με άλλα συστήματα λόγου τα οποία, όντας ξένα προς το οικονομικό ιδίωμα και την λογική του κεφαλαίου, την περιόρισαν.⁸⁵ Έτσι, ο ωφελισμός δεν αποτέλεσε την μοναδική αρχή και υποχρεώθηκε να εξισορροπήσει με αντίρροπους λόγους, θεσμούς και αρχές

⁸³ Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, ό.π., σ. 29.

⁸⁴ Ulrich Bröckling, «Gendering the enterprising self», *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, vol. 11, no. 2, σσ. 7-25, σ. 12.

⁸⁵ Όπως σημειώνει ο Κύρκος Δοξιάδης, «αν υπήρξε επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού επί του πολιτικού φιλελευθερισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αυτό δεν συνίστατο στην επικράτηση της πιο επιθετικής εκδοχής της καπιταλιστικής ιδεολογίας· αλλά στο ότι σε εκείνο που μέχρι και τη δεκαετία του '60 μπορούσε να θεωρηθεί κατάσταση «ισορροπίας» μεταξύ των συστημάτων λόγου και εξουσίας του καπιταλισμού αφ' ενός και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας αφ' ετέρου, από τις αρχές της δεκαετίας του '70 και έπειτα, άρχισε να επέρχεται μια ριζική ανισορροπία προς όφελος του πρώτου και εις βάρος της δεύτερης». Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, ό.π., σ. 258.

διασώζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον διαχωρισμό των σφαιρών και την πολλαπλότητα του ανθρώπου.⁸⁶ Αυτήν ακριβώς την συνθήκη ρηγματώνει ο νεοφιλελευθερισμός καθώς ομογενοποιεί τον λόγο περί του ανθρώπου γύρω από το σχήμα της επιχείρησης.⁸⁷ Θέτει, δηλαδή, εν αμφιβόλω αυτόν το διαχωρισμό και την πολλαπλότητα προβαίνοντας σε μια οιονεί ανθρωπολογική μετάλλαξη επί τη βάσει των αρχών της οικονομίας και του ανταγωνισμού.

⁸⁶ Dardot & Laval, *The New Way of the World*, ό.π., σσ. 256-257.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 259.

ΜΕΡΟΣ Β

«Fitter, happier, more productive
Comfortable, not drinking too much
Regular exercise at the gym 3 days a week
Getting on better with your associate employee contemporaries
At ease, eating well
Sleeping well, no bad dreams, no paranoia
Keep in contact with old friends, enjoy a drink now and then
At a better pace, slower and more calculated
Less chance of illness
A good memory
Still cries at a good film
Still kisses with saliva
No longer empty and frantic
The ability to laugh at weakness
Calm, fitter, healthier and more productive»
Radiohead, 1997⁸⁸

⁸⁸ Radiohead, «Fitter Happier», στον δίσκο *OK Computer*, 1997.

3. Εισαγωγή στον ποσοτικοποιημένο εαυτό

Ο όρος ποσοτικοποιημένος εαυτός αποτελεί αναφορά στις πρακτικές παρακολούθησης, μέτρησης και ψηφιακής αποτύπωσης δεδομένων του ανθρώπινου σώματος και της προσωπικής ζωής. Συμπυκνώνει ένα σύνολο δημοφιλών πρακτικών, οι οποίες, μέσω της διασύνδεσης του σώματος με φορητές ψηφιακές συσκευές, πραγματώνουν την καταγραφή βιολογικών, ψυχικών και συμπεριφορικών ατομικών παραμέτρων και κυοφορούν τις υποσχέσεις της αυτογνωσίας, της βελτίωσης συμπεριφορών, της αυτοπραγμάτωσης και της τελειοποίησης του εαυτού. Ο όρος θεματοποιεί πρακτικές αυτοπαρακολούθησης τις οποίες το άτομο αναπτύσσει οικειοθελώς και προς χάριν του εαυτού του και, ως εκ τούτου, δεν αντανακλά μια συνθήκη παθητικής ή μη συνειδητής επιτήρησης του ατόμου.⁸⁹

Μέσω του –εντυπωσιακά ευρέος και πολυποίκιλου– πλήθους εργαλείων ποσοτικοποίησης που διατίθεται στην αγορά δύνανται να καταμετρηθούν πτυχές της κατάστασης ενός ατόμου όπως οι καρδιακοί παλμοί, η διάρκεια και η ποιότητα του ύπνου, τα συναισθήματα και η διάθεσή· να εκτιμηθούν ποσοτικά δραστηριότητες όπως η σωματική άσκηση, οι κοινωνικές σχέσεις, η εργασιακή παραγωγικότητα, η σεξουαλική ζωή, οι αλληλεπιδράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η κατανομή του προσωπικού χρόνου ανά δραστηριότητα· να καταγραφούν συνήθειες όπως το κάπνισμα, η πρόσληψη φαγητού και θερμίδων, η κατανάλωση αλκοόλ, η διάρκεια έκθεσης στον ήλιο.

Φυσικά, το φαινόμενο της παρακολούθησης και καταγραφής πτυχών της προσωπικής ζωής δεν συνιστά κάτι το ριζικά καινοφανές ούτε μια νεωτεριστική σύλληψη της εποχής του διαδικτύου. Αποτελεί πρακτική η οποία παρατηρείται και

⁸⁹ Βέβαια, το σύνολο δεδομένων που προέρχεται από εθελούσιες πρακτικές ποσοτικοποίησης αντιπροσωπεύει μόνο ένα σχετικά μικρό ποσοστό του συνόλου των προσωπικών δεδομένων που υπάρχουν διαθέσιμα σε ψηφιακή μορφή αυτή τη στιγμή. Πέραν των πρακτικών εθελούσιας ποσοτικοποίησης, στο ψηφιακό περιβάλλον εκδηλώνεται μια πληθώρα πρακτικών παρακολούθησης και ποσοτικοποίησης επί των οποίων τα άτομα ενδέχεται να έχουν πλήρη άγνοια, να υπόκεινται λιγότερο συνειδητά ή ακόμη και να αναγκάζονται να υποβληθούν σε αυτές από τρίτους. Παρ' όλα αυτά, η δική μας εργασία θα περιοριστεί στις ιδιωτικές πρακτικές ποσοτικοποίησης τις οποίες το άτομο αναπτύσσει με την θέλησή του και στις οποίες η συλλογή των δεδομένων εκτελείται από το ίδιο και όχι από τρίτα μέρη. Για μια επισκόπηση και ταξινόμηση όλων των μορφών ατομικής ποσοτικοποίησης, εθελούσιων ή μη, βλ. Debora Lupton, «The Diverse Domains of Quantified Selves: Self-Tracking Modes and Dataveillance», *Economy and Society*, vol. 45, no. 1, 2016, σσ. 101–122.

σε πολύ παλαιότερες εποχές. Ο Benjamin Franklin είναι γνωστό, για παράδειγμα, ότι αρεσκόταν να προβαίνει στην προβληματοποίηση της συμπεριφοράς του κάνοντας χρήση τέτοιων μεθόδων. Για τον λόγο αυτό, είχε αναπτύξει ένα ιδιότυπο σύστημα καταγραφής της διαγωγής του, το οποίο του επέτρεπε να αξιολογεί και να εντοπίζει τα λάθη του ώστε να βελτιώνει σταδιακά την ηθική του ποιότητα.⁹⁰ Κατ' επέκταση, τα προσωπικά αρχεία και τα ημερολόγια όπου οι άνθρωποι κατέγραφαν –και καταγράφουν ακόμη– τις καθημερινές τους δραστηριότητες, τις εμπειρίες και τα βιώματά τους, τα πρόσωπα με τα οποία συνδέθηκαν, τα μέρη που ταξίδεψαν ή τα βιβλία που διάβασαν αποτυπώνουν αντίστοιχης μορφής πρακτικές.

Η τάση για ποσοτικοποίηση αποτελεί προϋπάρχουσα όψη της νεωτερικότητας η οποία, ωστόσο, μέσω της τεχνολογικής εξέλιξης φαίνεται να αποκτά νέα δυναμική και ιδιάζουσα μορφή προεκτεινόμενη στο ακρότατο όριο της.⁹¹ Η ανάπτυξη της επιστήμης των υπολογιστών, η κατασκευή μικρότερων και καλύτερων αισθητήρων, οι αυξημένες δυνατότητες υπολογιστικής και αποθηκευτικής ισχύος και η εκτεταμένη διείσδυση των κινητών τηλεφώνων στην καθημερινή ζωή συλλειτούργησαν επικουρικά ώστε να καταστεί τεχνικά εφικτή η κατασκευή και διάθεση ενός μεγάλου όγκου εργαλείων και εφαρμογών ποσοτικοποίησης με σχετικά χαμηλά κόστος. Τα μέσα αυτά, συμπορευόμενα με την ευρύτερης κλίμακας διαδικασία ψηφιοποίησης του κόσμου, προσέφεραν τη δυνατότητα διατήρησης αποτυπωμάτων για κάθε ανθρώπινη πράξη καθιστώντας, έτσι, ευκατάρια μια κατάσταση διαρκούς και απόλυτης ορατότητας και διαφάνειας του ίδιου του υποκειμένου.

Η περιγραφή των υλικοτεχνικών όρων δυνατότητας ανάπτυξης των εργαλείων της αυτοκαταγραφής δεν αρκεί, ασφαλώς, για της εξερεύνηση του φαινομένου στην ολότητά του. Όπως ήδη υπαινιχθήκαμε, οι πρακτικές ποσοτικοποίησης του εαυτού δεν είναι ένα μονοδιάστατο ή αμιγώς τεχνολογικό φαινόμενο. Είναι φαινόμενο κοινωνικό και πολιτισμικό κατά βάση, το οποίο θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε πως είναι εγγεγραμμένο σε πτυχές της κοινωνίας στην οποία ζούμε. Μια εξέτασή του,

⁹⁰ Benjamin Franklin, *The Autobiography of Benjamin Franklin*, Νέα Υόρκη: Henry Holt, 1916, σσ. 66-69.

⁹¹ Οι Adorno και Horkheimer εγγράφουν αυτήν την τάση ως συγκροτητική της νεωτερικής περιόδου: «Ό,τι δεν θέλει να συμμορφωθεί με το κριτήριο της υπολογισιμότητας και της χρησιμότητας είναι για τον διαφωτισμό ύποπτο». Theodor Adorno & Max Horkheimer, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Νήσος, 1996, σ. 33.

ωστόσο, η οποία θα αδιαφορούσε πλήρως για την υλική του διάσταση θα ήταν ενδεχομένως αφελής ή ανεπαρκής. Για τον λόγο αυτό, είναι επίσης σημαντική, για την σφαιρικότερη κατανόησή μας, η αναγνώριση ύπαρξης αυξημένων τεχνικών δυνατοτήτων για παρακολούθηση, καταγραφή, αποθήκευση, ανάλυση, οπτικοποίηση και διαμοιρασμό πληθώρας σε όγκο και ποικιλία δεδομένων, σε πραγματικό χρόνο, με τεράστια ακρίβεια και σε διαρκή βάση.

Το κίνημα του ποσοτικοποιημένου εαυτού

Ο όρος ποσοτικοποιημένος εαυτός να κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του το 2007, όταν οι Gary Wolf και Kevin Kelly, αρθρογράφοι για ζητήματα τεχνολογίας του περιοδικού *Wired* με έδρα το Σαν Φρανσίσκο, δημιουργούν το blog Quantified Self. Οι Wolf και Kelly, αντιλαμβανόμενοι, πρώιμα, το ζωνό –τουλάχιστον εντός αυτής της πρωτοπόρας σε ζητήματα τεχνολογικής καινοτομίας κοινότητας– ενδιαφέρον για τις πρακτικές της αυτοπαρακολούθησης, προσπαθούν μέσω του blog να διαδώσουν τις, εκκεντρικές μέχρι τότε, ιδέες τους περί ποσοτικοποίησης με απώτερη φιλοδοξία να προσδώσουν μια σημαντική ώθηση στην ανάδυση της νέας αγοράς. Σύντομα, μέσω του blog, συγκροτείται μία ένθερμη κοινότητα, αποτελούμενη από χρήστες και κατασκευαστές εργαλείων ποσοτικοποίησης, της οποίας ο ενθουσιασμός μετουσιώνεται σε αδιάλειπτη επικοινωνία, ανταλλαγή εμπειριών και σύμπραξη για ανάπτυξη νέων εργαλείων και εφαρμογών. Παράλληλα, η κοινότητα αναπτύσσει συνεργασίες με μεγάλες εταιρείες τεχνολογίας και λογισμικού ενώ, σε τακτική βάση, οργανώνει διεθνείς συναντήσεις, εργαστήρια και συνέδρια με θέμα τον ποσοτικοποιημένο εαυτό και τις πρακτικές του. Καταφέροντας σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα να δικτυωθεί και να δραστηριοποιηθεί διεθνώς, η κοινότητα προβάλλει τον ισχυρισμό πως αποτελεί παγκόσμιο κίνημα. Σήμερα, αποτελείται από 195 ομάδες συνάντησης σε 37 χώρες του κόσμου, οι οποίες αριθμούν συνολικά 97.113 μέλη.⁹²

Η διάδοση των πρακτικών της ατομικής ποσοτικοποίησης κατάφερε, ωστόσο, να υπερβεί κατά πολύ τα όρια της συγκεκριμένης κοινότητας. Πράγματι, ένα αρχικά περιθωριακό φαινόμενο που αναδύθηκε από τα μεσοαστικά στρώματα της Σίλικον

⁹² Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τον σύνδεσμο <https://www.meetup.com/topics/quantified-self/> (τ.π. 14/10/2020). Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα είναι το ψηφιακό εργαλείο που χρησιμοποιούν τα μέλη του κινήματος για να οργανωθούν και να δημιουργήσουν νέες ομάδες.

Βάλει και είχε τεχνοφетиχιστικά χαρακτηριστικά, άρχισε σταδιακά να μετατρέπεται σε υποκοουλτούρα και έφτασε σήμερα να έχει εξελιχθεί σε δημοφιλή και ευρέως διαδομένη πρακτική στις χώρες της Β. Αμερικής και της Ευρώπης. Σύμφωνα με έρευνα της εταιρείας Nielsen στις ΗΠΑ, ήδη το 2014 ένας στους έξι καταναλωτές χρησιμοποιούσε φορητές συσκευές ποσοτικοποίησης σε καθημερινή βάση⁹³ ενώ την τελευταία πενταετία τα συγκεκριμένα εργαλεία αποτελούν μία από τις σημαντικές τάσεις στην αγορά τεχνολογίας. Το 2019, οι ετήσιες πωλήσεις τους άγγιξαν παγκοσμίως τις 346 εκατομμύρια συσκευές ενώ ο αριθμός αυτός αναμένεται να προσεγγίσει, το 2024, τα 637 εκατομμύρια.⁹⁴ Για το 2019, τα έσοδα των πωλήσεων ανήλθαν παγκοσμίως στο πόσο των 14,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων⁹⁵ ενώ σύμφωνα με εκτιμήσεις για το 2021, αναμένεται να αγγίξουν το ποσό των 17 δισεκατομμυρίων δολαρίων.⁹⁶

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο ποσοτικοποιημένος εαυτός έχει καταστεί διπλή παραπομπή, όπου υπό τη μορφή ομόρροπων κύκλων η μία εμπεριέχεται εντός της άλλης. Αφενός, αρθρώνεται ως ο τίτλος της παραπάνω πρωτοπόρας διεθνούς κοινότητας [εφεξής ως κοινότητα του QS] των ιδιαίτερα ένθερμων, δραστήριων και ενεργών χρηστών που προβαίνουν εκτεταμένα σε πρακτικές αυτοπαρακολούθησης ενώ, αφετέρου, αντικατοπτρίζει την ολότητα των συγκεκριμένων πρακτικών ανεξαρτήτως σχέσεως των χρηστών με την παραπάνω κοινότητα ή του βαθμού έκτασης της χρήσης των εργαλείων εκ μέρους τους. Μάλιστα, χάριν αυτής ακριβώς της διπλής αναφορικότητάς του, ο όρος έχει καταφέρει να υπερφαλαγγίσει σημαντικά την χρήση ορισμένων εναλλακτικών όρων που συναντώνται στη βιβλιογραφία για την περιγραφή του φαινομένου, όπως καταγραφή της ζωής [life-

⁹³ Nielsen, «Tech styles: Are consumers really interested in wearing tech on their sleeves?», *Nielsen*, 20/3/2014. Διαθέσιμο στο <http://www.nielsen.com/us/en/insights/news/2014/tech-styles-are-consumers-really-interested-in-wearing-tech-on-their-sleeves.html> (τ.π. 6/11/2020).

⁹⁴ IDC, «Worldwide Wearables Market Forecast to Maintain Double-Digit Growth in 2020 and Through 2024», *IDC*, 25/9/2020. Διαθέσιμο στο <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46885820> (τ.π. 1/11/2020).

⁹⁵ Statista, «Wearables worldwide», *Statista*, χ.χ. Διαθέσιμο στο <https://www.statista.com/outlook/319/100/wearables/worldwide#market-users> (τ.π. 1/11/2020).

⁹⁶ Zuriñe D. González, «Latest forecasts on wearables», *Wearable Technologies*, 5/4/2017. Διαθέσιμο στο <https://www.wearable-technologies.com/2017/04/latest-forecasts-on-wearables/> (τ.π. 1/11/2020).

logging], αυτοπαρακολούθηση [self-tracking] και προσωπική αναλυτική [personal analytics].⁹⁷

Τα εργαλεία της ποσοτικοποίησης

Αυτή τη στιγμή το πλήθος των ψηφιακών εργαλείων ποσοτικοποίησης προσεγγίζει αριθμητικά τις ορισμένες χιλιάδες και κατανέμεται ανάμεσα σε φορητές συσκευές, εφαρμογές για έξυπνα τηλέφωνα και εφαρμογές διαδικτύου.⁹⁸ Τα δημοφιλέστερα προϊόντα είναι τα έξυπνα ρολόγια, τα βραχιόλια και οι εφαρμογές για έξυπνα τηλέφωνα των οποίων η χρήση περιστρέφεται, κυρίως, γύρω από την παρακολούθηση της ευεξίας και της φυσικής κατάστασης. Ειδικότερα, τα έξυπνα ρολόγια διαθέτουν μια αρκετά μεγάλη πληθώρα δυνατοτήτων μεταξύ των οποίων είναι η καταγραφή των βημάτων, της σωματικής άσκησης, του ύπνου, του στρες, του καρδιακού ρυθμού και πολλών ακόμη παραμέτρων.⁹⁹ Τα έξυπνα βραχιόλια επικεντρώνονται περισσότερο στην μέτρηση της φυσικής άσκησης του χρήστη και, στοχεύοντας να τον καταστήσουν περισσότερο ενεργητικό, καταγράφουν κάθε του κίνηση του, ενώ όταν παραμένει για αρκετή ώρα ανενεργός τον ειδοποιούν.

Εκτός αυτών, υπάρχουν πολλά ακόμη προϊόντα –πάντα με τον επιθετικό προσδιορισμό «έξυπνα» μπροστά– όπως ρούχα, παπούτσια, στρώματα, καρέκλες και ακουστικά τα οποία καταγράφουν και μεταφέρουν στο τηλέφωνο του χρήστη διάφορες βιομετρικές παραμέτρους του ανθρώπινου σώματος. Όπως είναι φυσικό, στην αγορά έχουν εισέλθει προσφέροντας αντίστοιχα προϊόντα οι μεγαλύτεροι πολυεθνικοί κολοσσοί που δραστηριοποιούνται στον τομέα της τεχνολογίας και του

⁹⁷ Αν και η έμφαση με την οποία είναι επενδυμένη η κάθε ορολογία διαφέρει ελαφρώς, στρεφόμενη προς διαφορετικές εκφάνσεις των εκάστοτε πρακτικών, πρόκειται, ουσιαστικά, για ισοδύναμους μεταξύ του όρους οι οποίοι επιχειρούν να αποδώσουν το ίδιο ακριβώς φαινόμενο.

⁹⁸ Για μια σύντομη παρουσίαση του είδους και της πληθώρας των διαθέσιμων εργαλείων ποσοτικοποίησης βλ. Κώστας Δεληγιάννης, «Παρακολουθώντας τον εαυτό μας», *Καθημερινή*, 2/2/2014. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/751759/article/teχνologia/gadgets/parakoloy8wntas-ton-eayto-mas> (τ.π. 15/11/2020) και Κώστας Δεληγιάννης, «Ένας γιατρός κρυμμένος... στα ρούχα μας», *Καθημερινή*, 18/1/2015. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/799973/article/epikairothta/episthmh/enas-giatros-krymmenos-sta-roycha-mas> (τ.π. 15/11/2020).

⁹⁹ Για μια περιγραφή των τεχνικών δυνατοτήτων και των λειτουργικών χαρακτηριστικών ενός τελευταίας τεχνολογίας έξυπνου ρολογιού, ενδεικτικά βλ. Γιώργος Πολυμενέας, «Πώς ένα smartwatch χώρεσε στον καρπό μου όλα όσα ήθελα να μάθω για εμένα», *Provocateur*, 2020, διαθέσιμο στο <https://provocateur.gr/out-about/19735/pws-ena-smartwatch-me-ekane-na-mathw-perissotera-gia-emena?fbclid=IwAR0BP1RkT1q-ecpblwJuaSRzcZUR3ZOVrqbEV4C6xxvqw5STq7jc00V69MM> (τ.π. 15/11/2020).

διαδικτύου όπως οι εταιρείες Google, Samsung, Apple, Amazon και Sony. Ακόμη, δυναμική είσοδο έχουν πραγματοποιήσει και ορισμένοι οίκοι μόδας, όπως οι Ralph Lauren και Swarovski, οι οποίοι κατασκευάζουν «έξυπνα» ρούχα και αξεσουάρ «υψηλής αισθητικής».

Η λίστα των διαθέσιμων συσκευών και εφαρμογών αυτοκαταγραφής είναι τεράστια και μια εκτενής αναφορά σε αυτές θα ήταν πρακτικά αδύνατη. Μέχρι στιγμής έχουμε αναφερθεί στις πιο δημοφιλείς εξ αυτών ενώ στις γραμμές που ακολουθούν αμέσως μετά θα παρουσιάσουμε μερικές ακόμη, τις οποίες θεωρούμε εξίσου ενδεικτικές. Επιπλέον, στις επόμενες ενότητες θα επανέλθουμε συχνά σε ορισμένες από αυτές, ώστε να τις επεξεργαστούμε πιο ενδελεχώς, ενώ θα παραθέσουμε και θα εξετάσουμε διεξοδικά και ορισμένες ακόμη, όπως τις εφαρμογές ποσοτικοποίησης των διαπροσωπικών σχέσεων και της σεξουαλική ζωής.

Στην αγορά, λοιπόν, μπορεί ακόμη να προμηθευτεί κανείς το έξυπνο πιρούνι το οποίο υπολογίζει παραμέτρους όπως η περιεκτικότητα των γευμάτων του χρήστη σε θερμίδες, το πλήθος και η συχνότητα των μπουκιών του. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του αποτελεί ότι δονείται όταν είναι η κατάλληλη στιγμή για την κατάποση της επόμενης μπουκιάς καθώς στόχος του προϊόντος είναι να διδάξει τους ανθρώπους να τρώνε σωστά ώστε να νιώθουν χορτασμένοι με την μικρότερη δυνατή ποσότητα φαγητού. Αντίστοιχα, τα έξυπνα μπουκάλι καταγράφει τη συχνότητα και την ποσότητα πόσης νερού, θέτει ημερήσιους στόχους κατανάλωσης και στέλνει ειδοποιήσεις στο τηλέφωνο του χρήστη όταν υπολογίζει πως η υγρασία του σώματός του είναι ανεπαρκής. Ένα ακόμη διαθέσιμο προϊόν είναι η έξυπνη ηλεκτρική οδοντόβουρτσα η οποία, αποσκοπώντας να προσφέρει ακόμα καλύτερη στοματική υγιεινή, μεταφέρει στο κινητό του χρήστη στοιχεία όπως η συχνότητα και η διάρκεια του βουρτσίσματος. Επιπροσθέτως, υπάρχουν εφαρμογές ποσοτικοποίησης της διάθεσης, του άγχους και της συναισθηματικής ζωής, οι οποίες καταγράφοντας τον ήχο και τον τόνο της φωνής του ομιλούντος υποκειμένου υπόσχονται να βοηθήσουν τους ανθρώπους να μειώσουν τα επίπεδα άγχους τους και να αυξήσουν τις στιγμές χαράς και ευτυχίας.

Τέλος, αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας αυτών των εργαλείων, ως επί το πλείστον βασίζεται στη χρήση αισθητήρων μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η

συλλογή των δεδομένων, τα οποία εν συνεχεία αποθηκεύονται ψηφιακά, υφίστανται επεξεργασία από το λογισμικό των εφαρμογών και, τελικά, οπτικοποιούνται και παρουσιάζονται στην οθόνη του χρήστη. Μάλιστα, η πλειονότητα των εφαρμογών παρέχει δυνατότητες παρουσίασης των αποτελεσμάτων μέσω γραφημάτων, διαγραμμάτων και πινάκων αλλά και ανασυγκρότησης δεδομένων από το αποθηκευμένο ιστορικό και προβολής στατιστικών στοιχείων. Επιπλέον, πολλές εφαρμογές προσφέρουν λειτουργίες καθορισμού προσωπικών στόχων, είτε αυτόματα είτε από τον ίδιο τον χρήστη, και παροχής εξατομικευμένων συμβουλών για την εκπλήρωση τους. Μία ακόμη σημαντική προδιαγραφή των εφαρμογών έγκειται στην αξιοποίηση των δυνατοτήτων του Web 2.0¹⁰⁰, προσφέροντας την επιλογή δημοσίευσης των επιδόσεων του χρήστη στις ψηφιακές τους πλατφόρμες που έχουν την μορφή μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι σημαντικό διότι επιτρέπει την ορατότητα των ατομικών δεδομένων και στους υπόλοιπους χρήστες, καθιστώντας τοιούτοτρόπως εφικτή την σύγκριση των μεταξύ τους επιδόσεων καθώς και την ανταλλαγή σχολίων και συμβουλών.

Ποσοτική έρευνα για τη χρήση εφαρμογών αυτοκαταγραφής

Οι εφαρμογές του ποσοτικοποιημένου εαυτού έχουν συγκεντρώσει ένα σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον. Παρ' όλα αυτά, μόνο ένας μικρός αριθμός εκ του συνόλου των ερευνών επικεντρώνεται στα κίνητρα και τους λόγους για τους οποίους οι χρήστες εμπλέκονται με τις εφαρμογές αυτές, στους τρόπους που το κάνουν και στις εμπειρίες τις οποίες βιώνουν.

Σε μια από τις πρώτες εμπειρικές έρευνες πάνω σε χρήστες εφαρμογών ατομικής ποσοτικοποίησης, η οποία διεξήχθη το 2011 και εμπειρείχε τις παραπάνω θεματικές στα ερευνητικά της ερωτήματα, οι Pharabod, Nikolski και Granjon κατηγοριοποιούν τις δραστηριότητες στον οποίων την ποσοτικοποίηση προέβαιναν οι συμμετέχοντες σε τρεις ομάδες: αθλητικές δραστηριότητες(κυρίως τρέξιμο), δραστηριότητες που σχετίζονται με την υγεία και τον τρόπο ζωής(βάρους, ύπνος, τροφή, διάθεση, πίεση),

¹⁰⁰ Ως Web 1.0 αναφέρεται το πρώτο στάδιο του διαδικτύου, κατά το οποίο υπήρχε πρόσβαση μόνο σε στατικό περιεχόμενο ενώ η στάση του χρήστη παρέμενε αναγκαστικά παθητική. Το Web 2.0 αποτελεί μετεξέλιξη του 1.0, επιτρέποντας την μαζική δημοσίευση περιεχομένου, την κοινωνική δικτύωση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών. Εμβληματικό χαρακτηριστικό του 2.0 συνιστούν οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης όπως Facebook, Twitter, YouTube, Instagram κ.α.

ισορροπία εργασίας και ελεύθερου χρόνου(χρόνος που αφιερώθηκε στον Η/Υ και την τηλεόραση, εργασιακή παραγωγικότητα, χρόνος σε κατάσταση ηρεμίας).¹⁰¹ Την ίδια στιγμή, αναζητώντας τα κίνητρα με τα οποία οι χρήστες επένδυσαν τις δραστηριότητές τους, η έρευνα κατέληξε στην ταξινόμησή τους βάσει τριών κατηγοριών κινήτρων: κίνητρο της επίδοσης, κίνητρο ελέγχου επί του εαυτού και κίνητρο προγραμματισμού και καθιέρωσης συνηθειών οι οποίες αποδείχθηκαν ευεργετικές. Ακόμη, μια έρευνα της Minna Ruckenstein, το 2014, επί χρηστών οι οποίοι παρακολουθούσαν την σωματική τους άσκηση, ανέδειξε ως τους τρεις βασικούς λόγους που κινητοποιούσαν τους χρήστες ώστε να προβούν στην ποσοτικοποίηση, τις επιθυμίες για αυτογνωσία, έλεγχο επί του εαυτού και αυτοβελτίωση.¹⁰² Σε ανάλογα συμπεράσματα οδηγήθηκε και η έρευνα των Lupton και Smith του 2018, όπου ως κίνητρα για την χρήση των εφαρμογών της ποσοτικοποίησης εντοπίστηκαν αυτά της αυτοβελτίωσης, του ελέγχου επί του εαυτού και της εύρεσης προτύπων συμπεριφοράς και επίτευξης στόχων.¹⁰³ Στην ίδια έρευνα, οι παράμετροι που παρατηρήθηκε να καταγράφουν οι περισσότεροι χρήστες αφορούσαν κατά βάση σε σωματικές λειτουργίες και δραστηριότητες(διατροφή, θερμίδες, μάζα, σωματική άσκηση, ύπνος). Ωστόσο, αρκετά συνηθισμένη φάνηκε να είναι και η καταγραφή άλλων χαρακτηριστικών της ζωής όπως η εργασιακή παραγωγικότητα και οι κοινωνικές σχέσεις.

Παρόμοια ευρήματα παρουσιάζει μία έρευνα ανάλυσης περιεχομένου επί 52 βίντεο που αναρτήθηκαν στην ιστοσελίδα του Quantified Self και στα οποία οι χρήστες αναλύουν τις εμπειρίες τους από την χρήση των εφαρμογών απαντώντας στις εξής ερωτήσεις: «τι μέτρησες;», «πως το μέτρησες;» και «τι έμαθες;».¹⁰⁴ Η ανάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα πως η πλειονότητα των χρηστών κατέγραφε

¹⁰¹ Anne-Sylvie Pharabod, Véra Nikolski & Fabien Granjon, «Setting Oneself in Figures: An Empirical Approach to Early Self-Tracking Practices», *Réseaux*, no. 177, 2013, σσ. 97–129.

¹⁰² Minna Ruckenstein. «Visualized and Interacted Life: Personal Analytics and Engagements with Data Doubles», *Societies*, vol. 4, no. 1, 2014, σσ. 68–84.

¹⁰³ Deborah Lupton & Gavin J. D. Smith, "'A Much Better Person': The Agential Capacities of Self-tracking Practices", στο Btihaj Ajana (επιμ.), *Metric Culture*, Μπίνγκλεϊ: Emerald Publishing Limited, 2018, σσ. 57-75.

¹⁰⁴ Eun K. Choe, Nicole B. Lee, Bongshin Lee, Wanda Pratt & Julie A. Kientz, «Understanding quantified-selfers' practices in collecting and exploring personal data», στο *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Νέα Υόρκη: Association for Computing Machinery, 2014, σσ. 1143–1152.

παραμέτρους όπως η φυσική δραστηριότητα, το φαγητό, η μάζα σώματος, ο ύπνος και η διάθεση. Όσον αφορά στους λόγους για την υιοθέτηση των πρακτικών της ποσοτικοποίησης, ως βασική πηγή εντοπίστηκε η βελτίωση της υγείας και της φυσικής κατάστασης ενώ μία δεύτερη ομάδα κινήτρων αφορούσε την βελτίωση άλλων πτυχών της ζωής όπως η εργασιακή παραγωγικότητα και η νοητική επίδοση. Ακόμη, μια τελευταία ομάδα κινήτρων αφορούσε την ανακάλυψη νέων εμπειριών. Άξια αναφοράς είναι και μία έρευνα που διεξήγαγε η εταιρεία PwC στις ΗΠΑ, η οποία κατέδειξε ότι περίπου οι μισοί από τους ερωτηθέντες απάντησαν πως πιστεύουν ότι οι φορητές συσκευές ποσοτικοποίησης μπορούν να αυξήσουν το προσδόκιμο ζωής κατά 10 έτη(56%), να βοηθήσουν στην μείωση της παχυσαρκίας(46%) και να αυξήσουν τις αθλητικές τους ικανότητες(42%).¹⁰⁵

Ωστόσο, οι περισσότερες από τις έρευνες που μόλις παρουσιάστηκαν ενέχουν τον περιορισμό ότι επικεντρώνονται σε χρήστες οι οποίοι σχετίζονται με την κοινότητα του QS καθώς τα άτομα αυτά είναι πιο εύκολο να εντοπιστούν μέσω των επίσημων ιστοσελίδων της κοινότητας και των τακτικών συναντήσεων που διοργανώνουν. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να γίνει αναφορά και στην έρευνα των Didžiokaitė, Saukko και Greiffenhagen, η οποία επικεντρώθηκε πάνω σε αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «απλούς» χρήστες.¹⁰⁶ Σε άτομα, δηλαδή, τα οποία δεν είχαν καμία σχέση με την κοινότητα του QS. Η έρευνα ανέδειξε ότι οι χρήστες αυτοί απείχαν αρκετά σε επίπεδο αφοσίωσης, ενεργητικότητας και ενθουσιασμού κατά την διαδικασία της ποσοτικοποίησης σε σχέση με εκείνους της κοινότητας. Παρόλα αυτά, τα βασικά συμπεράσματα περί των παραμέτρων ποσοτικοποίησης, των κινήτρων και των μοτίβων συμπεριφοράς των χρηστών, που έστω και συνοπτικά σκιαγραφήσαμε προηγουμένως, δεν φάνηκε να ανατρέπονται.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, αρχικά, θα παρουσιάσουμε και θα σχολιάσουμε τον λόγο που αναπτύσσουν οι ιδρυτές της κοινότητας του QS, Wolf και Kelly. Ακολούθως θα εξετάσουμε τα κίνητρα, τα μοτίβα χρήσης και τους τρόπους

¹⁰⁵ Όπως αναφέρεται στο Gina Neff & Dawn Nafus, *Self-tracking*, Κέμπριτζ/Λονδίνο: The MIT Press, 2016, σ. 24.

¹⁰⁶ Gabija Didžiokaitė, Paula Saukko & Christian Greiffenhagen, «The Mundane Experience of Everyday Calorie Trackers: Beyond the Metaphor of Quantified Self», *New Media & Society*, Vol. 20, No. 4, 2018, σσ. 1470–1487.

νοηματοδότησης της χρήσης των εφαρμογών, που θεωρούμε πως συμπυκνώνονται στις διαστάσεις της διαφάνειας και της βελτιστοποίησης. Ακολούθως, θα προσπαθήσουμε να συνδέσουμε τις εφαρμογές με ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές τάσεις εντάσσοντάς τις στην εδραιωμένη συνθήκη θετικοποίησης της υγείας στην ύστερη νεωτερικότητα. Τέλος, θα σχολιάσουμε ορισμένα λειτουργικά χαρακτηριστικά των εφαρμογών, τα οποία βρίσκονται σε άμεση συναρμογή με τη γενικότερη ορθολογικότητά τους, και τα οποία γεννούν κρίσιμα ερωτήματα για το καθεστώς αυτονομίας του χρήστη.

4. Ποσοτικοποίηση, διαφάνεια και βελτιστοποίηση του εαυτού

Ο Gary Wolf, σε ένα από τα πρώτα άρθρα του για τον ποσοτικοποιημένο εαυτό στο περιοδικό *Wired*, καταγράφει τα εξής:

«Σηκώθηκα στις 6:20 σήμερα το πρωί, αφού είχα πέσει στο κρεβάτι στις 12:40 π.μ. Ξύπνησα δύο φορές κατά τη διάρκεια της νύχτας. Ο καρδιακός παλμός μου ήταν 61 χτύποι το λεπτό, και η αρτηριακή μου πίεση, κατά μέσο όρο έπειτα από τρεις μετρήσεις, ήταν 127 / 74. Η διάθεσή μου ήταν 4 στην κλίμακα του 5. Ο χρόνος άσκησής μου τις τελευταίες 24 ώρες ήταν 0 λεπτά, και ο μέγιστος καρδιακός παλμός κατά την διάρκεια της άσκησης δεν υπολογίστηκε. Κατανάλωσα 400 मिलिग्रामμάρια καφεΐνης και 0 ουγκιές αλκοόλ. Και σε περίπτωση που αναρωτιέστε, το επίπεδο ναρκισσισμού μου είναι 0.31».¹⁰⁷

Ο έτερος συνιδρυτής της κοινότητας του QS, Kevin Kelly, στο άρθρο με τίτλο «What is the Quantified Self» που αποτελεί κάτι σαν το μανιφέστο της κοινότητας, σημειώνει:

«Η πραγματική αλλαγή θα συμβεί στα άτομα όσο εργάζονται πάνω στην αυτογνωσία. Την αυτογνωσία του σώματος, του μυαλού και του πνεύματος. Πολλοί αναζητούν αυτήν την αυτογνωσία και εμείς αγκαλιάζουμε όλα τα μονοπάτια προς αυτήν. Ωστόσο, αυτό το απάτητο μονοπάτι που εμείς έχουμε επιλέξει να εξερευνήσουμε εδώ είναι ορθολογιστικό: εάν κάτι δεν μπορεί να μετρηθεί, δεν μπορεί να βελτιωθεί. Επομένως, βρισκόμαστε σε μία αναζήτηση για να συγκεντρώσουμε όσο το δυνατόν περισσότερα προσωπικά εργαλεία ώστε να μας βοηθήσουν για μία ποσοτικοποιήσιμη μέτρηση των εαυτών μας. Καλωσορίζουμε εργαλεία τα οποία μας βοηθούν να δούμε και να κατανοήσουμε σώμα και νου, έτσι ώστε να ανακαλύψουμε για ποιόν λόγο βρίσκονται οι άνθρωποι εδώ».¹⁰⁸

¹⁰⁷ Gary Wolf, «Know Thyself: Tracking Every Facet of Life, from Sleep to Mood to Pain, 24/7/365», *Wired*, 22/6/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.wired.com/2009/06/lbnp-knowthyself/> (τ.π. 22/10/2020).

¹⁰⁸ Όπως αναφέρεται στο Debora Lupton, *The Quantified Self*, Μάλντεν: Polity Press, 2016, σ. 67.

Όπως ίσως ήδη φαίνεται από τα δύο παραπάνω ενδεικτικά αποσπάσματα και όπως προκύπτει από τη θεματική ανάλυση των Minna Ruckenstein και Mika Pantzar¹⁰⁹, τόσο ο λόγος των Wolf και Kelly όσο και του *Wired* συνολικά για τον ποσοτικοποιημένο εαυτό, εξυφαίνουν μια τεχνο-ουτοπική προοπτική που απηχεί πτυχές της φιγούρας του cyborg¹¹⁰, προτείνοντας την αυτουπέμβαση διαμέσου της συναρμογής ανθρώπινων σωμάτων και μηχανών· μια προοπτική, ωστόσο, εμφανώς εξαγνισμένη από τις φεμινιστικές και σοσιαλιστικές εκφάνσεις του λόγου της Haraway. Οι Wolf και Kelly, δηλώνοντας πως αντλούν έμπνευση από την νοοτροπία των αθλητών επαγγελματικού επιπέδου και από τις τροχιές σκέψης του πατέρα του επιστημονικού μανάτζμεντ Frederick Taylor και του Norbert Wiener, θεμελιωτή του κλάδου της κυβερνητικής, συλλαμβάνουν την ψηφιακή ποσοτικοποίηση της ζωής ως την νέα ευεργετική νοοτροπία η οποία θα επιφέρει πιο ορθολογικές αποφάσεις, μεγαλύτερες επιδόσεις, βελτίωση της υγείας και καλύτερες συνήθειες.¹¹¹ Η φιλοδοξία τους, εντούτοις, δεν περιορίζεται στην, διαμέσου της αυτοκαταγραφής, βελτίωση ορισμένων πτυχών της ζωής, καθώς ο Wolf φτάνει ως το σημείο να κηρύττει την αλλαγή παραδείγματος στην εξερεύνηση του εαυτού, όπου η ατομική ποσοτικοποίηση λαμβάνει τη θέση της ψυχανάλυσης. Όπως υποστηρίζει στο άρθρο με τον χαρακτηριστικό τίτλο «The Data-Driven Life», η καταγραφή του εαυτού ιχνηλατεί μια εναλλακτική πορεία για την διερεύνηση των εσωτερικών μας κόσμων, η οποία απευθύνεται σε ανθρώπους που προτιμούν τους αριθμούς αντί για τη γλώσσα και το ντιβάνι του ψυχαναλυτή.¹¹² Απόλυτα χαρακτηριστικό των επιρροών και της προαίρεσής του Wolf, είναι ένα ακόμη απόσπασμα του παραπάνω άρθρου, στο οποίο αφού παρατηρεί πως «χρησιμοποιούμε αριθμούς όταν θέλουμε να ρεγουλάρουμε ένα αυτοκίνητο, να αναλύσουμε μία χημική αντίδραση, να προβλέψουμε το αποτέλεσμα των εκλογών [...], να βελτιστοποιήσουμε μια γραμμή

¹⁰⁹ Minna Ruckenstein & Mika Pantzar, «Beyond the Quantified Self: Thematic Exploration of a Dataistic Paradigm», *New Media and Society*, vol. 19, no. 3, 2017, σσ. 401–418.

¹¹⁰ Η έννοια του cyborg, όπως αναπτύσσεται από την Donna Haraway, εκφράζει τη σύζευξη του ανθρώπινου οργανισμού με μηχανικά στοιχεία και υποδεικνύει μια δυνατότητα υπέρβασης των ορίων και των παραδοσιακών διπολικών αντιθέσεων. Βλ Donna Haraway, *Το Μανιφέστο των σάιμποργκ: επιστήμη, τεχνολογία και σοσιαλιστικός φεμινισμός στα τέλη του 20^{ου} αιώνα*, μτφρ. Γ. Πεδιώτης, Αθήνα: Τοποβόρος, 2014.

¹¹¹ Wolf, «Know Thyself», ό.π.

¹¹² Gary Wolf, «The Data-Driven Life», *New York Times*, 28/4/2010. Διαθέσιμο στο <http://www.nytimes.com/2010/05/02/magazine/02self-measurement-t.html?pagewanted=all& r=0> (τ.π. 22/10/2020).

παραγωγής», καταλήγει να αναρωτιέται «γιατί να μην χρησιμοποιήσουμε αριθμούς για τους εαυτού μας;». ¹¹³

Ουσιαστικά, οι Wolf και Kelly εισηγούνται την εκδίπλωση ολόκληρης της προσωπικής ζωής ως ένα διηνεκές ταξίδι καταγραφής, αναγνώρισης και αλλαγής του εαυτού επί τη βάσει ψηφιακών αριθμητικών δεδομένων. Η σύλληψή τους θεμελιώνεται πάνω στην ιδέα ότι το σώμα πρέπει να λειτουργεί χωρίς απώλειες και οροθετείται από την πίστη πως ολόκληρη η ύπαρξη μπορεί να οργανωθεί και να προγραμματιστεί ορθολογικά πάνω στην αρχή της μεγιστοποίησης της ωφέλειας. ¹¹⁴ Τη συγκεκριμένη υπόσχεση έρχονται να εκπληρώσουν η τεχνική μεσολάβηση και η ψηφιοποίηση, ως οι μέχρι πρότινος απύσυχες ψηφίδες, οι οποίες πραγματώνουν τις δυνατότητες ελέγχου της συμπεριφοράς και προσανατολισμού της δράσης βάσει των αριθμητικών δεδομένων που παράγει ο ίδιος ο άνθρωπος. Ή απλούστερα, για τους Wolf και Kelly, στις τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού κατάφερε να εγκολπωθεί το όνειρο του ανθρώπου να ζήσει καλύτερα και περισσότερο. ¹¹⁵

Συνολικά, στις παραπάνω θεωρήσεις υιοθετείται μια οπτική όπου το άτομο τίθεται στο επίκεντρο της ύπαρξής του και καθίσταται μοναδικός υπεύθυνος για την ζωή, την ευτυχία και την επιτυχία του. Τοποθετείται, δηλαδή, σε σχέση εξωτερικότητας ως προς τον κόσμο, του οποίου οι συνθήκες αναγνωρίζονται ως δεδομένες και μη αντιστρέψιμες ενώ η απόπειρα μετασχηματισμού τους γίνεται αντιληπτή ως άκαιρη και μάταια. Υπ' αυτήν την οπτική, όλες οι αιτίες των προβλημάτων φαίνεται να εδράζονται στην εσωτερική ανεπάρκεια ή την λανθασμένη νοοτροπία του ατόμου και, ως εκ τούτου, δεν απορρέουν από την εξωτερική πραγματικότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι σχέσεις εξουσίας ή η κοινωνική εκμετάλλευση αποσύρονται από το προσκήνιο, ή και αθρώνονται, ενώ η δράση του

¹¹³ Στο ίδιο.

¹¹⁴ Stefan Selke, «Introduction», στο Stefan Selke(επιμ.), *Lifeloggging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 1-21, σ. 3.

¹¹⁵ Ο τρόπος που αποτυπώνεται στην αρθρογραφία του *Wired* η συγκεκριμένη υπόσχεση, φαίνεται απόλυτα χαρακτηριστικά στο άρθρο του Mark McClusky, «The Nike Experiment: How the Shoe Giant Unleashed the Power of Personal Metrics», *Wired*, 22/6/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.wired.com/2009/06/lbnp-nike/> (τ.π. 22/10/2020).

υποκειμένου δεν μένει παρά να στραφεί προς τον εαυτό του προσλαμβάνοντας τη μορφή της φροντίδας και βελτίωσης του εαυτού.

Οι διαστάσεις της διαφάνειας και της βελτιστοποίησης

Οι δύο βασικές αρχές που δομούν τις εφαρμογές του ποσοτικοποιημένου εαυτού, η διαφάνεια και η βελτιστοποίηση, συγκροτούν ένα σχήμα το οποίο κινείται σε δύο επάλληλα επίπεδα. Η διαφάνεια, όπως ενθυλακώνεται στο κεντρικό σύνθημα της κοινότητας του QS «αυτογνωσία μέσω των αριθμών», τοποθετείται στο πρώτο επίπεδο και δεν αποτυπώνει κάποιον τελικό στόχο αλλά μια προϋπόθεση. Είναι ο όρος ο οποίος καθορίζει την πρόσβαση στο δεύτερο επίπεδο, το οποίο θεματοποιείται από την αρχή της βελτιστοποίησης. Έτσι, η διαφάνεια μετεγγράφεται ως η απαραίτητη συνθήκη για την ανάδυση μιας νέας γνώσης, η επιτυχής ερμηνεία και αξιοποίηση της οποίας καθιστά ευκατάρκτη τη στοχευμένη αλλαγή της ατομικής συμπεριφοράς, τη βελτίωση των επιδόσεων και την υπέρβαση των προσωπικών στόχων.

Δια των προδιαγραφών και του σχεδιασμού τους, οι εφαρμογές της ποσοτικοποίησης προοικονομούν ένα κυκλικά επαναλαμβανόμενο μοτίβο συμπεριφοράς όπου μέσω της διασύνδεσης και διάδρασης των χρηστών με τις φορητές συσκευές επέρχονται και εναλλάσσονται κατά σειρά οι ακόλουθες φάσεις: καταγραφή των δεδομένων που παράγει ο χρήστης, ταξινόμηση και ερμηνεία των δεδομένων από το λογισμικό των εφαρμογών, οπτικοποίηση και παρουσίαση των δεδομένων στον χρήστη, αξιολόγηση των δεδομένων από τον χρήστη, προσαρμογή της συμπεριφοράς του χρήστη με βάση την πρότερη αξιολόγηση.¹¹⁶ Μέσω της οπτικοποίησης των δεδομένων και της ερμηνείας τους –δυσνητικά για τους πιο εξειδικευμένους χρήστες ακόμη και με χρήση στατιστικών μοντέλων– το υποκείμενο δύναται να εντοπίσει συσχετίσεις μεταξύ σωματικών ή ψυχικών παραγόντων, να ανακαλύψει τάσεις και πρότυπα συμπεριφοράς ώστε να κατανοήσει βαθύτερα και λεπτομερέστερα τη δράση του και τα αποτελέσματά της. Επί παραδείγματι, κάποιος μπορεί να αναζητήσει εάν προκύπτει κάποια συσχέτιση μεταξύ της έντασης της σωματικής του άσκησης και της ποιότητας του ύπνου του ή του βαθμού

¹¹⁶ Manuel Dietrich, Kristof van Laerhoven, «Reflect Yourself!», στο Stefan Selke(επιμ.), *Lifeloggging: Digital self-tracking and Lifeloggging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 213-233.

κατανάλωσης αλκοόλ και της διάθεσής του. Εν συνεχεία, χρειάζεται να προσαρμόσει αναλόγως τη συμπεριφορά του προσμένοντας πως τα νέα δεδομένα που θα προκύψουν θα αντανακλούν την ορθότητα των ευρημάτων και των εκτιμήσεων που ανέπτυξε. Τοιούτοτρόπως, μέσω διαδοχικών δοκιμών και πειραματισμών επί του εαυτού, το άτομο διέρχεται εντός μίας διαρκούς και επαναλαμβανόμενης διαδικασίας τελειοποίησής του.

Εντός του παραπάνω πλαισίου, οι εφαρμογές του ποσοτικοποιημένου εαυτού μάς καλούν να ακούσουμε την αλήθεια του σώματός μας και να προσεγγίσουμε τον αυθεντικό μας εαυτό, ο οποίος προβάλλει σαν να βρίσκεται ήδη εκεί ενώ το μόνο που απομένει είναι να μάς φανερωθεί. Χάριν της τεχνολογικής μεσολάβησης, κάθε συνήθεια, κάθε ανάγκη κάθε βαθύτερο συναίσθημα μπορεί να έρθει στο φως, να εξεταστεί, να αναλυθεί και τελικά να βελτιστοποιηθεί. Οι προσωπικές πληροφορίες μεταμορφώνονται σε πόρους οιονεί φυσικούς που, σε αντιστοιχία με την πραγματοποίηση και την εκμετάλλευση της φύσης, αξίζει να αντληθούν γρήγορα και με τρόπο εξοντωτικό.¹¹⁷ Για να επικαλεστούμε τον Han, «η πληροφορία είναι καθαυτή φαινόμενο της διαφάνειας, αφού της λείπει κάθε αρνητικότητα. Είναι μια γλώσσα θετικοποιημένη, λειτουργικοποιημένη».¹¹⁸ Το περπάτημα, ο ύπνος, η συναισθηματική κατάσταση και ο γυναικείος οργανισμός, οι πιο απλές ή οι πιο μυστηριώδεις ανθρώπινες πράξεις μπορούν να καταστούν ορατές, γνώσιμες και διαχειρίσιμες. Να γίνουν, δηλαδή, διάφανες, υποτασσόμενες σε μια διαδικασία μετρήσιμη, κατευθύνσιμη και ελέγξιμη.¹¹⁹ Έτσι, ανακύπτει μία νέα μορφή διαφάνειας καθώς δεν είναι το μάτι της εξουσίας που εποπτεύει τα σώματα αλλά το ίδιο το υποκείμενο που συνεργεί στην αυτοεπιτήρηση και την έκθεσή του.

¹¹⁷ Maxime Ouellet, Marc Menard, Maude Bonenfant & Andre Mondoux, «Big Data και ποσοτικοποίηση του εαυτού», μτφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom*, τχ. 5, 2018, σσ. 73-107, σ. 95.

¹¹⁸ Byung-Chul Han, *Η κοινωνία της διαφάνειας*, μτφρ. Α. Κράουζε, Αθήνα: Opera, 2015, σ. 80.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 9. Το παράδοξο, εντούτοις, έγκειται στο γεγονός ότι ο χρήστης, αποσκοπώντας στην επίτευξη της απόλυτης διαφάνειας και την βαθύτερη γνώση του εαυτού του, ενσωματώνει τεχνολογικά εργαλεία εντός της σχέσης του με αυτό το οποίο επιδιώκει να γνωρίσει. Όπως, όμως, επισημαίνει ο Ihde «προφανώς δεν μπορούμε να έχουμε ταυτόχρονα και την τεχνολογική ενδυνάμωση και την τέλεια διαφάνεια». Βλ. Don Ihde, *Bodies in Technology*, Μινεάπολη/Λονδίνο: University of Minnesota Press, 2002, σ. 14.

Ο αναδιπλασιασμός του εαυτού υπό τη μορφή δεδομένων συμπυκνώνει την απόπειρα του υποκειμένου να ανακτήσει τον έλεγχο του εαυτού του και να εξουδετερώσει την εξάρτησή του από τη συντυχιακότητα των περιστάσεων. Την ίδια στιγμή, όμως, το αναδιπλασιασμένο και διάφανο υποκείμενο μοιάζει να απογυμνώνεται και να αποκτά μια πορνογραφική σχέση με τον εαυτό του καθώς απεκδύεται κάθε ίχνος μυστηρίου και καθίσταται μονοσήμαντο. Η διαφάνεια το εκκενώνει από εσωτερικότητα και καταλύει το χρονικό του εύρος καθότι τα δεδομένα αποτελούν στιγμιαίες εικόνες που εξαντλούν την αξία τους μόλις αντικατασταθούν από τα επόμενα. Ωστόσο, αυτή η κατάσταση της απόλυτης έκθεσης είναι χρήσιμη γιατί εγκυμονεί την συνθήκη της βελτιστοποίησης. Όπως, κριτικά, επισημαίνει ο Han, όταν το σώμα γίνεται εκθεσιακό αντικείμενο, δεν μπορείς πλέον να το κατοικίσεις παρά μόνο να το εκμεταλλευτείς και να το βελτιστοποιήσεις.¹²⁰

Κατ' επέκταση η αρχή της διαφάνειας απολήγει στην επιταγή της ποσοτικής αναβάθμισης του εαυτού, της αύξησης των σωματικών επιδόσεων και του fitness.¹²¹ Η Debora Lupton εντοπίζει πως φράσεις όπως «να βελτιώσω τον εαυτό μου», «να γίνω ένα βέλτιστο ανθρώπινο ον», «να γίνω η καλύτερη εκδοχή του εαυτού μου» είναι αντιπροσωπευτικές των μορφών νοηματοδότησης των πρακτικών της ποσοτικοποίησης.¹²² Η τελειοποίηση του εαυτού, η οποία είναι ο προσδοκώμενος στόχος της χρήσης των εφαρμογών, συνιστά αξία που ενέχει ως εγγενές χαρακτηριστικό της την απόσταση από το υποκείμενο. Ταυτόχρονα, όμως, επιτρέπει και καθιστά νοητή την εγγύτητα καθώς φέρει την υπόσχεση πως δύναται να πραγματωθεί. Ένα στοιχείο σαγήνης σύγκειται, λοιπόν, σε αυτό το παίγνιο μεταξύ απόστασης και εγγύτητας, το οποίο αποκρυσταλλώνεται στις εφαρμογές της ποσοτικοποίησης, και συνθέτει ένα κομμάτι της γοητείας την οποία ασκούν.

¹²⁰ Στο ίδιο, σσ. 30-31.

¹²¹ Συχνά, η αγγλική λέξη fitness μεταφράζεται στα ελληνικά ως φυσική κατάσταση. Θεωρούμε, ωστόσο, πως η απόδοση αυτή δεν είναι απόλυτα ακριβής διότι δεν συμπυκνώνει πλήρως την αμφισημία του όρου. Η έννοια του fitness δεν αναφέρεται αποκλειστικά στο πόσο γυμνασμένος είναι κανείς αλλά αποτυπώνει τη συσχέτιση και τον συνδυασμό καλής ψυχολογίας, φυσικής κατάστασης και υγείας ως τον τρόπο για να είναι κανείς ικανός να αγγίζει τα όρια του και να νιώθει η καλύτερη εκδοχή του εαυτού του. Παράλληλα, ο όρος δεν είναι ταυτόσημος ούτε με την έννοια της ευεξίας η οποία αποδίδεται στην αγγλική ως wellness. Ως εκ τούτου, και αναγνωρίζοντας πως η έννοια έχει ήδη ενσωματωθεί στο καθημερινό λεξιλόγιο υπό αυτήν τη μορφή, επιλέγουμε να διατηρούμε τον όρο αμετάφραστο.

¹²² Lupton, *The Quantified Self*, ό.π., σ. 65.

Θετικοποίηση της σωματικής και ψυχικής υγείας

Στην πορεία βελτιστοποίησης του εαυτού, το σώμα μετατρέπεται σε νέο «αρχιμήδαιο σημείο» και αναδεικνύεται σε προνομιακό τόπο φροντίδας και επιμέλειας του εαυτού.¹²³ Οι εφαρμογές ποσοτικοποίησης της υγείας και της σωματικής άσκησης είναι με διαφορά, άλλωστε, οι πιο δημοφιλείς και περισσότερο επιτυχημένες, ενώ σημαντικό είναι να διευκρινισθεί πως αρκετές εξ αυτών αναδύθηκαν από τον χώρο της ιατρικής όπου, σε πρώτη φάση, είχαν σχεδιαστεί για την υποβοήθηση ατόμων με χρόνιες ασθένειες. Η εξέλιξή τους, ωστόσο, έλαβε αρκετά διαφορετική τροπή και τα αναβαθμισμένα, πλέον, εργαλεία έχουν υπερκεράσει κατά πολύ τους αρχικούς σκοπούς. Όπως μαρτυρά και η εκτεταμένη διάθεσή τους στην αγορά, σήμερα, τα μέσα αυτά απευθύνονται στο ευρύ καταναλωτικό κοινό υποδεικνύοντας την υιοθέτηση ενός πιο ευεργετικού για την υγεία τρόπου ζωής.

Η έμφαση στην βελτιστοποίηση της κατάστασης του ατομικού σώματος, όπως εκδηλώνεται εμφατικά και στις πρακτικές της ποσοτικοποίησης, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως αποτελεί έκφραση της κουλτούρας του λεγόμενου «υγιεινισμού», η οποία αποτυπώνει τον προσανατολισμό της ανθρώπινης συμπεριφοράς επί τη βάση της προσήλωσης στο κυνήγι βελτιστοποίησης της υγείας. Απηχώντας το εύλογο αίτημα για καλή υγεία, η κουλτούρα του υγιεινισμού θεμελιώνεται πάνω στην εννοιολογική κατασκευή ενός εξατομικευμένου σώματος που τελεί υπό διαρκή δυναμική κατάρρευση λόγω απειλών που προέρχονται εκ του εξωτερικού περιβάλλοντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο αντανάκλα μια συνθήκη επένδυσης της υγείας με θετικότητα η οποία αποτελεί προέκταση ευρύτερων πολιτικών και κοινωνικών μετασχηματισμών στην ύστερη νεωτερικότητα.

Στο νεοφιλελεύθερο συγκείμενο της απόσυρσης και παρακμής του κράτους πρόνοιας, η βιοπολιτική διακυβέρνηση αποσκοπεί να καταστήσει το υποκείμενο ατομικά υπεύθυνο για την υγεία του. Πρόκειται για μια μορφή διακυβέρνησης, που συνδυάζει τροπικότητες εξουσίας ολοποιητικές και εξατομικευτικές, και διαχειρίζεται τον πληθυσμό στρεφόμενη, την ίδια στιγμή, προς τα άτομα, τα οποία φροντίζει να καθοδηγεί διαρκώς.¹²⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, η διακυβέρνηση της υγείας

¹²³ Carl Cederström & Andre Spicer, *The Wellness Syndrome*, Μάλντεν: Polity, 2015, σ. 6.

¹²⁴ Michel Foucault, «Omnes et singulatim: προς μια κριτική του πολιτικού ορθολογισμού», μτφρ. Χ. Αυλάμη, Μ. Μιχαηλίδου & Μ. Παπαντωνόπουλος, *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 134-135, 2016, σσ. 193-207.

αποστρέφει εν μέρει τον στρατηγικό της προσανατολισμό από τη σφαίρα του ασθενούς και τον ανακατευθύνει προς το πεδίο του υγιούς. Τόσο στον θεσμικό λόγο για την υγεία όσο και στον λόγο του μάρκετινγκ και των διαφημιστικών αφηγήσεων για τα προϊόντα ομορφιάς, ευεξίας και φροντίδας του σώματος, βασικές διαστάσεις αποτελούν οι προτροπές για καθημερινή φροντίδα του εαυτού, υγιεινό τρόπο ζωής, υιοθέτηση λιγότερο επιβλαβών συνηθειών και κυνήγι του fitness. Όπως υπογραμμίζει ο Nikolas Rose, στην ύστερη νεωτερικότητα η υγεία δεν σηματοδοτεί μια κατάσταση αποφυγής του πόνου, της αρρώστιας και του πρόωρου θανάτου αλλά κωδικοποιείται ως συνθήκη βελτιστοποίησης του σώματος και επίτευξης μιας γενικότερης κατάστασης ευεξίας.¹²⁵ Αυτή η επανανοηματοδότηση της υγείας, την προσδένει σε μια κατάσταση διαρκούς δυνάμει ανατροπής της, η οποία χρειάζεται να αποφευχθεί. Κατ' επέκταση, ο κάθε υγιής άνθρωπος μπορεί να διαγνωσθεί και ως δυνητικά ασθενής, έχων για τον λόγο αυτό την ατομική ευθύνη της λήψης μέτρων φροντίδας του εαυτού, ώστε να βελτιστοποιεί τις προοπτικές της ζωής του.¹²⁶

Στις συνθήκες θετικοποίησης και ατομικής υπευθυνοποίησης της υγείας, οι εφαρμογές του ποσοτικοποιημένου εαυτού μπορούν να σταθούν χρήσιμοι αρωγοί στην ενεργοποίηση και παγίωση ενός υγιεινότερου τρόπου διαβίωσης. Ποσοτικοποιώντας δραστηριότητες όπως η σωματική άσκηση και η διατροφή, μετρώντας τους καρδιακούς παλμούς και τα επίπεδα οξυγόνου στο αίμα, το υποκείμενο καταφέρνει να υποβάλει τον εαυτό του σε μια διαδικασία καθημερινής επιτήρησης ώστε να επανακτήσει τον έλεγχο της υγείας του. Την ίδια στιγμή, η πειθάρχηση και η υποταγή σε κανόνες άσκησης και διατροφής δεν σηματοδοτεί αναγκαστικά την ακύρωση της απόλαυσης του υποκειμένου καθώς, όπως υπογραμμίζει η Susan Bordo, ακόμη και ασκητικές πρακτικές, εφόσον προσδίδουν μία αίσθηση ελέγχου, μπορούν να συνυπάρχουν αρμονικά με την ικανοποίηση.¹²⁷

¹²⁵ Nikolas Rose, «The Politics of Life Itself», *Theory, Culture & Society*, Vol. 18, No.1, 2001, σσ. 1-30, σ. 7.

¹²⁶ Nikolas Rose, *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Πρίστον: Princeton University Press, 2007, σ. 19.

¹²⁷ Susan Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture and the Body*, Μπέρκλεϊ/Λονδίνο: University of California Press, 1993, σ. 27. Προεκτείνοντας το επιχείρημα της Bordo, μπορούμε να συνδέσουμε τους τρόπους βίωσης της καλοπέραςσης με την συνθήκη θετικοποίησης της υγείας. Ειδικότερα, καθώς η επιδίωξη της υγείας σμιλεύει τον τρόπο που το υποκείμενο βιώνει και κατανοεί το σώμα του, το τελευταίο αρχίζει πλέον να γίνεται αντιληπτό με ιατρικούς όρους. Κατ' επέκταση και

Οι πρακτικές καταγραφής και ποσοτικοποίησης του εαυτού, ωστόσο, εκτείνονται και πέραν του ορίζοντα της σωματικότητας καθόσον και η ψυχική υγεία μπορεί να μετρηθεί και να θετικοποιηθεί. Τα άφθονα εργαλεία ποσοτικοποίησης της διάθεσης και των συναισθημάτων δομούν το θεωρητικό τους υπόβαθρο πάνω στην βεβαιότητα πως το υποκείμενο που κατανοεί βαθύτερα τα συναισθήματά του, δύναται να διαχειρίζεται ορθολογικότερα τον εαυτό του και να λαμβάνει αποτελεσματικότερες αποφάσεις.¹²⁸ Κατ' ουσία, πρόκειται για την έννοια της *συναισθηματικής νοημοσύνης*¹²⁹ που διαπνέει την ορθολογικότητα των συγκεκριμένων τεχνολογιών. Η έννοια αυτή προέρχεται από τον τομέα της ψυχολογίας και θεωρείται μία σημαντική κοινωνική δεξιότητα που συμβάλλει στην ψυχική υγεία, την αυτοπραγμάτωση αλλά και την εργασιακή αποδοτικότητα. Ως εκ τούτου, είναι εξίσου σημαντική και για το θεωρητικό οπλοστάσιο του σύγχρονου μάνατζμεντ, εντός του οποίου αποτυπώνεται ως βασικό χαρακτηριστικό των ατόμων με ηγετικές ικανότητες.¹³⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, τα συναισθήματα συλλαμβάνονται ως προσωπικοί πόροι των οποίων η ορθολογική ρύθμιση μπορεί να οδηγήσει σε αποδοτικότερο προσανατολισμό της δράσης και καλύτερη διαχείριση ανθρώπων και καταστάσεων.

Παιχνιδοποίηση και θεωρία της παρώθησης

Στην τελευταία ενότητα αυτού του κεφαλαίου, θα παρουσιάσουμε τα χαρακτηριστικά και τον τρόπο λειτουργίας μιας εφαρμογής ποσοτικοποίησης των ανθρώπινων σχέσεων, του Kahnooodle. Ο λόγος για τον οποίο επιλέξαμε την εξέταση της συγκεκριμένης εφαρμογής έγκειται στο ότι διαθέτει ορισμένα ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικά, για τη πλειονότητα των εφαρμογών του ποσοτικοποιημένου εαυτού, λειτουργικά χαρακτηριστικά. Ως εκ τούτου, θεωρούμε πως θα μας επιτρέψει

η ίδια η αίσθηση της ευζωίας αρχίζει να προσδιορίζεται με ιατρικούς όρους. Η επίδραση των εφαρμογών της ποσοτικοποίησης στους τρόπους βίωσης της σωματικότητας θα αναδειχθεί εκτενέστερα σε ενότητα του επόμενου κεφαλαίου. Βλ. Κεφ. 4, σσ. 68-72.

¹²⁸ Sarah M. Pritz, «Making Emotions Count: The Self-Tracking of Feelings (Extended Abstract)», στο Stefan Selke(επιμ.), *Lifeloggging: Digital self-tracking and Lifeloggging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 179-187.

¹²⁹ Για την έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης βλ. Daniel Goleman, *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, μτφρ. Α. Παπασταύρου, Αθήνα: Πεδίο, 2011.

¹³⁰ Daniel Goleman, «What Makes a Leader?», *Harvard Business Review*, vol. 76, no. 6, 1998, σσ. 93-102. Για την σημασία της έννοιας του ηγέτη στο σύγχρονο μάνατζμεντ και την αντιπαραβολή της με την μορφή του απλού μάνατζερ βλ. το κλασσικό πλέον άρθρο του Abraham Zaleznik, «Managers and Leaders : Are They Different?», *Harvard Business Review*, vol. 53, no. 3, 1977, σσ. 67-78.

να διαυγάσουμε και να συζητήσουμε ορισμένες εξίσου θεμελιώδεις όψεις της γενικότερης ορθολογικότητας των εφαρμογών της αυτοκαταγραφής, τις οποίες δεν έχουμε καταφέρει ακόμα να αναδείξουμε επαρκώς.

Το Kahnpoodle, αναγνωρίζοντας πως ζούμε σε έναν απαιτητικό κόσμο με εξαντλητικούς ρυθμούς και πολύωρες συνθήκες εργασίας φιλοδοξεί να αναζωογονήσει τις σχέσεις των ζευγαριών και να τις κάνει να διαρκέσουν.¹³¹ Έτσι, στόχος της εφαρμογής είναι να ασκήσει επιρροή στους χρήστες ωθώντας τους να κάνουν περισσότερα πράγματα για τον/τη σύντροφό τους. Βασικό χαρακτηριστικό του Kahnpoodle αποτελεί το ατομικό δοχείο αγάπης, το οποίο γεμίζει ή αδειάζει αναλόγως του χρόνου που αφιερώνει ο χρήστης σε δραστηριότητες με τον/τη σύντροφό του. Συμπληρωματικά, η εφαρμογή ενθαρρύνει την αποστολή ψηφιακών προσκλήσεων στον/στη σύντροφο, που μπορεί να έχουν, για παράδειγμα, τη μορφή ερωτικού καλέσματος, πρόσκλησης σε γεύμα ή πρότασης για επίσκεψη στον κινηματογράφο. Ακόμη, το Kahnpoodle προσφέρει τη δυνατότητα αποστολής επιβραβεύσεων στον/στη σύντροφο ενώ, τέλος, όταν το δοχείο αγάπης αδειάζει, η εφαρμογή στέλνει στον χρήστη ειδοποιήσεις υπενθύμισης.

Ουσιαστικά, το Kahnpoodle προσεγγίζει την ερωτική σχέση υπό το πρίσμα της θεωρίας παιγνίων. Βασίζεται, δηλαδή, στην παραδοχή ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την συμπεριφορά τους και αξιολογούν τους συντρόφους τους με όρους επένδυσης, ανάλυσης κινδύνου και οριακής χρησιμότητας και ωφελιμότητας. Εντούτοις, είναι ολόκληρο το πεδίο λειτουργίας και διεπαφής της εφαρμογής που προσομοιάζει σε μορφή παιχνιδιού. Η προδιαγραφή αυτή, που μπορεί να αποδοθεί στα ελληνικά ως παιχνιδιοποίηση [gamification], είναι ένα σύνηθες χαρακτηριστικό των εργαλείων ποσοτικοποίησης, το οποίο συνίσταται στον σχεδιασμό του ψηφιακού περιβάλλοντος και την ανάπτυξη των χαρακτηριστικών της εφαρμογής με τρόπο που να προσφέρει στον χρήστη την αίσθηση συμμετοχής σε παιχνίδι. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εφαρμογές καθορίζουν στόχους, διαμορφώνουν επίπεδα, μετρούν πόντους, επιβραβεύουν και προσφέρουν εμβλήματα επίδοσης. Εν ολίγοις, η

¹³¹ Για περισσότερες πληροφορίες για το Kahnpoodle βλ. Susie Neilson, «When a Relationship Becomes a Game», *The Atlantic*, 8/8/2013. Διαθέσιμο στο <https://www.theatlantic.com/health/archive/2013/08/when-a-relationship-becomes-a-game/278459/> (τ.π. 1/11/2020).

παιχνιδοποίηση αποτελεί μία μορφή τεχνολογικής προθετικότητας, η οποία αποσκοπεί στην επιμήκυνση της διάρκειας και συχνότητας χρήσης, προσφέροντας διαρκώς κίνητρα στον χρήστη ώστε να παραμένει ενεργός και να εμπλέκεται περισσότερο.

Σε παρεμφερές πλαίσιο κινείται και η θεωρία της παρώθησης [nudge theory]¹³², η οποία εγγράφεται ως χαρακτηριστικό των εφαρμογών υπό τη μορφή δόνησης των συσκευών ή αποστολής ειδοποιήσεων στον χρήστη. Αποτελεί χαρακτηριστικό της πλειονότητας των εφαρμογών αυτοκαταγραφής και συνιστά μέθοδο επηρεασμού του χρήστη ώστε να γίνεται περισσότερο δραστήριος και να πετυχαίνει τους στόχους που του έχουν τεθεί, είτε αυτοβούλως είτε αυτόματα από τις εφαρμογές. Η θεωρία της παρώθησης βασίζεται στην παραδοχή ότι οι άνθρωποι, τις περισσότερες φορές, δεν είναι ικανοί να κάνουν την «σωστή» επιλογή. Έτσι, στο πλαίσιο των εφαρμογών, οι «παρωθήσεις» χρησιμοποιούνται ως μορφή ήπιου πατερναλισμού φροντίζοντας να καθοδηγούν διαρκώς τον χρήστη να υιοθετεί καλύτερες και πιο ευεργετικές συνήθειες.¹³³

Συνοψίζοντας, τόσο η παιχνιδοποίηση όσο και η θεωρία της παρώθησης αποτελούν ψηφιακή αποτύπωση της συμπεριφορικής ψυχολογίας του Burrhus F. Skinner.¹³⁴ Με άλλα λόγια, οι εφαρμογές κάνουν χρήση τεχνικών θετικής και αρνητικής ενίσχυσης –έμμεσες τιμωρίες και επιβραβεύσεις– ώστε να ενισχύουν ή να αποτρέπουν συμπεριφορές, τις οποίες κρίνουν, αντίστοιχα, ως επιθυμητές ή ανεπιθύμητες. Αναπτύσσουν, δηλαδή, παρεμβάσεις στο ψηφιακό περιβάλλον του χρήστη, οι οποίες στοχεύουν στο υποσυνείδητο, αποσκοπώντας να επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά χωρίς να αίρουν, ωστόσο, την αίσθηση αυτονομίας της δράσης και ελευθερίας της επιλογής.

¹³² Για την έννοια της παρώθησης βλ. Richard H. Thaler & Cass R. Sunstein, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*, Λονδίνο: Penguin, 2009. Στο συγκεκριμένο έργο, οι δύο συγγραφείς, αφού εντοπίζουν και περιγράφουν τις τεχνικές με τις οποίες οι επιχειρήσεις παρασέρνουν τους πελάτες τους ώστε να αυξάνουν τις αγορές τους, προτείνουν τρόπους με τους οποίους οι κυβερνήσεις θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν παρόμοιες τεχνικές για να κατευθύνουν τους πολίτες προκειμένου αυτοί να λαμβάνουν ορθότερες αποφάσεις στους τομείς της υγείας, της οικονομίας αλλά και της ευτυχίας.

¹³³ Toner, «Exploring the dark-side of fitness trackers», ό.π., σ. 79.

¹³⁴ Βλ. Burrhus F. Skinner, *Περί συμπεριφορισμού*, μτφρ. Ε. Τσούκαρης & Μ. Ρόμπερτ, Αθήνα: Πεδίο, 2014.

5. Ψηφιακή αναπαράσταση του εαυτού και μετασχηματισμός των μορφών εμπειρίας και συσχέτισης

Όπως αναδείξαμε στην αρχή της θεώρησής μας, τα τεχνολογικά μέσα δεν αποτελούν ισοδύναμα μεταξύ τους αντικείμενα τα οποία θα μπορούσε, δυνητικά, να ανταλλάσσει ο άνθρωπος μένοντας ανεπηρέαστος. Οι τεχνολογίες συνυφαίνονται με τους ανθρώπους που τις χρησιμοποιούν, συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωσή τους και συμπυκνώνουν μια ορισμένη μορφή εμπλοκής στον κόσμο. Αντίστοιχα, η ψηφιακή συνθήκη δεν διανοίγει απλώς νέες δυνατότητες επεξεργασίας των αντικειμένων που αναπαριστά αλλά επιφέρει, ταυτόχρονα, τον ποιοτικό τους μετασχηματισμό. Οι ψηφιακές τεχνολογίες επιταχύνουν και διευκολύνουν σημαντικά την επιτέλεση των αναλογικών δραστηριοτήτων και, την ίδια στιγμή, ενεργοποιούν και μας φέρνουν αντιμέτωπους με εννοιολογικές μεταλλάξεις και οντολογικές μεταβολές.¹³⁵

Κατ' αναλογία, οι τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού, μεσολαβώντας σε σημαντικό κομμάτι των καθημερινών δραστηριοτήτων, δεν καταγράφουν απλώς τη συμπεριφορά των ανθρώπων που τις χρησιμοποιούν τους αλλά συγκροτούν τη δομή της εμπειρίας τους, τη μορφή συσχέτισής τους με τον εξώτερο κόσμο και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Έτσι, τα εργαλεία αυτά είναι αδύνατο να διαχωριστούν με καθαρό και απόλυτο τρόπο από τις τροπικότητες αντίληψης αυτού που ποσοτικοποιούν και, ως εκ τούτου, μια απόπειρα εξέτασής των ως διακριτής κατηγορίας, που ενδεχομένως θα λάμβανε τον γενικό τίτλο «τεχνολογία», δεν θα ήταν μόνο ατελέσφορη αλλά και παραπλανητική.¹³⁶

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους η ψηφιακή υλικότητα¹³⁷ των τεχνολογιών της αυτοκαταγραφής επιφέρει οντολογικές και ανθρωπολογικές μετατοπίσεις διαμορφώνοντας την εμπειρία, την αυτοαντίληψη και

¹³⁵ Ηρακλής Βογιατζής & Νικόλ Σαρλά, «Υπολογισμός και επικοινωνία: δύο τεχνολογικά θεμέλια της ψηφιακότητας», στο Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2020, σσ. 19-24, σ. 19.

¹³⁶ Sarah Pink & Vaike Fors, «Being in a Mediated World: Self-Tracking and the Mind–Body–Environment», *Cultural Geographies*, vol. 24, no. 3, 2017, σσ. 375–388.

¹³⁷ Η έννοια της ψηφιακής υλικότητας επιχειρεί να αναδείξει τα θολά όρια μεταξύ ψηφιακού και υλικού κατά την εμφάνιση αυτού που νοείται, σήμερα, ως ψηφιακό περιβάλλον της καθημερινής ζωής. Βλ. Sarah Pink, Elisenda Ardevol & Deborah Lanzani (επιμ.), *Digital Materialities : Design and Anthropology*, Λονδίνο: Bloomsbury Academics, 2016.

τον τρόπο ύπαρξης των υποκειμένων μέσα στον κόσμο. Αρχικά, θα σχολιάσουμε το, εγγενές στον ψηφιακό μετασχηματισμό, χαρακτηριστικό της έμφασης στην διαδικασία της μέτρησης και της πίστης στην αντικειμενικότητα των δεδομένων ώστε να επεξεργαστούμε τη σχέση του υποκειμένου με τα δεδομένα του. Ακολούθως, θα εστιάσουμε στην ψηφιακή αναπαράσταση του εαυτού ώστε να διαυγάσουμε την επίδραση της τεχνολογικής μεσολάβησης στην πρόσληψη της ενσώματης και ψυχικής εμπειρίας, τη συγκρότηση ταυτοτήτων και τις μορφές συσχέτισης του υποκειμένου με τον βιόκοσμο.

Ψηφιακό περιβάλλον και δεδομενοποίηση

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός αποτελεί δυναμική τάση η οποία εξυφαίνει τα αποτελέσματά της με επιταχυνόμενους ρυθμούς την τελευταία εικοσαετία. Οι άνθρωποι, είναι πλέον πασιφανές, αλληλεπιδρούν όλο και περισσότερο με ψηφιακά περιβάλλοντα, εντός των οποίων αναπαρίστανται υπό τη μορφή ποσοτικών δεδομένων τα οποία αξιώνουν να προσλαμβάνονται ως αντικειμενική εικόνα αυτών που αναπαριστούν. Οι Mayer-Schoenberger και Cukier ορίζουν την εν εξελίξει ροπή μετατροπής ολόκληρης της ατομικής ή συλλογικής δράσης σε ψηφιακά δεδομένα υπό τον όρο δεδομενοποίηση [datafication].¹³⁸ Πρόκειται για ένα είδος αναδιπλασιασμού του πραγματικού σε ψηφιακή μορφή, που στον πυρήνα του εδρεύει η πίστη στην αντικειμενικότητα της ποσοτικοποίησης [dataism] ενώ, ασφαλώς, προϋποθέτει τη δυνατότητα δυνητικής καταγραφής όλων των μορφών ανθρώπινης συμπεριφοράς και κοινωνικότητας μέσω ψηφιακών τεχνολογιών.¹³⁹ Ως μορφή κατανόησης και αξιολόγησης του υποκειμένου, η δεδομενοποίηση μοιάζει να καταλύει με τρόπο emphatic, τη θεώρηση φυσικού και ψηφιακού κόσμου ως διακριτών οντοτήτων, και να θέτει υπό αμφισβήτηση ορισμένα θεμελιώδη, για την δυτική σκέψη, αντιθετικά δίπολα όπως ανθρώπου και μηχανής, φύσης και πολιτισμού, υποκειμένου και αντικειμένου.

¹³⁸ Victor Mayer-Schöenberger & Kenneth N. Cukier, *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*, Λονδίνο: John Murray Publishers, 2013.

¹³⁹ Με τον όρο dataism, ο José van Dijck ορίζει την ιδεολογία της πίστης στην αντικειμενικότητα των ποσοτικών δεδομένων. «Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and Ideology», *Surveillance & Society*, vol. 12, no. 2, 2014, σσ. 197–208.

Η συνακόλουθη της δεδομενοποίησης ψηφιακή αναπαράσταση του εαυτού μέσω πληροφοριακών ιχνών είναι, συνεπώς, οντολογικής φύσεως καθώς κυοφορεί ένα ον το οποίο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του βάσει δεδομένων που παράγουν οι συμπεριφορές του και καταγράφουν οι ψηφιακές συσκευές. Παράλληλα, έχει και επιστημολογικές απολήξεις, καθότι στο ψηφιακό περιβάλλον, η δεδομενοποίηση έχει μετατραπεί σε κυρίαρχο παράδειγμα κατανόησης της κοινωνικής συμπεριφοράς. Στο κλασικό, πλέον, άρθρο «The End of Theory», ο Chris Anderson υποστηρίζει:

«αφήστε τις θεωρίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, από την γλωσσολογία μέχρι την κοινωνιολογία. Ξεχάστε την ταξινομία, την οντολογία και την ψυχολογία. Ποιος γνωρίζει γιατί οι άνθρωποι κάνουν αυτό που κάνουν; Σημασία έχει ότι το κάνουν, και μπορούμε να το μετρήσουμε με πρωτοφανή ακρίβεια. Με αρκετά δεδομένα, οι αριθμοί μιλάνε από μόνοι τους».¹⁴⁰

Σε αυτήν την θεωρία γνώσης, που αντλεί τις καταγωγικές αρχές της από το πεδίο των Big Data¹⁴¹, η εξεύρεση σχέσεων αιτιότητας, η επιστημονική απόδειξη, η κατασκευή θεωριών και εννοιολογικών σχημάτων συλλαμβάνονται ως αδιάφορες. Σημαντικός θεωρείται απλώς ο εντοπισμός, εντός του συνόλου των δεδομένων, αλγοριθμικών συσχετίσεων και μοτίβων συμπεριφοράς. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η αξία των συσχετίσεων δεν περιορίζεται από την αδυναμία συνεισφοράς τους στον εμπλουτισμό των συνθηκών κατανόησης και ερμηνείας των παρατηρούμενων φαινομένων· το ανθρώπινο υποκείμενο μπορεί να παραμένει μαύρο κουτί ενόσω τα ευρήματα θα χρησιμοποιούνται και θα παράγουν τα αποτελέσματά τους κανονικά. Εντούτοις, μέσω των εφαρμογών του ποσοτικοποιημένου εαυτού, η επιστημολογική επανάσταση των Big Data μετοικεί και στο επίπεδο του ατόμου. Έτσι, και εδώ, η γνώση μπορεί να προέλθει από την αξιολόγηση του υποκειμένου που συντελείται σε απόσταση από τον χώρο και τον χρόνο του σώματος, σύμφωνα με μία επιστημολογία

¹⁴⁰ Chris Anderson, «The End of Theory», *Wired*, 23/6/2008. Διαθέσιμο στο <https://www.wired.com/2008/06/pb-theory/> (τ.π. 9/11/2020).

¹⁴¹ Τα Big Data είναι πεδίο της πληροφορικής που εστιάζει στην συλλογή και αξιοποίηση –συνήθως για εμπορικούς και επιχειρηματικούς σκοπούς– τεράστιου όγκου ετερογενών δεδομένων. Τα Big Data πραγματοποιούν τρεις κύριες λειτουργίες: εξόρυξη και συλλογή δεδομένων, αλγοριθμική επεξεργασία των δεδομένων και εξεύρεση μοτίβων και συσχετίσεων, πρόβλεψη κανονιστικών δράσεων μέσω εφαρμογής των συσχετίσεων.

που επικεντρώνεται στην διαρκή ροή των δεδομένων έναντι της άμεσης εμπειρίας, στη συσχέτιση αντί της αιτιότητας, στα μοτίβα έναντι των συμβάντων.¹⁴²

Συμμετροποίηση

Η διαδικασία της μέτρησης, η οποία είναι ο θεμέλιος λίθος των πρακτικών της ποσοτικοποίησης, εκφράζει την απόλυτη πίστη στην αντικειμενικότητα των αριθμών των ψηφιακών, δηλαδή, δεδομένων τα οποία προκύπτουν από τις διασυνδεδεμένες με τα σώματα συσκευές. Η καινοτομία των τεχνολογιών του ποσοτικοποιημένου εαυτού έγκειται στο ότι παρέχοντας ποσοτικά δεδομένα καταφέρνουν να μας απαλλάσσουν από την ανθρώπινη αντίληψη η οποία μεσολαβείται από το σώμα, τις αισθήσεις και τα συναισθήματα και, για αυτόν τον λόγο, δύναται να σφάλει και να μας εξαπατά.¹⁴³ Ο McClusky, σε ένα άρθρο-εγκώμιο για τις δυνατότητες που κυοφορεί η προσωπική ποσοτικοποίηση, το διατυπώνει χωρίς περιστροφές: «είσαι τα δεδομένα σου».¹⁴⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια του δεδομένου αποκτά οντολογική αυτονομία, καθότι από τεχνική παράμετρος συναρτημένη με τη λειτουργία των μηχανών μετατρέπεται σε οντότητα του φυσικού κόσμου.¹⁴⁵ Έτσι, τα ποσοτικά δεδομένα εμφανίζονται ως ουδέτερες αναπαραστάσεις της πραγματικότητας που σε πλήρη αντιδιαστολή με την υποκειμενική εκτίμηση, το ένστικτο ή τη διαίσθηση –μεγέθη τα οποία θεωρούνται πλήρως αναξιόπιστα– αντιπροσωπεύουν μία γνώση έγκυρη, ακριβή, στέρεη και αντικειμενική.

Η ουσία της μέτρησης και της αποτύπωσης των καθημερινών δραστηριοτήτων υπό τη μορφή δεδομένων έγκειται στο ότι καθιστά δυνατή τη συγκρισιμότητα: ανάγοντας διαφορετικές μεταξύ τους οντότητες σε ένα κοινό μέτρο, εγκαθίσταται μια σχέση ισοδυναμίας όπου το ανομοιογενές εξαλείφεται προς χάριν του ομοιογενούς. Κατ' αυτόν τον τρόπο είναι δυνατή η άρση της πολυπλοκότητας, της αναντιστοιχίας και των διαφορών και η δημιουργία σχέσεων συμμετρίας μεταξύ πραγμάτων τα οποία διαπνέονται από ετερογενείς ποιότητες, με τελικό σκοπό τη διευκόλυνση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Όπως σημειώνουν οι Espeland και Stevens, η

¹⁴² Natasha Dow Schüll, «Data for life: Wearable technology and the design of self-care», *BioSocieties*, vol. 11, 2016, σσ. 317-333.

¹⁴³ Debora Lupton, *The Quantified Self*, Polity Press, Malden 2016, σσ. 99-100.

¹⁴⁴ McClusky, «The Nike experiment», ό.π.

¹⁴⁵ Μανώλης Πατηνιώτης, «Στην Κωνσταντινούπολη ψαρεύοντας άθλιο ροζ», στο Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2020, σσ. 7-17, σ. 9.

συμμετροποίηση [commensuration] είναι μία, στενά συνδεδεμένη με την πορεία εξορθολογισμού, κοινωνική διεργασία η οποία επιτρέπει τη διαχείριση της αβεβαιότητας και την εξασφάλιση της τάξης.¹⁴⁶ Πρόκειται, ακριβώς, για ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της γραφειοκρατικής διοίκησης, λόγω των τεράστιων τεχνικών πλεονεκτημάτων που κυοφορεί και ξεδιπλώνει.

Αντίστοιχα, όταν ο εαυτός, οι εμπειρίες και τα βιώματά του ποσοτικοποιηθούν, δύνανται να αυτονομηθούν, να υποστασιοποιηθούν, να καταστούν αναγώγιμα, ισοδύναμα και συγκρίσιμα. Έτσι, οι διάφορες πτυχές της ανθρώπινης υποκειμενικότητας και δραστηριότητας που μετατρέπονται σε δεδομένα, αποσυγκειμενοποιούνται και αποδεσμεύονται από τον χώρο και τον χρόνο. Μετουσιώνονται σε στιγμιότυπα τα οποία επιδέχονται διαχείριση, αξιολόγηση και αντιπαραβολή με δραστηριότητες και επιδόσεις άλλων χρηστών ή του ίδιου του υποκειμένου σε διαφορετικές περιόδους. Με αυτόν τον τρόπο, ένα γεύμα φαγητού με κάποιο αγαπημένο πρόσωπο μεταμορφώνεται σε άθροισμα θερμίδων ενώ αντίστοιχα ένας καλοκαιρινός περίπατος στην ακρογιαλιά μετατρέπεται σε αριθμό βημάτων, ώστε να μην ενέχει καμία άλλη διαφοροποίηση από οποιοδήποτε περπάτημα στην κεντρική λεωφόρο της πόλης σε ώρα αιχμής.

Η τεχνική αναπαραγωγής της εμπειρίας προς όφελος της ομοείδειας, συνεπιφέρει την πλήρη αποκοπή της από το πλαίσιο εντός του οποίου έχει βιωθεί και την αποκάθαρση των ιδιαίτερων ποιοτήτων ή νοημάτων της. Η αναδιπλασιασμένη εμπειρία απολλύει όλα όσα την καθιστούσαν ανεπανάληπτη και μοναδική καθώς οι μη αναγώγιμες ποιότητές της σβήνονται ώστε να αναδειχθούν οι μονοδιάστατες συγκλίσεις ή αποκλίσεις μεταξύ των αριθμών. Η συνθήκη αυτή, για να χρησιμοποιήσουμε μια έννοια του Walter Benjamin, συνεπικουρεί στην παρακμή της αύρας της· της μοναδικότητας της ύπαρξης και της παρουσίας της δεδομένης κατάστασης στο εδώ και το τώρα.¹⁴⁷ Εν τέλει, η ανθρώπινη δραστηριότητα που

¹⁴⁶ «Η συμμετροποίηση μεταμορφώνει τις ποιότητες σε ποσότητες, τη διαφορά σε μέγεθος. Είναι ένας τρόπος να περιορίσεις και να απλοποιήσεις ανόμοιες πληροφορίες σε αριθμούς που να μπορούν εύκολα να συγκριθούν. Η μεταμόρφωση αυτή επιτρέπει στους ανθρώπους να συλλαμβάνουν τις διαφορές με γρήγορο τρόπο, να τις αναπαριστούν και να τις συγκρίνουν». Wendy Espeland & Mitchell Stevens, «Commensuration as Social Process», *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, σσ. 313-343, σ. 316.

¹⁴⁷ Βλ. Benjamin, «Το έργο τέχνης...», ό.π.

αναπαρίσταται ψηφιακά, αποδεσμεύεται από το υποκείμενο και τους σκοπούς του και αντανakλά μόνο τη λογική των μέσων, ακριβώς όπως στο φετιχοποιημένο εμπόρευμα η αξία χρήσης αντικαθίσταται από την ανταλλακτική.¹⁴⁸ Έτσι, η εμπειρία καταλήγει ξένη για το υποκείμενο που τη βίωσε καθώς αδυνατεί να αναγνωρίσει την εικόνα του σε αυτήν.

Υπό το παραπάνω πρίσμα, η απόδοση αξίας σε μια οντότητα, ως προϊόν της συμμετροποίησης, συνεπιφέρει παραδόξως την απομείωση της αξίας της. Η οντότητα που υποτάσσεται στη μετρησιμότητα, αποκτά νέα μορφή στην ανθρώπινη συνείδηση, όπου γίνεται αντιληπτή μέσω της αξίας που της αποδίδεται επί τη βάση κάποιου κοινού μέτρου. Εντούτοις, δεν πρόκειται απλώς για έναν διαφορετικό τρόπο πρόσληψής της. Η πλέον ποσοτικοποιήσιμη οντότητα που μοιραία γίνεται ανταλλάξιμη, αποκηρύσσει την μοναδικότητά της και, με αυτήν την έννοια, της αφαιρείται ένα κομμάτι της αξίας της. Ανατρέχοντας, ξανά, στο παράδειγμα αυτοκαταγραφής της διατροφής, μιας διαδικασίας αναμφίβουλα χρήσιμης και συνήθως αποτελεσματικής για τη διαχείριση του βάρους, το ποσοτικοποιημένο γεύμα παύει να αντικατοπτρίζει μία μοναδική γαστρονομική εμπειρία και εκπίπτει σε σύνολο θερμίδων, αμοιβαία ανταλλάξιμο με το αντίστοιχο σύνολο οποιουδήποτε άλλου γεύματος.

Η πολιτική διάσταση της ποσοτικοποίησης

Η υπαγωγή ετερογενών οντοτήτων σε ένα κοινό μέτρο μέσω δημιουργίας σχέσεων ισοδυναμίας, όπως συμπυκνώθηκε πρωτίτερα στην έννοια της συμμετροποίησης, δεν αποτελεί πράξη ουδέτερη ούτε ένα είδος τεχνικής –με την στενή έννοια– διεργασίας. Συνιστά διαδικασία ιδιαίτερα κρίσιμη για το πώς κατανοούμε την πραγματικότητα καθώς προσφέρει νέα ερμηνευτικά πλαίσια, διαμορφώνει τους τρόπους με τους οποίους κρίνουμε ή αποδίδουμε αξία σε πράγματα, θέτει τους όρους διεξαγωγής μιας συζήτησης.¹⁴⁹ Οι αριθμοί, παρά τη δημοφιλή θεώρησή τους ως ουδέτερων, αντικειμενικών και καθαρών εκφράσεων της πραγματικότητας, δεν παύουν ποτέ να αποτελούν φορείς αξιών, παραδοχών και νοημάτων. Συναφώς, τα ψηφιακά δεδομένα συνιστούν κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευάσματα τα οποία

¹⁴⁸ Ouellet, Menard, Bonenfant & Mondoux, «Big Data και ποσοτικοποίηση του εαυτού», ό.π., σ. 95.

¹⁴⁹ Espeland & Stevens, «Commensuration as Social Process», ό.π., σ. 315.

διαμορφώνονται εντός του κοινωνικού και πολιτικού συγκειμένου, διαπνέονται από σιωπηλές παραδοχές, ρυθμίζονται από ανθρώπινες αποφάσεις και σχέσεις εξουσίας.¹⁵⁰ Ως εκ τούτου, οι διαδικασίες ψηφιοποίησης και δεδομενοποίησης ενέχουν μία βαθιά πολιτική διάσταση, καθότι διακύβευμά τους δεν είναι απλώς η αναπαράσταση του ήδη υπάρχοντος αλλά κυρίως η συγκρότησή του.

Σημείο εκκίνησης για την ποσοτικοποίηση της ανθρώπινης δραστηριότητας, ψυχικής ή σωματικής, αποτελεί, κατ' ανάγκη, η απλοποίησή της. Η ποσοτικοποίηση προϋποθέτει να τεθούν κάποια όρια, να διαμορφωθούν δείκτες, να ορισθούν οι κρίσιμες παράμετροι για τη μέτρηση και αντιπροσώπευση της πολυσύνθετης ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η διαδικασία αυτή συνιστά κρίση, η οποία, εμφορούμενη αξιών, θέτει –πάντοτε έναντι άλλων– νέους όρους θέασης μιας κατάστασης. Κατά τη συμμετροποίηση, εξάλλου, μόνο οι διαστάσεις μίας δραστηριότητας οι οποίες δύνανται να συλληφθούν ποσοτικά αποκτούν ορατότητα. Αυτές αποτυπώνονται και επενδύονται με αξία, εν αντιθέσει με τις μη μετρήσιμες, οι οποίες παραμένουν στο παρασκήνιο, υποτιμώνται και καθίστανται αόρατες.

Οι κατασκευασμένες οντότητες δεδομένων αποτελούν αφαιρέσεις της βιωμένης ολότητας, δηλαδή της εμπειρίας, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν αντιπροσωπευτικά ως προς αυτό το οποίο έχει βιωθεί. Καθώς, λοιπόν, το πλήρες βίωμα ανάγεται σε δείκτες και αριθμούς, αναπαράγεται και αναπαρίσταται μέσω αυτών και συνεπώς αναδομείται και αναδιαμορφώνεται. Η καταγραφή και η ποσοτικοποίηση απολυτοποιούν το αντικείμενό τους, το οποίο προσλαμβάνεται από το υποκείμενο ως πράγμα καθαυτό και ως ισοδύναμο του ολικού.¹⁵¹ Έτσι, η μη αναγόμενη ολότητα μιας εμπειρίας φαίνεται να ισοδυναμεί με την τεχνικά μεσολαβημένη αναπαράστασή της, μεταβάλλοντας τοιουτοτρόπως την πρόσληψή της από τα υποκείμενα.

Την ίδια στιγμή, καθώς η μέτρηση καθιστά τα σώματα και τα άτομα συγκρίσιμα, τα προσδένει σε δεδομένες κανονικοποιητικές κατηγορίες. Οι επιλεγμένοι δείκτες και παράμετροι λειτουργούν κανονιστικά καθώς είναι αυτοί που, εν είδει νόρμας,

¹⁵⁰ Lisa Gitelman & Virginia Jackson, «Introduction», στο Lisa Gitelman (επιμ.), *“Raw Data” Is an Oxymoron*, Κέμπριτζ: MIT Press, 2013, σσ. 1-14.

¹⁵¹ Jamie Sherman, «Data in the Age of Digital Reproduction: Reading the Quantified Self through Walter Benjamin», στο Dawn Nafus (επιμ.), *Quantified: biosensing technologies in everyday life*, Κέμπριτζ: The MIT Press, 2016, σ. 29.

ορίζουν σε τι συνίσταται, για παράδειγμα, μία επαρκής φυσική κατάσταση, ένας σωστός ρυθμός κατάποσης του φαγητού ή, όπως θα δούμε στην συνέχεια, μία καλή σεξουαλική επίδοση. Τα όρια που θεσπίζουν οι εφαρμογές και τα στατιστικά μέτρα που αποφασίζουν, λειτουργούν ως ρυθμιστικά ιδεώδη για το τι νοείται ως υγιές ή φυσιολογικό και ως σημεία αναφοράς με βάση τα οποία προσαρμοζόμαστε, αξιολογούμαστε και συγκρινόμαστε. Η ίδια η διαδικασία της ποσοτικοποίησης, δηλαδή, κατασκευάζει ταυτότητες και δρα συγκροτητικά επί της αντίληψης του υποκειμένου για τον εαυτό του. Παράλληλα, καθώς η τεχνική μεσολάβηση, που συλλέγει τα δεδομένα, τα καταμετρά και τα ερμηνεύει, μένει πάντα στο παρασκήνιο, η όλη διαδικασία φυσικοποιείται.

Το παράδειγμα ποσοτικοποίησης του σεξ

Κρίνοντας σκόπιμο να μετακινηθούμε λίγο βαθύτερα στο επίπεδο του συγκεκριμένου, στο σημείο αυτό θα παρουσιάσουμε τις εφαρμογές ποσοτικοποίησης της σεξουαλικής εμπειρίας και, ακολούθως, θα προβούμε σε έναν σύντομο σχολιασμό υπό την ερμηνευτική σκοπιά που αναπτύχθηκε παραπάνω. Όπως, ίσως, έχει γίνει ήδη διαυγές, σκοπός των συγκεκριμένων εφαρμογών είναι η ποσοτικοποίηση της επίδοσης της ερωτικής πράξης και της απόλαυσης που εκπορεύεται από αυτήν. Πιο συγκεκριμένα, οι εφαρμογές προσφέρουν τη δυνατότητα καταγραφής και διατήρησης αρχείου ποικίλων στοιχείων, όπως ο αριθμός των ερωτικών συντρόφων, η ποσότητα και συχνότητα των σεξουαλικών συνευρέσεων, οι διάφορες τοποθεσίες τέλεσης της σεξουαλικής πράξης και οι στάσεις που δοκιμάστηκαν. Επιπλέον, με την τοποθέτηση του κινητού τηλεφώνου δίπλα στο σημείο τέλεσης της σεξουαλικής πράξης δύνανται να καταγραφούν δεδομένα όπως η διάρκεια της συνουσίας, η αντοχή, ο αριθμός των ωθήσεων και η ένταση των ήχων που εξέπεμψαν οι συμμετέχοντες. Με την ολοκλήρωση, οι εφαρμογές επεξεργάζονται αλγοριθμικά τα καταγεγραμμένα δεδομένα και, εν συνεχεία, παρουσιάζουν στατιστικά στοιχεία και διαγράμματα με τα σχετικά αποτελέσματα για την επίδοση του χρήστη. Ένα ακόμη σημαντικό λειτουργικό χαρακτηριστικό των εφαρμογών αποτελεί η επιλογή δημοσιοποίησης και σύγκρισης των ατομικών επιδόσεων με αυτές των υπολοίπων χρηστών ώστε να δύναται ο εκάστοτε χρήστης να αξιολογεί τις ικανότητές του ως εραστής εν γένει. Μάλιστα, οι

περισσότερες εφαρμογές αυτού του είδους δημιουργούν λίστες κατάταξης ώστε να αναδείξουν τον καλύτερο εραστή τόσο ανά περιοχή όσο και συνολικά.

Όπως διαφάνηκε, οι τεχνολογίες αυτές μετατρέπουν την ερωτική πράξη σε μετρήσιμο μέγεθος και, μέσω της ποσοτικής αναπαράστασής της, συνηγορούν προς την κατεύθυνση της πρόσληψής της με όρους επίδοσης. Απόληξή τους είναι η αναγωγή της ερωτικής εμπειρίας σε αριθμούς: διάρκεια συνουσίας, ποσότητα διεισδύσεων, ποικιλία στάσεων κ.α. Με αυτόν τον τρόπο, η αρραγής ενότητα της πολυσύνθετης ερωτικής εμπειρίας διασπάται σε κομμάτια. Ως εκ τούτου, θεωρούμε πως η πραγμάτευση των εφαρμογών με όρους αναπαράστασης της εμπειρίας μάς αφήνει μετέωρους: η έννοια *εμπειρία* σηματοδοτεί μια αδιάσπαστη και δίχως καθαρά και σαφή όρια ολότητα ενώ μία έννοια όπως *θραύσμα εμπειρίας* θα αποτελούσε αντινομία.

Έτσι, ίσως θα ήταν περισσότερο γόνιμο να προσεγγίσουμε τη ψηφιακή αναπαράσταση της σεξουαλικής δραστηριότητας ως εργαλείο επαυξημένης συνειδητότητάς της. Μέσω της ψηφιακής μεσολάβησης, η πραγματικότητα υφίσταται μια φαντασιακή μεταμόρφωση και αναγεννιέται ως «συμπεριφορά», όπου τα δεδομένα της προσφέρουν αυξημένες δυνατότητες θέασής της.¹⁵² Η ερμηνεία αυτή προσιδιάζει στη συνθήκη την οποία περιγράφει ο Jean Baudrillard για τη σχέση αναπαράστασης και πραγματικότητας στο έργο του *Ομοιώματα και προσομοίωση*.¹⁵³ Στο συγκεκριμένο έργο, ο φιλόσοφος αναπτύσσει –με μάλλον έντονα αφοριστική διάθεση– τη θέση πως η προσομοίωση και τα ομοιώματα προηγούνται και επικρατούν πλήρως επί της πραγματικότητας με αποτέλεσμα τα αληθινά αντικείμενα να εξαφανίζονται μέσα στην ίδια τους την αναπαράσταση. Σύμφωνα με τον Baudrillard, το πραγματικό δεν αναδιπλασιάζεται αλλά αντικαθίσταται από σημεία του πραγματικού με αποτέλεσμα το υποκείμενο να αδυνατεί να διαχωρίσει το πραγματικό από το φαντασιακό και να υπεισέρχεται σε μία κατάσταση υπερπραγματικότητας η οποία τα υπερβαίνει.

¹⁵² Shoshana Zuboff, «Ο Μεγάλος Άλλος: Ο καπιταλισμός της επιτήρησης και οι προοπτικές ενός πολιτισμού της πληροφορίας», στο Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2020, σσ. 353-397, σ. 384.

¹⁵³ Jean Baudrillard, *Ομοιώματα και προσομοίωση*, μτφρ. Σ. Ρέγκας, Αθήνα: Πλέθρον, 2019.

Τέλος, είναι χρήσιμο να εξετασθούν το σώμα και ο εαυτός όχι μόνο ως υποκείμενα αλλά και ως προϊόντα της ποσοτικοποίησης και της ερμηνείας των δεδομένων. Πράγματι, οι τεχνολογίες αυτές διαμεσολαβούν στην αυτοαντίληψη του χρήστη ταξινομώντας και προσδένοντάς τον σε καθορισμένες κατηγορίες. Επικεντρωνόμενες κατά βάση στην ανδρική επίδοση και απόλαυση, οι εφαρμογές αναπαράγουν τις κυρίαρχες πατριαρχικές αναπαραστάσεις περί θηλυκότητας και αρρενωπότητας και ενισχύουν τους δεδομένους ρόλους και τα έμφυλα στερεότυπα.¹⁵⁴ Κατ' αυτόν τον τρόπο, συγκροτούν την ταυτότητά του χρήστη ως σεξουαλικού υποκειμένου, του επιβάλλουν νόμους αλήθειας και, μέσω των λειτουργιών συγκρισιμότητας, του ασκούν μια ομογενοποιητική ρύθμιση.

Το σώμα δεν είναι ναός, είναι ένα εργοστάσιο δεδομένων που αναδίδει ψηφιακό καπνό¹⁵⁵

Αν και η παραδοχή ότι το ανθρώπινο σώμα συνιστά βιολογική οντότητα αποτελεί αφόρητη κοινοτοπία, εντούτοις, το αυτονόητο περί της φυσικής του υπόστασης δεν απολήγει με αναγκαίο τρόπο στη σύλληψή του ως ουδέτερου τόπου με καθολικό και στενά οριοθετημένο χαρακτήρα. Το σώμα δεν βρίσκεται εκτός του χώρου του ιστορικού· ο τρόπος βίωσης της σωματικότητας σημασιοδοτείται κοινωνικά και πολιτισμικά και άρα η αντίληψη του σώματος επαναπροσδιορίζεται ιστορικά.¹⁵⁶ Σημαντική και μεθοδολογικά χρήσιμη στο πλαίσιο αυτό, είναι η διάκριση, την οποία αναπτύσσει ο Thomas J. Csordas, μεταξύ σώματος και σωματοποίησης. Για τον Csordas το σώμα υποδηλώνει τη βιολογική, υλική οντότητα ενώ η σωματοποίηση εκφράζει το ακαθόριστο πεδίο το οποίο οροθετείται από την αντιληπτική εμπειρία

¹⁵⁴ Για το θέμα αυτό βλ. Debora Lupton, «Quantified sex: a critical analysis of sexual and reproductive self-tracking using apps», *Culture, Health & Sexuality*, vol. 17, no. 4, 2015, σσ. 440-453. Για την ανάδειξη των στοιχείων ανδροκεντρικότητας και προώθησης της αρρενωπότητας στον λόγο για τις εφαρμογές του ποσοτικοποιημένου εαυτού βλ. Simon Schaupp, «Measuring the Entrepreneur of Himself», στο Stefan Selke(επιμ.), *Lifelogging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 249-266. Για μια συνολική κριτική προσέγγιση των τεχνολογιών του ποσοτικοποιημένου εαυτού υπό τη σκοπιά της φεμινιστικής θεωρίας βλ. Rachel Sanders, «Self-tracking in the Digital Era: Biopower, Patriarchy, and the New Biometric Body Projects», *Body & Society*, vol. 23, no. 1, 2017, σσ. 36-63.

¹⁵⁵ Arwa Mardawi, «Your body isn't a temple, it's a data factory emitting digital exhaust», *The Guardian*, 25/1/2013. Διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jan/25/body-data-factory-digital-exhaust-data-tax> (τ.π. 3/12/2020).

¹⁵⁶ Δήμητρα Μακρυνιώτη, «Εισαγωγή», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος*, Αθήνα: Νήσος, 2004, σσ. 11-73, σ. 11.

και τον τρόπο παρουσίας και συσχέτισης στον κόσμο.¹⁵⁷ Έτσι, το φυσικό σώμα είναι πάντοτε κοινωνικό σώμα, μία υλική παρουσία η οποία διαπλάθεται και ερμηνεύεται πολιτισμικά.¹⁵⁸

Ο Ivan Illich εντοπίζει ένα ιστορικό μεταίχμιο, τη δεκαετία του 1980, κατά το οποίο μία πολιτισμική μεταμόρφωση συντελείται γύρω από την έννοια του σώματος και της αντίληψης για τον εαυτό. Μία πολιτισμική μεταμόρφωση συνακόλουθη των επαναστατικών εξελίξεων στον τομέα της ιατρικής, της εδραίωσης της επιστήμης των συστημάτων και της ανάπτυξης των ψηφιακών τεχνολογιών.¹⁵⁹ Ο Illich παρατηρεί πως ο δυτικός άνθρωπος εμπλέκεται σε έναν κόσμο κυρίαρχων και παγιωμένων θεσμών, των οποίων η δικτύωση καταλήγει να διατρέχει όλο και περισσότερους άξονες της ζωής. Εγκλωβισμένος εντός αυτού του δικτύου, ο άνθρωπος προσεγγίζεται με όρους κυβερνητικής¹⁶⁰ με συνέπεια όχι μόνο το σώμα του αλλά η ολότητά του, ως υποκειμένου, να αποδομείται: το υποκείμενο μετατρέπεται σε υποσύστημα της βιόσφαιρας του οποίου οι εισροές και εκροές πρέπει να υπολογιστούν, να ρυθμιστούν και να βελτιστοποιηθούν. Παράλληλα, η πρόοδος των τεχνολογιών ψηφιακής αναπαράστασης του σώματος δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την προτεραιοποίηση, ή και σταδιακή αντικατάσταση, του απτικού από το οπτικό, κατά την αποκάλυψη της «αλήθειας του σώματος».¹⁶¹ Με αυτόν τον τρόπο, η εμπειρία του σώματος επανακαθορίζεται καθώς το σώμα μετασχηματίζεται από

¹⁵⁷ Thomas J. Csordas, «Embodiment and Cultural Phenomenology», στο Gail Weiss & Honi F. Haber (επιμ.), *Perspectives on Embodiment. The Intersections of Nature and Culture*, Λονδίνο: Routledge, 1999, σσ. 143-162, σ. 145.

¹⁵⁸ Μακρυνιώτη, «Εισαγωγή», ό.π., σ. 31.

¹⁵⁹ Κατά την ιστορική φαινομενολογία του σώματος την οποία αναπτύσσει ο Illich, η ανάδυση της μορφής αντίληψης του σώματος που είναι απότοκο του τεχνολογικά εμποτισμένου τρόπου ζωής τοποθετείται ιστορικά ως διάδοχος του μονοπωλίου της κοινωνικής κατασκευής του σώματος από την ιατρική. Ο Illich, αποκρυπτογραφώντας το σώμα ως ενσάρκωση του ήθους κάθε εποχής ισχυρίζεται πως «η βίωση του σώματος και του εαυτού είχε γίνει, κατά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, το αποτέλεσμα ιατρικών εννοιών και φροντίδων». Τη δεκαετία του 1980, ωστόσο, η ιατρογενής αντίληψη του σώματος αποσυναρμολογείται και η βίωσης της σωματικότητας μετασχηματίζεται ξανά συνάδοντας, πλέον, με την μορφή της υψηλής τεχνολογίας. Ivan Illich, *Για τις ανάγκες του ανθρώπου σήμερα*, μτφρ. Β. Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 1999, σ. 108-117 και Ivan Illich, «Twelve Years after Medical Nemesis: A Plea for Body History», στο Ivan Illich, *In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses 1978-1990*, Νέα Υόρκη: Marion Boyars, 1992, σσ. 211-217.

¹⁶⁰ Η κυβερνητική αποτελεί το διεπιστημονικό πεδίο που διερευνά την επικοινωνία και τον έλεγχο της ροής πληροφοριών μεταξύ ζωντανών οργανισμών και τεχνητών συστημάτων. Θεμελιωτής της θεωρείται ο Norbert Wiener και το εμβληματικό έργο του *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Κέμπριτζ/Μασαχουσέτη: Technology Press, 1948.

¹⁶¹ Barbara Duden, *Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn*, μτφρ. L. Hoinacki, Κέμπριτζ: Harvard University Press, 1993.

οντότητα αισθητή σε οντότητα η οποία ορίζεται με όρους οπτικούς, στατιστικής και οντολογίας των συστημάτων. Για τον Illich, η εννοιολόγηση και αυτοαντίληψη του σώματος και του εαυτού με τους παραπάνω όρους, δημιουργεί ένα αγεφύρωτο κενό μεταξύ σωματικού και μαθηματικού πεδίου, το οποίο ως καταληκτική απόρροια έχει την αποϋλοποίηση και την προοδευτική μετατροπή του σώματος σε δημοσιοοικονομικό.¹⁶²

Εξετάζοντας τις τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού υπό το πρίσμα της σχέσης μεταξύ ψηφιακής αναπαράστασης και πρόσληψης της σωματικότητας, εντοπίζουμε την ανάδυση μίας αντίληψης για το υποκείμενο και τη σωματικότητά του, η οποία προσομοιάζει στην καρτεσιανή θεώρηση περί σώματος-μηχανής. Οι εφαρμογές δομούνται και αναπτύσσουν τη λειτουργία τους επί τη βάση μιας μηχανιστικής εικόνας του σώματος, η οποία βρίσκεται σε ευθεία αντιπαράθεση και υποβιβάζει τη θεώρησή του ως οργανικής ολότητας. Υπό το φως των εφαρμογών, ο εαυτός μοιάζει να συναποτελείται από ένα σύνολο λίγο έως πολύ ανεξάρτητων μεταξύ τους ποσοτικών δεδομένων τα οποία κατέχουν θέση επιστημολογικής προτεραιότητας σε σχέση με την αυτοαντίληψη του υποκειμένου. Εντούτοις, σε αυτήν την περίπτωση, δεν είναι ο γιατρός που αντικειμενοποιεί το άτομο ως σώμα ή ψυχή αλλά το ίδιο το άτομο που αντικειμενοποιεί τον εαυτό του, εγγράφοντας το σώμα του ως «το σύστημά του». Τοιουτοτρόπως, για να επικαλεστούμε τον Deleuze, το υποκείμενο καθίσταται τμητό [dividu].¹⁶³ Παύει, δηλαδή, να αποτελεί το μικρότερο, αδιάσπαστο κομμάτι της κοινωνίας και διαρρηγνύεται σε περισσότερα μέρη.

Παράλληλα, ο κατακερματισμένος εαυτός αποσταθεροποιείται περαιτέρω, καθώς, οι αποκενωμένες από τις αναφορές τους ροές δεδομένων διατρέχουν ακατάπαυστα το εσωτερικό του. Έτσι, η αέναη κυκλοφορία δεδομένων μετασχηματίζει τον εαυτό σε σχεδιάσμα, σε ψηφιακή βάση δεδομένων με συνεχείς εισροές και εκροές πληροφοριών. Αυτή η μορφή απεικόνισης αναδομεί, εξίσου, την αντίληψη της χρονικότητας. Ο χρόνος μοιάζει να «αποσυντίθεται σε μια απλή

¹⁶² Ivan Illich, «The obsession with perfect health», μτφρ. A. Cerella, *Journal for Cultural Research*, vol. 21, 2017, σσ. 286-291.

¹⁶³ Gilles Deleuze, «Postscript on the Societies of Control», *October*, vol. 59, 1992, σσ. 3-7.

αλληλουχία στιγμιαίων, εξατομικευμένων παρόντων, [...] γίνεται αθροιστικός και αποσυντίθεται από κάθε αφηγηματικότητα».¹⁶⁴ Η συνθήκη αυτή, αντανακλάται emphaticά στην σταδιακή υποκατάσταση της έννοιας της υγείας από αυτήν του fitness. Όπως επισημαίνει ο Zygmunt Bauman, παρότι τόσο η υγεία όσο και το fitness αναφέρονται στο ανθρώπινο σώμα, αποτελούν έννοιες διαφορετικής τάξεως.¹⁶⁵ Σε αντίθεση με την υγεία, το fitness δεν γνωρίζει κανένα όριο αφού δεν συνιστά έναν συγκεκριμένο και σαφή στόχο αλλά αναφέρεται σε ένα άδηλο επέκεινα, περικλείοντας την αλυσιτελή προσταγή τού «όλο και περισσότερο». Το άτομο που επιδιώκει τις –δυναμικές και πάντοτε προς επίτευξη– κατηγορίες της διαφάνειας και της βελτιστοποίησης, μετατρέπει τον εαυτό του σε ρευστό, εύπλαστο και ευέλικτο.

Ο συνεπής χρήστης των εφαρμογών ενσαρκώνει ένα κατακερματισμένο υποκείμενο που βρίσκεται σε συνεχή διάδραση με πληροφοριακές ροές, οι οποίες συνθέτουν το μέτρο με βάση το οποίο προσανατολίζει και ανασκευάζει την ταυτότητά του.¹⁶⁶ Με άλλα λόγια, κατά την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, ο χρήστης μπορεί να αποκεντρώνει την αντιληπτική του δράση από το πεδίο ερμηνείας των αισθήσεων του, διότι υπάρχει η έξυπνη συσκευή για να του υποδείξει πόσο γυμνασμένος είναι, αν έχει άγχος, αν είναι ευτυχισμένος. Αυτή ακριβώς η έμφαση στην τεχνολογικά μεσολαβημένη πρόσληψη και ερμηνεία της ενσώματης και ψυχικής εμπειρίας λειτουργεί υπονομευτικά ως προς την αυτονομία της αντίληψης καθώς, σταδιακά, αναισθητοποιεί τις αισθήσεις και αποσωματοποιεί το υποκείμενο.¹⁶⁷ Σε ένα τέτοιο πλαίσιο το σώμα επανακαθορίζεται από αισθητηριακό όργανο μετασχηματίζεται σε μηχανή παραγωγής δεδομένων που χρειάζεται να συνδεθεί με αισθητήρες και αλγόριθμους προκειμένου να αποκαλυφθεί.¹⁶⁸

Βέβαια, όπως ορθά παρατηρεί η Tamar Sharon, η σχέση μεταξύ αντικειμενικών δεδομένων και υποκειμενικής εμπειρίας δεν αποτελεί παιχνίδι μηδενικού

¹⁶⁴ Han, Η κοινωνία της διαφάνειας, ό.π., σ. 68.

¹⁶⁵ Zygmunt Bauman, *Liquid Life*, Κέμπριτζ/Μάλντεν: Polity Press, 2005, σσ. 93-94.

¹⁶⁶ Ouellet, Menard, Bonenfant & Mondoux, «Big Data και ποσοτικοποίηση του εαυτού», ό.π., σ. 97.

¹⁶⁷ John Toner, «Exploring the dark-side of fitness trackers: Normalization, objectification and the anaesthetisation of human experience», *Performance Enhancement & Health*, vol. 6, 2018, σσ. 75-81.

¹⁶⁸ Schüll, «Data for life», ό.π., σ. 327

αθροίσματος.¹⁶⁹ Πράγματι, θα ήταν απλουστευτικό να ισχυριστούμε πως υφίστανται μονάχα δύο πόλοι καθώς τα ποσοτικά δεδομένα μπορούν συχνά να συναρμολογούνται με την υποκειμενική αίσθηση και εμπειρία. Έτσι, όταν αναδεικνύουμε πως οι εφαρμογές της ποσοτικοποίησης παροξύνουν την προοδευτική υπονόμηση, αναισθητοποίηση και αποσωματοποίηση της υποκειμενικής εμπειρίας υπέρ της διαμόρφωσης της αντίληψης μέσω μαθηματικών εννοιών, διαγραμμάτων και στατιστικών καμπυλών, δεν ισχυριζόμαστε πως πρόκειται για την αντικατάσταση της πραγματικότητας από μία αυταπάτη. Ούτως ή άλλως, η πρόσβαση σε ένα υποτιθέμενο πρωταρχικό σώμα δεν είναι δυνατή καθότι αυτό είναι πάντοτε ήδη οροθετημένο διά του λόγου. Ως εκ τούτου, αυτό που επιχειρούμε να καταδείξουμε εδώ δεν είναι άλλο από την επέκταση της αντίληψης προς νέα πεδία με τρόπο που τα όρια μεταξύ άμεσης αισθητηριακής πρόσληψης και τεχνικά μεσολαβημένης να θολώνουν. Τόσο η ενσώματη όσο και η τεχνικά ποσοτικοποιημένη πρόσληψη είναι, λοιπόν, εξίσου «αληθινές» και καθώς τέμνονται και διεισδύουν η μία στην άλλη συγκροτούν τη νέα πραγματικότητα του χρήστη.

Η αυτοκαταγραφή ως τρόπος του σχετίζεσθαι

Συχνά, ένα έμμεσο αποτέλεσμα της χρήσης εφαρμογών αυτοκαταγραφής –καθότι εμφανίζεται στην περίπτωση αδυναμίας χρήσης τους– είναι η πρόκληση ενός αισθήματος ανεπάρκειας κατά τη διάρκεια επιτέλεσης δραστηριοτήτων οι οποίες δεν καταγράφονται και, κατά προέκταση, δεν δύνανται να εκτεθούν. Όπως έχει παρατηρηθεί σε επίπεδο εμπειρικών ερευνών, αρκετοί από τους χρήστες που χρησιμοποιούν εφαρμογές ατομικής ποσοτικοποίησης σε τακτική βάση, αισθάνονται σαν οι δραστηριότητές τους να εκτελούνται άσκοπα όταν δεν καταφέρνουν να είναι συνδεδεμένοι ώστε να τις καταγράψουν με ποσοτικοποιήσιμο τρόπο.¹⁷⁰ Ενδεικτικά, αρκούμαστε να αναφέρουμε εν συντομία την περίπτωση του Aurelien, όπως καταγράφεται στην έρευνα των Pharabod, Nikolski & Granjon. Ο Aurelien, Γάλλος οικονομολόγος σε μεγάλη εταιρεία και ενθουσιώδης δρομέας αποστάσεων,

¹⁶⁹ Tamar Sharon, «Self-Tracking for Health and the Quantified Self: Re-Articulating Autonomy, Solidarity, and Authenticity in an Age of Personalized Healthcare», *Philosophy & Technology*, vol. 30, 2017, σσ. 93-121, σ. 101.

¹⁷⁰ Βλ. Thomas Fritz, Elaine Huang, Gail Murphy & Thomas Zimmermann, «Persuasive Technology in the Real World: A Study of Long-Term Use of Activity Sensing Devices for Fitness», στο *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Νέα Υόρκη: Association for Computing Machinery, 2014, σσ. 487–496 και Pharabod, Nikolski & Granjon, «Setting Oneself in Figures», ό.π.

αναφερόμενος σε κάποια στιγμή κατά την οποία δεν είχε μαζί του την απαραίτητη συσκευή ποσοτικοποίησης ώστε να καταγράψει το σύνηθες τρέξιμό του, έκανε την παρακάτω δήλωση: «αισθανόμουν λες και έτρεχα για το τίποτα...έτρεχα και...δεν έχω καν ένα καταγεγραμμένο ίχνος της προσπάθειάς μου».¹⁷¹ Παρατηρήσεις όπως του Augélien γεννούν γόνιμα ερωτήματα σχετικά με τους τρόπους εμπλοκής των υποκειμένων στον κόσμο, όταν οι εφαρμογές της αυτοκαταγραφής μεσολαβούν σ' αυτήν. Προκειμένου να τα προσεγγίσουμε, θα παρουσιάσουμε εν συντομία το έργο του Hartmut Rosa πάνω στην έννοια του συντονισμού, καθώς θεωρούμε πως αποτελεί ένα χρήσιμο μεθοδολογικό εργαλείο για την κριτική κατανόηση των εφαρμογών της ποσοτικοποίησης.

Ο Rosa αναγιγνώσκει την νεωτερικότητα ως μία περίοδο όπου κυριαρχούν οι αξίες της επιτάχυνσης, της ανάπτυξης και της τεχνολογική προόδου συνθέτοντας μία δυναμική η οποία:

«οδηγεί τα υποκείμενα να είναι προδιατεθειμένα για την αλλοτρίωση: ωθούνται σε έναν πραγματοποιητικό, εργαλειακό τρόπο συσχέτισης με τα αντικείμενα και τα υποκείμενα, με σκοπό να αυξήσουν και να διαφυλάξουν τους πόρους τους, να επιταχύνουν και να βελτιστοποιήσουν τα εφόδιά τους. Ιδιαίτερα η διάχυτη λογική του ανταγωνισμού υπονομεύει τη δυνατότητα να εισέλθουμε σε μια λειτουργία συντονισμού –δεν είναι δυνατό να ανταγωνιζόμαστε και να συντονιζόμαστε ταυτόχρονα».¹⁷²

Προεκτείνοντας την παράδοση της πρώτης γενιάς της Σχολής της Φρανκφούρτης, ο Rosa προσεγγίζει την αλλοτρίωση ως την αδυνατότητα ουσιώδους και μεστής νοήματος συσχέτισης με τον άλλο. Η θεώρησή του επικεντρώνεται στις σχέσεις του υποκειμένου στην νεωτερική εποχή, όπου εντοπίζει την επικράτηση μιας υπολογιστικής στάσης και ενός εργαλειακού τρόπου συσχέτισης. Εν συντομία, ο Rosa διαβλέπει στις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες μία εγγενή δυναμική, η οποία ευνοεί μια μορφή συσχέτισης του υποκειμένου με τον κόσμο στην οποία το

¹⁷¹ Pharabod, Nikolski & Granjon, «Setting Oneself in Figures», ό.π., σ. 108.

¹⁷² Hartmut Rosa, «Resonance: η ιδέα του συντονισμού ως κοινωνιολογική έννοια», μτφρ. Ανδρέας Γαλατσάνος, *Kaboom*, 31/3/2020. Διαθέσιμο στο <https://kaboomzine.gr/resonance-i-idea-toy-syntonismoy-os-koinoniol/> (τ.π. 6/11/2020).

υποκείμενο μένει απαθές και η σχέση του με τα πράγματα γίνεται εργαλειακή, παγωμένη, άχρωμη και εν τέλει αδιάφορη.¹⁷³

Θέλοντας να ασκήσει κριτική σε αυτή τη συνθήκη και, συνάμα, να αναδείξει την ενδεχομενική δυνατότητα ετερογενών μορφών του σχετίζεσθαι, αναπτύσσει την έννοια του συντονισμού [resonance] την οποία παρουσιάζει ως το άλλο της αλλοτρίωσης. Εντούτοις, η έννοια του συντονισμού δεν αναφέρεται σε κάτι το οποίο είναι της τάξης του υποκειμένου· σε μια εμπειρία, δηλαδή, που κατοικεί στο εσωτερικό του ή σε κάτι που, σε τελική ανάλυση, του ανήκει. Ο συντονισμός αποτελεί εννοιολογικό εργαλείο που αφορά τους τρόπους συσχέτισης, και επιδιώκει να προσδιορίζει τη φύση αυτών των σχέσεων χωρίς να προεξοφλεί ή να καθορίζει το περιεχόμενό τους. Πιο συγκεκριμένα, ο συντονισμός είναι

«ένας τρόπος του σχετίζεσθαι με τον κόσμο κατά τον οποίο το υποκείμενο αισθάνεται να το αγγίζουν, να το συγκινούν ή να του απευθύνονται οι άνθρωποι, τα τοπία, τα αντικείμενα που συναντά».¹⁷⁴

Ο συντονισμός μορφοποιεί μία ενεργητική σχέση οικειοποίησης, απόρροια της οποίας είναι ο αμοιβαίος μετασχηματισμός τόσο του υποκειμένου όσο και του βιωμένου κόσμου των πραγμάτων. Εγγράφει μία μεταμορφωτική συνθήκη αυθυπέμβασης η οποία μπορεί να βιωθεί, για παράδειγμα, στο πλαίσιο μιας ερωτικής σχέσης, σ' ένα φιλικό διάλογο, κατά το παιχνίδι, σε μια συναυλία ή ακόμα και στον εργασιακό χώρο. Εγγενές χαρακτηριστικό του αποτελεί το στοιχείο του απρόβλεπτου και, συνεπώς, προϋπόθεσή του είναι η ανοιχτότητα στο ενδεχόμενο μερικής απώλειας του ελέγχου εκ μέρους του υποκειμένου. Το στοιχείο αυτό, όπως αναγνωρίζει και ο Rosa, καθιστά τον συντονισμό κάτι το οποίο όχι μόνο δεν είναι εύκολα επιτεύξιμο αλλά κάτι που συχνά δεν είναι ούτε επιθυμητό ή ωφέλιμο. Ωστόσο, η ύπαρξη πρόσφορων όρων που προδιαθέτουν την τακτική επίτευξη καταστάσεων συντονισμού, αποτελεί θεμελιώδη συνθήκη για αυτό που ο Rosa προσδιορίζει, φορμαλιστικά, ως «καλή ζωή». Τέλος, όπως σπεύδει να διευκρινίσει, οι άξονες του συντονισμού δεν αποτελούν ανθρωπολογικό δεδομένο αλλά

¹⁷³ Στο ίδιο.

¹⁷⁴ Στο ίδιο

βρίσκονται σε αλληλεπίδραση με την κοινωνία και τον πολιτισμό, καθώς αυτοί προσφέρουν πλαίσια που καθιστούν λιγότερο ή περισσότερο πρόσφορες τις εμπειρίες συντονισμού.¹⁷⁵

Παρότι ο Rosa ανήκει σε μια θεωρητική παράδοση που χρησιμοποιεί την έννοια της αλλοτρίωσης –από την οποία εμείς επιδιώκουμε να κρατήσουμε αποστάσεις καθότι η υιοθέτηση της ουσιοκρατικής αυτής έννοιας θα μπορούσε να μας εκτρέψει προς μια συντηρητική θεώρηση του τεχνολογικού φαινομένου–, η έννοια του συντονισμού, στην οποία θα εστιάσουμε αποσυνδέοντάς την ει δυνατόν από αυτήν της αλλοτρίωσης, συνιστά ένα κριτικό εργαλείο το οποίο μας παρέχει ένα χρήσιμο εννοιολογικό πλαίσιο για την κριτική ανάλυση των μορφών συσχέτισης που αναπτύσσει ο χρήστης των εφαρμογών αυτοκαταγραφής με τον κόσμο γύρω του. Όπως παρατηρήσαμε προηγουμένως, το γεγονός της καταγραφής και ποσοτικοποίησης μιας δραστηριότητας καταλήγει, συχνά, να αποκτά αυξημένη βαρύτητα που ενίοτε υπερβαίνει ακόμη και την ίδια την δραστηριότητα και τα φορτία που αυτή φέρει. Καθώς, δηλαδή, ο χρήστης επικεντρώνει την προσοχή του στην επίτευξη της διαφάνειας και της βελτιστοποίησης αποπροσανατολίζεται από τη βίωση της δραστηριότητας καθ’ αυτήν και, ως εκ τούτου, δυσκολεύεται να βυθιστεί στον πλούτο και την πολυπλοκότητα της ενσώματης και της κοινωνικής ζωής στο εδώ και το τώρα.¹⁷⁶ Οι όροι δυνατότητας αυτής της κατάστασης διαμορφώνονται όταν ο χρήστης υιοθετεί μια ηθική του απόλυτου σκοπού, επίδικο της οποίας είναι η διατήρηση του ελέγχου έναντι της ευαλωτότητας στο αστάθμητο και το τυχαίο. Έτσι, η επιδίωξη της επίδοσης, η προσήλωση στους στόχους και τα δεδομένα –αλλά και οι ειδοποιήσεις που καταφθάνουν διαρκώς στον χρήστη από τις εφαρμογές– καθιστούν περισσότερο απρόσφορο το άνοιγμα στην ενδεχομενική συνθήκη του συντονισμού· σε μια στιγμή απορρόφησης του ατόμου σε αυτό που κάνει, κατά την οποία αφήνεται στην ενίοτε ευεργετική δύναμη του απρόβλεπτου και του ανεξέλεγκτου.

Ο δρομέας που επικεντρώνεται στην καταγραφή και τη μέτρηση των επιδόσεών του είναι, επί παραδείγματι, πιθανότερο να στέκει σχετικά αδιάφορος ως προς το τοπίο ή το περιβάλλον εντός του οποίου βρίσκεται, μη επιδιώκοντας να ταυτιστεί ή

¹⁷⁵ Στο ίδιο.

¹⁷⁶ Toner, «Exploring the dark-side of fitness trackers», ό.π., σ. 5.

να συνδεθεί συναισθηματικά με αυτό. Ομοίως, η χρήση του έξυπνου πιρουνιού μοιάζει να μετατρέπει το φαγητό από κάτι το οποίο προσφέρει γευστική απόλαυση, και αναλόγως του πλαισίου ενδέχεται να λαμβάνει ακόμα και τη μορφή ιεροτελεστίας, σε κάτι το οποίο πρέπει να καταναλώνεται με ορθό τρόπο, κατάλληλο ρυθμό και στις σωστές ποσότητες. Σε μια διαδικασία, δηλαδή, ελέγξιμη, οριοθετημένη και πειθαρχημένη. Μέσω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και του σχεδιασμού τους, τα συγκεκριμένα τεχνουργήματα αδυνατούν να δημιουργήσουν ευνοϊκές συνθήκες ώστε το άτομο να συσχετισθεί ενεργά με τα άλλα υποκείμενα, να οικειοποιηθεί τον κόσμο, να επηρεαστεί από αυτόν και να ανοιχτεί σε μία μετασχηματιστική δυναμική. Η ίδια τους η προθετικότητα, συνεπώς, προδιαθέτει για μία μορφή συσχέτισης υποταγμένη στον σκοπό της αποτελεσματικότητας.

Παιχνιδοποίηση εναντίον παιχνιδιού

Στο πλαίσιο της παραπάνω συζήτησης, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορία ενός πρώην μέλους της κοινότητας του QS, της Nicki.¹⁷⁷ Όντας για καιρό ένθερμη χρήστης εργαλείων ποσοτικοποίησης, η Nicki δηλώνει, πλέον, κουρασμένη από τον φетиχισμό των αριθμών, το κυνήγι της επίδοσης και τη διαρκή επιτήρηση στην οποία η ίδια υπέβαλε τον εαυτό της. Νιώθοντας πως έχει μετατραπεί σε «σκλάβο των αριθμών», παίρνει την απόφαση να εγκαταλείψει τις πρακτικές ποσοτικοποίησης και στη θέση αυτών διαλέγει να αφήνεται κάθε φορά στην επιτέλεση εκστατικού χορού. Ασφαλώς, η ένταση που γεννάται μεταξύ των δύο τύπων πρακτικών είναι τεράστια. Σε αντίθεση με την αυτοκαταγραφή, ο χορός προϋποθέτει την απορρόφηση του εαυτού στη στιγμή με τρόπο που η εμπειρία να βιώνεται στο έπακρο και τα δεδομένα να καθίστανται εφήμερα, μη αναγώγιμα και εν τέλει –αδιάφορο– είτε αποτυπώσιμα στην υποκειμενική μνήμη είτε λησμονημένα.

Ο χορός της Nicki εκφράζει μια παιγνιώδη διάθεση απέναντι στον εαυτό, ο οποίος αναζητούσε το τμήμα της ελευθερίας του που είχε οικειοθελώς απωλέσει. Η παιγνιώδης στάση της Nicki, ωστόσο, ενέχει εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά από τις συνθήκες παιχνιδιού τις οποίες προσομοιώνουν, μέσω τεχνικών παιχνιδοποίησης, οι εφαρμογές της ποσοτικοποίησης. Το παιχνίδι θεωρείται κλασσικό αρχέτυπο όλων των δραστηριοτήτων: είναι η κατεξοχήν δραστηριότητα της

¹⁷⁷ Όπως αναφέρεται στο Sherman, “Data in the Age...”, ό.π., σ. 38.

οποίας η αξία είναι εγγενής καθότι η σκοπιμότητα του παιχνιδιού εξαντλείται στον εαυτό του. Με άλλα λόγια, το παιχνίδι είναι κάτι «άχρηστο» υπό την έννοια μιας οντότητας απελευθερωμένης από τη λογική της εργασίας ή την αρχή της αναγκαιότητας. Έτσι, καταστατικά, το παιχνίδι προσφέρει γόνιμες συνθήκες για τη βίωση καταστάσεων συντονισμού. Στο παράδειγμα της ποσοτικοποίησης του εαυτού, εντούτοις, το εργαλειοποιημένο παιχνίδι υποτάσσεται στη σκοπιμότητα των εφαρμογών. Σε μια τέτοια συγκυρία μοιάζει μάλλον αβέβαιη η ανάπτυξη μιας ειλικρινούς παιγνιώδους στάσης απέναντι στον εαυτό καθότι στο προσομοιωμένο περιβάλλον των εφαρμογών όλα μοιάζουν προσδιορισμένα, διάφανα και καθορισμένα επακριβώς.

6. Η πρακτική της ποσοτικοποίησης ως συγκρότηση σχέσης με τον εαυτό

Ποσοτικοποίηση του εαυτού: πορεία προς την αυθεντικότητα και τη χειραφέτηση;

Ο τύπος λόγου που είναι κυρίαρχος στην κοινότητα του QS, προσφέροντας νοηματοδότηση και δικαιολογητική βάση στις εφαρμογές της ποσοτικοποίησης, αναδεικνύει τον πλούτο των προσφερόμενων δυνατοτήτων για εξατομικευμένη εμπειρία και εμφορείται από τα ιδανικά της απελευθέρωσης, της αυτονομίας, της αυτοπραγμάτωσης, της αυθεντικότητας και της αυτοέκφρασης. Η ύπαρξη πολλών και διαφορετικού τύπου εφαρμογών, η δυνατότητα προσαρμογής τους στις ανάγκες του εκάστοτε χρήστη, ο προσωπικός καθορισμός στόχων, η εξατομικευμένη μέτρηση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων αποτυπώνονται ως συνθήκες οι οποίες επιτρέπουν στο άτομο να νοηματοδοτεί αυτόνομα τις πρακτικές του και να εντοπίζει αυτό που λειτουργεί καλύτερα για το ίδιο. Τοιουτοτρόπως, η «αυτογνωσία μέσω των αριθμών» οδηγεί το υποκείμενο στην ανακάλυψη του αυθεντικού εαυτού, το απελευθερώνει από τους κυρίαρχους κανόνες και πρότυπα συμπεριφοράς και, τέλος, καταλύει την ετερονομία και την εξάρτησή του από τους εκάστοτε ειδικούς.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι Sharon και Zandbergen διαπιστώνουν πως ένας βασικός τρόπος νοηματοδότησης των πρακτικών της ποσοτικοποίησης, για τα μέλη της κοινότητας του QS, είναι ως πρακτικές αντίστασης.¹⁷⁸ Ειδικότερα, οι δύο ερευνητές εντοπίζουν πως αρκετοί χρήστες θεωρούν ότι –χάριν της αυξημένης αυτοσυνείδησης που πραγματώνουν μέσω των εφαρμογών– απελευθερώνονται από τις κυρίαρχες κοινωνικές συμβάσεις και μορφές κανονικοποίησης. Επιπλέον, επισημαίνουν πως για πολλούς χρήστες, οι πρακτικές της ποσοτικοποίησης γίνονται αντιληπτές ως μέθοδοι χειραφέτησης από την εξουσία της αυθεντίας των ειδημόνων, κυρίως στους τομείς της υγείας και της άθλησης. Τέλος, οι Sharon και Zandbergen υποστηρίζουν πως ενσωματώνοντας τα ποσοτικά δεδομένα των εφαρμογών σε ποιοτικής μορφής αφηγήματα, τα υποκείμενα δύναται να υπεισέλθουν σε μια αισθητικού τύπου διαρκή αναμόρφωση της ταυτότητάς τους. Σε άμεση συνάφεια με τις παραπάνω παρατηρήσεις, ο Stefan Meißner αξιολογεί τις πρακτικές της ποσοτικοποίησης ως

¹⁷⁸ Tamar Sharon & Dorien Zandbergen, «From data fetishism to quantifying selves: Self-tracking practices and the other values of data», *New Media & Society*, vol. 19, no. 11, 2017, σσ. 1965-1709.

μορφές απελευθέρωσης και αισθητικοποίησης της ύπαρξης.¹⁷⁹ Για τον Μείβνερ, οι εφαρμογές της αυτοκαταγραφής προσφέρουν στο υποκείμενο μία στέρεη βάση, μέσω της οποίας μπορεί να αποστασιοποιηθεί από τον εαυτό του και να προβεί στην αυτόνομη εξέτασή του. Δημιουργούν μία ζώνη ελευθερίας εντός της οποίας κυοφορούνται δυνατότητες χειραφέτησης από τις κοινωνικές επιταγές, αυτόνομης αναδιαμόρφωσης της ταυτότητάς και αισθητικοποίησης της ζωής. Τέλος, οι Dawn Nafus και Jamie Sherman, εστιάζοντας εξίσου στις προοπτικές της αυτονομίας και της αυθεντικότητας, αναδεικνύουν τις πρακτικές της αυτοκαταγραφής ως μορφές «ήπιας αντίστασης».¹⁸⁰ Αν και πιο μετριοπαθείς σχετικά με τον Μείβνερ, προσδίδουν και αυτοί μία ανατρεπτική απόχρωση στην ατομική ποσοτικοποίηση, υποστηρίζοντας πως –σε αντίθεση με τις πρακτικές των Big Data– αυτή επικεντρώνεται στην ιδιοσυγκρασία των μεμονομένων σωμάτων και ψυχών.

Συνοψίζοντας, αυτός ο τύπος λόγου εστιάζει στη συνεισφορά της τεχνολογικής μεσολάβησης στη διάνοιξη περιθωρίων εντός των οποίων το αυτόνομο υποκείμενο δύναται να μετατρέπει τον εαυτό του σε αντικείμενο ώστε να τον διαχειρίζεται και να τον κατασκευάζει εκ νέου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο χρήστης αποτελεί υποκείμενο με την διπλή έννοια του όρου, ως αυτός που διεξάγει την μέτρηση και ταυτόχρονα υπόκειται σε αυτήν. Έτσι, οι εφαρμογές της ποσοτικοποίησης μπορούν να νοηματοδοτηθούν ως εργαλεία που μετατρέπουν τον χρήστη σε δημιουργό της ζωής του, εξυφαίνοντας δυνατότητες για οικειοποίηση των προσωπικών δεδομένων, έλεγχο επί του εαυτού, αναστοχαστικότητα, αυτόνομη δράση, απελευθέρωση από παραδοσιακούς θεσμούς, εξωτερικές δεσμεύσεις και πηγές εξουσίας.

Εντούτοις, οι πρακτικές της ατομικής ποσοτικοποίησης είναι εξίσου πρόσφορες για μία αντίθετη όψευς ερμηνεία, η οποία δύναται να αποδομήσει τον βαθμό στον οποίο αναδύονται ουσιαστικές δυνατότητες για αποστασιοποίηση από τον εαυτό και

¹⁷⁹ Stefan Meißner, «Effects of Quantified Self Beyond Self- Optimization», στο Stefan Selke(επιμ.) *Lifelogging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίλμπαπτεν: Springer VS, 2016, σσ. 235-248.

¹⁸⁰ Οι Nafus και Sherman παρατηρούν πως οι πρακτικές του ποσοτικοποιημένου εαυτού αντλούν την ορθολογικότητά τους από τον τομέα των Big Data αλλά την ίδια στιγμή διαφέρουν από αυτόν στον βαθμό που ως σημείο αναφοράς τους έχουν το άτομο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσω της αντίθεσής τους στον αθροιστικό και κανονιστικό χαρακτήρα των Big Data, αποτελούν μορφή αντίστασης προς αυτόν. Dawn Nafus & Jamie Sherman, «This One Does Not Go Up to 11: The Quantified Self Movement as an Alternative Big Data Practice», *International Journal of Communication*, vol. 8, 2014, σσ. 1784-1794.

αναστοχαστική επαναδιαμόρφωση της ταυτότητας. Υπ' αυτήν την ερμηνευτική προσέγγιση, η ψηφιακή υλικότητα των συγκεκριμένων τεχνολογιών, ποσοτικοποιώντας και κατατέμνοντας το υποκείμενο σε διακριτές ροές δεδομένων, μοιάζει περισσότερο να προδιαθέτει για τη μεμονωμένη θέαση μεγεθυμένων διαστάσεων του εαυτού, παρά για την υιοθέτηση μιας αποστασιοποιημένης στάσης. Η προσομοίωση ενός μηχανοποιημένου και διαιρεμένου εαυτού καθαιρεί κάθε πάθος για απόσταση υπέρ της εγγύτητας, και δεν προσφέρει ένα απομακρυσμένο σημείο ώστε ο χρήστης να αποκτήσει μία ευρύτερη οπτική. Έτσι, ο χρήστης στρέφει το βλέμμα του προς τα διακριτά κομμάτια που εδρεύουν στο εσωτερικό του αντί να αναστοχάζεται τον εαυτό του ως ολότητα. Παράλληλα, οι ατομικές εμπειρίες και δραστηριότητες που έχουν θετικοποιηθεί και μετατραπεί σε δεδομένα, στέκουν πλήρως αποκενωμένες από τις αναφορές τους. Τα συσσωρευμένα δεδομένα αποτελούν αθροιστικά σύνολα τα οποία στερούνται αφηγήματος και ερμηνευτικού βάθους ενώ ο ψηφιακός αναδιπλασιασμός του βιώματος δεν καταφέρνει να διασώσει την ιδιοτυπία και τη δραματουργία του. Κατά συνέπεια, η επίτευξη δημιουργίας συμμετρικών σχέσεων και διαχειρισιμότητας αποκλείουν τη θεωρησιακή στάση επί του εαυτού και αναγκάζουν τη σκέψη να προσλάβει υπολογιστικό χαρακτήρα.

Ανεξαρτήτως εγκυρότητας της τελευταίας ερμηνευτικής επιλογής, ωστόσο, η προσέγγιση των πρακτικών της ποσοτικοποίησης ως μορφών αντίστασης, αυτονομίας και απελευθέρωσης ενέχει έναν περισσότερο θεμελιώδη περιορισμό. Οι πραγματεύσεις αυτές, οι οποίες καταλήγουν σε χειραφετητικά συμπεράσματα, εξετάζουν την ποσοτικοποίηση ως μια καθαρά ατομική πρακτική εστιάζοντας αποκλειστικά στην υποκειμενική της διάσταση. Για τον λόγο αυτό θεωρούμε πως αδυνατούν να εντοπίσουν την ιστορικότητα και την κοινωνική γείωση τούτων των πρακτικών και, συνεπώς, δεν καταφέρνουν να τις κατανοήσουν στην ολότητά τους. Στην ενότητα που ακολουθεί, επιθυμώντας να αποφύγουμε την παλινδρόμηση μεταξύ των δύο παραπάνω αμφίσημων όψεων ερμηνείας για τη διάνοιξη ή μη περιθωρίων αποστασιοποίησης, θα επιχειρήσουμε να υπερβούμε την ατομικιστική προσέγγιση των πρακτικών ποσοτικοποίησης και μέσα από την υιοθέτηση μιας πιο

δόκιμης, κατά τη γνώμη μας, οπτικής θα υποβάλλουμε σε κριτική επεξεργασία τα συμπεράσματά της.

Ποσοτικοποίηση του εαυτού και νεοφιλελεύθερη υποκειμενοποίηση

Στο ύστερο έργο του, ο Foucault αναπτύσσει την έννοια των τεχνολογιών του εαυτού, εξηγώντας πως πρόκειται για τεχνικές οι οποίες

«επιτρέπουν στα άτομα να επιτελούν με τα δικά τους μέσα ή με την βοήθεια άλλων έναν ορισμένο αριθμό χειρισμών πάνω στο σώμα τους και την ψυχή τους, τις σκέψεις, τη διαγωγή και τον τρόπο ύπαρξής τους, ώστε να μεταμορφώνουν τον εαυτό τους για να επιτύχουν μια συγκεκριμένη κατάσταση ευτυχίας, αγνότητας, σοφίας, τελειότητας ή αθανασίας».¹⁸¹

Φυσικά, η ανάπτυξη της παραπάνω έννοιας δεν υποδηλώνει την επιστροφή του φιλοσόφου στην αφελή έννοια του αυτόνομου υποκειμένου την οποία ο ίδιος, εξάλλου, είχε πασχίσει να ανατρέψει. Όπως εξηγεί, οι πρακτικές του εαυτού δεν επινοούνται εκ του μηδενός από το υποκείμενο, αλλά αποτελούν καθοδηγητικά μοντέλα τα οποία ανασύρει από την κουλτούρα, την κοινωνία και την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει.¹⁸² Έτσι, σύμφωνα με τον Foucault, οι τεχνολογίες του εαυτού δεν οργανώνονται εν κενώ ενώ, παράλληλα, τις περισσότερες φορές βρίσκονται σε διεπαφή με τις τεχνολογίες κυριαρχίας: «αυτή την επαφή ανάμεσα στις τεχνολογίες κυριαρχίας των άλλων και σε εκείνες του εαυτού την αποκαλώ κυβερνητικότητα».¹⁸³ Κατά συνέπεια, το αν οι πρακτικές του εαυτού δύνανται να διανοίξουν μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας για το υποκείμενο διαμορφώνεται τελικά από τον βαθμό αυτονομίας τους από θρησκευτικούς και κοινωνικούς θεσμούς, από οικονομικές και πολιτικές δομές. Με άλλα λόγια, οι πρακτικές του εαυτού γίνονται «πρακτικές ελευθερίας» όταν υπηρετούν τη χειραφέτηση από καθιερωμένα συστήματα γνώσης και εξουσίας, όταν συντείνουν στον απεγκλωβισμό του υποκειμένου από παγιωμένες κατηγορίες και δεδομένες ταυτότητες,

¹⁸¹ Michel Foucault, «Technologies of the Self», στο L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton (επιμ.), *Technologies of the self : a seminar with Michel Foucault*, Άμπερστ : University of Massachusetts, 1988, σσ. 13-49, σ. 18.

¹⁸² Michel Foucault, «The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom», στο P. Rainbow (επιμ.), *Ethics. Subjectivity and Truth*, Νέα Υόρκη: The New Press, 1997, σσ. 281-301, σ. 291.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 19.

επιτρέποντάς του να ξεδιπλώνει τις διαγωγές του υπό συνθήκες διευρυμένης ελευθερίας.

Στις γραμμές που ακολουθούν θα επιχειρήσουμε να εντάξουμε τις πρακτικές του ποσοτικοποιημένου εαυτού στο ιστορικό συγκείμενο της νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας και, προκρίνοντας μία φουκωική οπτική, να τις εξετάσουμε ως «ψηφιακές» τεχνολογίες του εαυτού. Έτσι, στον βαθμό που η αφετηρία μας περί οικονομικοποίησης του κοινωνικού είναι βάσιμη, θα μπορέσουμε να τις εγγράψουμε ως εκδήλωση των μορφών υποκειμενοποίησης στην ύστερη νεωτερικότητα όπου η έννοια της αυτονομίας συναρμόζεται με τη διαμόρφωση μιας επιχειρηματικής σχέσης με τον εαυτό. Φυσικά, στόχος μας δεν είναι να αναζητήσουμε και να εντοπίσουμε συγκεκριμένα πλαίσια συμφερόντων μέσα σε ένα εθελούσιο φαινόμενο που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου αλλά να αποκρυπτογραφήσουμε στοιχεία ευρύτερων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών τάσεων –οι οποίες προφανώς σχετίζονται ή εκπορεύονται από συμφέροντα και σχέσεις εξουσίας– τα οποία αναδύονται μέσα από τις πρακτικές αυτές.

Αν, όμως, ο συλλογισμός αυτός –που μένει ακόμα να ξεδιπλωθεί– είναι στέρεος, τότε δεν αποτελεί άραγε αντινομία ότι οι πρακτικές αυτές επενδύονται συχνά με μια απελευθερωτική και μη κομφορμιστική διάσταση; Αλλά και αντιστρέφοντας το ερώτημα, δεν μοιάζει εν μέρει αντιφατικό, ορισμένες πρακτικές που γεννήθηκαν εντός και φέρουν το πνεύμα της Σίλικον Βάλλεϋ να παρουσιάζονται ως αντισυμβατικές και ανατρεπτικές; Αυτό το εκ πρώτης όψεως παράδοξο φαινόμενο ακολουθεί μια μακρά ιστορική παράδοση κατά την οποία η τεχνολογία αιχμής, στο πλαίσιο ενός ψηφιακού ουτοπισμού, μετατρέπεται σε μορφή αντικουλτούρας.¹⁸⁴ Με άλλα λόγια, είναι ίδιον της «ιδεολογίας της Καλιφόρνια»¹⁸⁵ οι καινοτόμες ψηφιακές τεχνολογίες να προσδένονται με ένα πέπλο ανατρεπτικότητας και απελευθέρωσης από τις κοινωνικές νόρμες, ακόμη και αν αντανakλούν το νεοφιλελεύθερο

¹⁸⁴ Fred Turner, *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*, Σικάγο: University of Chicago Press, 2006.

¹⁸⁵ Ως «ιδεολογία της Καλιφόρνια», οι Barbrook και Cameron αποκαλούν την, διαπνεόμενη από τεχνολογικό ντετερμινισμό, ορθοδοξία που επεξεργάζεται μια νέα σχέση κοινωνίας, τεχνολογίας και πολιτικής και αποτελεί αμάλγαμα αντικουλτούρας των χίπις, καινοτόμου επιχειρηματικότητας και ελευθεριακής δεξιάς. Richard Barbrook & Andy Cameron, «The Californian Ideology», *Science as Culture*, vol.6, no. 1, 1996, σσ. 44-72.

επιχειρηματικό ήθος της Σίλικον Βάλλεϋ, το οποίο σήμερα είναι κυρίαρχο και ηγεμονικό. Πρόκειται για μία δυναμική, άλλωστε, που ενυπάρχει και στον ίδιο τον νεοφιλελευθερισμό, ο οποίος εμπεριέχει μία λογική αντικουλτούρας καταφέροντας να ασκεί την σαγήνη της αντισυμβατικότητας μέσα από την προώθηση της ηθικής της διακινδύνευσης, της ανατροπής των δεδομένων ορίων και της υπέρβασης.¹⁸⁶

«Ψηφιακές» τεχνολογίες του εαυτού

Η γενικευμένη επιτάχυνση της ζωής στις κοινωνίες του μεταβιομηχανικού καπιταλισμού –όπως εκδηλώνεται στην εντατικοποίηση των συνθηκών εργασίας, των καθημερινών ρυθμών και των απαιτήσεων– έχει ανασκευάσει τον χρόνο σε κατεξοχήν πόρο που τελεί υπό σπάνη, καθιστώντας τον τρόπο διαχείρισής του θεμελιώδες διακύβευμα για το υποκείμενο.¹⁸⁷ Σε αυτό το τοπίο γενικευμένης έλλειψης χρόνου, η επιτέλεση οποιασδήποτε δραστηριότητας μπορεί να συλληφθεί ως απάρνηση του να κάνεις οτιδήποτε άλλο. Ως θυσία των εναλλακτικών δυνατοτήτων πράξης μαζί με τα οφέλη και τις απολαύσεις που αυτές ενδέχεται να εμπεριέχουν. Εντός αυτού του συγκεκριμένου, οι τεχνολογίες της ποσοτικοποίησης προσφέρουν πραγματικές δυνατότητες αποδοτικής αξιοποίησης του διαθέσιμου χρόνου εις βάρος μιας ενδεχόμενης κατασπατάλησής του. Μετεγγράφονται σε εργαλεία διαχείρισης της ζωής, που λόγω της εσώτερης ορθολογικότητάς τους επιτρέπουν στο υποκείμενο να είναι παραγωγικό ακόμη και κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου του.

Διατρέχοντας μια πληθώρα σφαιρών –υγεία, εργασία, σεξουαλικότητα, σχέσεις, συναισθήματα– οι εφαρμογές συλλαμβάνουν τη ζωή στην ολότητά της ως κάτι που μπορεί να μετριέται αντικειμενικά, να τυγχάνει ποσοτικής διαχείρισης και διαρκούς βελτιστοποίησης. Η ψηφιακή μεσολάβηση προσλαμβάνει την ψυχή και το σώμα ως κεφάλαια του υποκειμένου και εμπεδώνει την αξιολόγησή τους ως σπάνιων πόρων που πρέπει να γίνουν ορατοί, μετρήσιμοι και διαχειρίσιμοι. Έτσι, ο χρήστης προσδίδει αξία οικονομικού τύπου σε οντότητες που δεν είναι εκ φύσεως εμπορευματικές και

¹⁸⁶ Μάλιστα, αυτός που κατανόησε πως τα πολιτικά συστήματα θεμελιώνονται πάνω σε ηθικά πλαίσια και ενδιαφέρθηκε να προσδώσει ένα ουτοπικό όραμα στον νεοφιλελευθερισμό ήταν ο Hayek. Βλ. David Hancock, *The Countercultural Logic of Neoliberalism*, Νέα Υόρκη: Routledge, 2019.

¹⁸⁷ Hartmut Rosa, *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, μτφρ. J. Trejo-Mathys, Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 2013.

λειτουργεί ως επιχειρηματίας της ψυχής και του σώματός του. Τοιουτοτρόπως, η αγοραία ορθολογικότητα που κυριαρχεί στον χώρο εργασίας του υποκειμένου προεκτείνεται στην ιδιωτική σφαίρα. Απολήγει να νοηματοδοτεί, συν τοις άλλοις, τα πεδία της αυτογνωσίας και της αυτοπραγμάτωσης, καλύπτει ακόμα και τη δραστηριότητα του ύπνου. Υπό το φως των εφαρμογών, ολόκληρη η ζωή μοιάζει προέκταση της εργασίας με άλλα μέσα.

Αν, λοιπόν, όσα υποστηρίξαμε έως τώρα είναι βάσιμα, οι πρακτικές της ποσοτικοποίησης σκιαγραφούν μια ηθική στάση επί του εαυτού, στην οποία συνυφαίνονται η ανακάλυψη μιας αλήθειας που βρίσκεται εντός του με την προσέγγιση μιας ανώτερης μορφής ύπαρξης. Η στάση αυτή ενεργοποιείται στο όνομα ενός καθολικού ορθολογικού κανόνα ενώ παράλληλα εμφορείται από την ιδέα της αυθεντικότητας, η οποία υποδηλώνει την άρνηση καθυπόταξης σε κανόνες. Εντούτοις, η κατάφαση στις ιδέες της αυθεντικότητας και της αυτογνωσίας σηματοδοτεί την άρνηση κριτικής επεξεργασίας της αλήθειας που μπορεί να αφορά την επιθυμία, τη ζωή ή το σώμα του υποκειμένου. Πράγματι, οι εφαρμογές αποκρυπτογραφούν την αλήθεια του εαυτού μέσω ποσοτικής αξιολόγησης, η οποία φέροντας την αυθεντία της επιστημονικότητας ανασύρει μία «αντικειμενική» ταυτότητα με την οποία ο χρήστης δεν έχει παρά να ταυτιστεί. Η ποσοτική ταυτότητα, ωστόσο, δεν διαθέτει εσωτερικό ή θετικό νόημα αλλά αντλεί το περιεχόμενό της μέσω του βαθμού σύγκλισης ή απόκλισης από εκείνο που οι εφαρμογές ορίζουν ως κανονικό ή ιδανικό. Έτσι, η ιδέα του ιδανικού εαυτού που αναφέρεται σε επιστημονικοφανή πρότυπα και προσδιορίζεται με βάση δεδομένες κατηγορίες, περιχαρακώνει, τελικά, τη σκέψη και τη δράση του υποκειμένου εντός των κατηγοριών και των προτύπων αυτών. Είναι, λοιπόν, εμφανές πως η στάση αυτή δεν μπορεί να αποτελεί έναυσμα για την αισθητικοποίηση του βίου ή την κατασκευή του εαυτού ως έργου τέχνης καθώς, στον αντίποδα, προκρίνει την αποκρυπτογράφιση ενός αυθεντικού εαυτού και τη συνακόλουθη τελειοποίησή του επί τη βάσει «επιστημονικών» μορφών γνώσης και καθιερωμένων προτύπων διαγωγής των οποίων η ορθολογικότητα βρίσκεται σε στενή συνάφεια με τις ατομικές και

συλλογικές αναπαραστάσεις που δομούν οι νεοφιλελεύθερες τεχνολογίες κυριαρχίας.¹⁸⁸

Φτάνοντας στο τέλος της επιχειρηματολογίας μας, μπορούμε να εννοιολογήσουμε τις πρακτικές της ατομικής ποσοτικοποίησης ως τεχνολογίες του εαυτού. Κάνοντας χρήση των ψηφιακών εργαλείων του ποσοτικοποιημένου εαυτού, το άτομο υιοθετεί μία υπερδραστήρια στάση αυτοεπιτήρησης μέσω της οποίας προσπαθεί να χειραφετηθεί και να ανακτήσει τον έλεγχο της ζωής τους. Με αυτόν τον τρόπο, εντούτοις, την ίδια στιγμή υπακούει στην κατηγορική προσταγή της επίδοσης, συμμετέχει και επιταχύνει τις διαδικασίες ψηφιοποίησης, δεδομενοποίησης και επιχειρηματοποίησης της ύπαρξης που κυριαρχούν στις κοινωνίες του μεταφορντικού καπιταλισμού. Κάνει χρήση του οικονομικού ιδιώματος για να ανακαλύψει την αλήθεια του, να οργανώσει τον χρόνο του, να ελέγξει, να ρυθμίσει και να τελειοποιήσει τον εαυτό του. Αναλαμβάνει την ατομική ευθύνη της υγείας του και φροντίζει διαρκώς το σώμα και την ευεξία του με τρόπο που μοιάζει να δικαιώνει την ερμηνεία του Becker για το συμβάν του θανάτου ως δυνητικής πράξης αυτοκτονίας.¹⁸⁹ Υποβάλει σε έλεγχο ακόμα και άλλοτε ανέγγιχτες πτυχές της ζωής και του εαυτού του, και μάλιστα με τρόπο απόλυτα αποτελεσματικό καθώς αναλαμβάνει το ίδιο την πρωτοβουλία της επιτήρησής του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η επιτήρηση κανονικοποιείται διότι ο προσωπικός χαρακτήρας των εφαρμογών και η απουσία εξωτερικής αρχής της επιτρέπουν να μην καθίσταται νοητή ή να βιώνεται ως καταπίεση.¹⁹⁰ Στις κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού, εξάλλου, η εξουσία δεν δρα κυρίως πειθαρχικά και εναντίον της ελευθερίας δράσης αλλά, εργαλειοποιώντας την, ασκείται διαμέσου αυτής. Υπό το παραπάνω πρίσμα, οι χειραφετητικές δυνατότητες των συγκεκριμένων τεχνολογιών μάλλον καταρρέουν

¹⁸⁸ Για τον Foucault, η ιδέα του βίου ως υλικού για ένα αισθητικό έργο τέχνης κάθε άλλο παρά θεμελιώνεται στην ιδέα ότι ο εαυτός μας δίνεται. Στο *Τι είναι διαφωτισμός*, όπου ο φιλόσοφος πραγματεύεται ένα είδος επιμέλειας εαυτού με αναφορά στη νεωτερικότητα, προκρίνει μια δημιουργική στάση επί του εαυτού κατά την οποία το υποκείμενο δεν «ξεκινά να ανακαλύψει τον εαυτό του, τα μυστικά του και την κρυμμένη αλήθεια του, [...] [αλλά] προσπαθεί να επινοήσει τον εαυτό του». Michel Foucault, *Τι είναι διαφωτισμός*, μτφρ. Σ. Ροζάνης, Αθήνα: Έρασμος, 1988, σ. 32.

¹⁸⁹ Σύμφωνα με την οικονομική προσέγγιση του Gary Becker, οι περισσότεροι θάνατοι δύνανται να διαγνωσθούν σε κάποιο βαθμό ως αυτοκτονίες –υπό την έννοια πως αν τα αποθανόντα άτομα είχαν επενδύσει περισσότερους πόρους στην επιμήκυνση της ζωής τους, αυτοί θα μπορούσαν να είχαν αναβληθεί. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, ό.π., σ. 10.

¹⁹⁰ Sanders, «Self-tracking in the Digital Era», ό.π., σ. 53.

και η απελευθέρωση που υπόσχεται η κοινότητα του QS λαμβάνει τη μορφή του εντατικού υπολογισμού της ωφελιμότητας. Τελικά, μια παράδοξη σχέση συνύπαρξης αναπτύσσεται μεταξύ αυτονομίας και επιτήρησης, αυτοέκφρασης και ελέγχου, η οποία επιτρέπει στα υποκείμενα να βιώνουν απόλαυση και ικανοποίηση ακόμα και αν αποτελούν φορείς ενός ήθους το οποίο τα προσκολλά και τα ενσωματώνει ακόμη βαθύτερα σε δεδομένες κατηγορίες και κυρίαρχα πρότυπα διαγωγής.

Επίλογος

Έχοντας ως σημείο εκκίνησης πως μια στενά τεχνική σκοπιά ανάλυσης είναι ανεπαρκής για την εις βάθος κατανόηση οποιουδήποτε τεχνολογικού φαινομένου, η παρούσα διπλωματική εργασία επιχείρησε να ανιχνεύσει τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις και προεκτάσεις της ανάδυσης και χρήσης των τεχνολογιών του ποσοτικοποιημένου εαυτού. Για τον λόγο αυτό, διερευνήσαμε τις συνθήκες δυνατότητας και τον κοινωνικό επικαθορισμό των συγκεκριμένων τεχνολογιών καθώς και τη μετασχηματιστική τους επίδραση πάνω στην ανθρώπινη κατάσταση. Στο πλαίσιο αυτό αναδύθηκαν ορισμένα κρίσιμα ερωτήματα. Ποιες κοινωνικές αξίες και σημασίες ενσωματώνονται στις τεχνολογίες της ποσοτικοποίησης; Ποια η επίδραση της ψηφιοποίησης στον τρόπο βίωσης της ζωής και του κόσμου; Με ποιον τρόπο συγκεκριμένες πρακτικές του ελεύθερου χρόνου γίνονται φορείς ορισμένων κοινωνικών, πολιτικών ή οικονομικών δυναμικών; Προσπαθώντας να επεξεργαστούμε απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, διαρθρώσαμε την επιχειρηματολογία μας μέσω τριών βημάτων.

Το πρώτο βήμα επικεντρώθηκε στην αναζήτηση των μοτίβων δράσης και συμπεριφοράς που οροθετούνται από τον σχεδιασμό και την λειτουργικότητα των μέσων της ποσοτικοποίησης. Εστιάζοντας τόσο στα τεχνικά χαρακτηριστικά των μέσων όσο και στον λόγο της κοινότητας του QS, ο οποίος έχει σταθεί καθοριστικός για την εξέλιξή τους, αναδείξαμε πως το επίδικο της χρήσης των εφαρμογών του ποσοτικοποιημένου εαυτού έγκειται στην ανάσυρση ορισμένων βιομετρικών πτυχών του εαυτού, η αναστοχαστική επεξεργασία των οποίων μπορεί να ωθήσει σε μια πιο ορθολογική και παραγωγική διαχείρισή τους. Εδώ, ως κρίσιμο και αποφασιστικό σημείο –που μας οδηγεί ομαλά στο επόμενο βήμα– αναδεικνύεται η ψηφιοποίηση των οντοτήτων του φυσικού κόσμου· φυσικός και ψηφιακός κόσμος μοιάζουν να βρίσκονται σε αντιπαράθεση, η οποία αφορμάται από τις απεριόριστες δυνατότητες για παραγωγικότητα και αποτελεσματικότητα που η ψηφιακότητα εμφωλεύει.

Στο δεύτερο βήμα, εστίασαμε στην διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η τεχνολογία, μεσολαβώντας στις σχέσεις υποκειμένου και αντικειμένου, λειτουργεί συγκροτητικά επί αυτών. Έτσι, αφενός, επικεντρωθήκαμε στην ψηφιοποίηση και

μετατροπή της δράσης σε δεδομένα ώστε να συλλάβουμε διεξοδικότερα την αναμορφωμένη εικόνα της. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίξαμε πως το «τίμημα» για την ποσοτικοποίηση της καταγραφόμενης οντότητας συνίσταται στην εξάλειψη ορισμένων ποιοτήτων της, ως απόρροια της υποβάθμισης των στοιχείων εκείνων που δεν δύνανται να μετρηθούν. Αφετέρου, παρακολουθήσαμε πώς η ψηφιακή αναπαράσταση σε συνδυασμό με την ιδιαίτερη ορθολογικότητα αυτών των τεχνουργημάτων επεκτείνουν την αντίληψη προς νέα πεδία υποσκάπτοντας τη θέση του σώματος ως πρωταρχικού τύπου της εμπειρίας και οδηγούν σε μια πιο μηχανιστική πρόσληψή του. Ακόμη, αναδείξαμε τους τρόπους με τους οποίους οι εφαρμογές ασκούν μια ομογενοποιητική ρύθμιση στους χρήστες καθώς και τους τρόπους με τους οποίους ενισχύουν την υιοθέτηση μιας υπολογιστικής στάσης, κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των καταγραφόμενων δραστηριοτήτων, υπονομεύοντας, τοιούτοτρόπως, τις συνθήκες δυνατότητας για την επίτευξη μιας ενεργούς και εκ βαθέων συσχέτισης με τον βίκοσμο.

Τέλος, στο τρίτο μας βήμα, επιχειρώντας να συνθέσουμε και να προεκτείνουμε τα δύο προηγούμενα, ανασκευάσαμε τις πρακτικές της ποσοτικοποίησης αξιολογώντας τις ως πρακτικές του ελεύθερου χρόνου και αναζητώντας συνδέσεις και συνάφειες με ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δυναμικές. Για τον σκοπό αυτό, τις εντάξαμε στο συγκείμενο της ύστερης νεωτερικότητας και αναδείξαμε εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ της σχέσης που διαμορφώνει ο χρήστης με τον εαυτό του, όταν υιοθετεί τις συγκεκριμένες πρακτικές, και των μορφών υποκειμενοποίησης που ευδοκιμούν στις κοινωνίες του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Ειδικότερα, υποστηρίξαμε πως οι συγκεκριμένες τεχνολογίες δομούν ένα ήθος το οποίο εμπνέεται από το ιδεώδες της επίτευξης ενός ιδανικού εαυτού, ο οποίος καταστατικά δεν αποτελεί μία εμπειρικά παρατηρήσιμη οντότητα αλλά ένα πρότυπο που κινητοποιεί και βρίσκεται πάντοτε υπό επίτευξη. Έτσι, συνυφαίνοντας το παραπάνω ήθος με την ορθολογικότητα αυτών των τεχνολογιών, αποδομήσαμε την ύπαρξη χειραφετητικών φορτίων εντός των πρακτικών της ποσοτικοποίησης και αναδείξαμε πως η τελειοποίηση του εαυτού, που κυοφορείται από αυτές τις πρακτικές, καθοδηγείται από μία γνώση οιονεί επιστημονική και μένει προσκολλημένη σε καθολικές κατηγορίες και κυρίαρχα πρότυπα διαγωγής.

Συνολικά, η διπλωματική εργασία ανέδειξε πως οι τεχνολογίες του ποσοτικοποιημένου εαυτού εγγράφουν μία περισσότερο εργαλειακή, τεχνικιστική, παθητική και ωφελιμιστική μορφή ύπαρξης εις βάρος μίας πιο πολυδιάστατης, βαθιάς και αισθαντικής συσχέτισης με τον κόσμο και τον εαυτό. Αναγνωρίζουμε, βέβαια, πως τα συμπεράσματά μας ενδέχεται να φαντάζουν σε κάποιο βαθμό υπερβολικά –κάτι που ίσως είναι εύλογο τόσο διότι στην Ελλάδα η χρήση των συγκεκριμένων τεχνολογιών δεν είναι ακόμα εξίσου διαδεδομένη όσο και γιατί η διείσδυση του κινήματος του QS στη χώρα μας δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική. Σε κάθε περίπτωση, στόχος μας δεν υπήρξε επ’ ουδενί η δαιμονοποίηση του τεχνολογικού φαινομένου ούτε μία, έστω και εκλεπτισμένη, κατάφαση νετερμινιστικών για την τεχνολογία θέσεων σύμφωνα με τις οποίες, υπό συνθήκες καπιταλισμού, τα τεχνικά μέσα είναι καταδικασμένα να χρησιμοποιούνται για να καταπιέζουν, να επιτηρούν και να αλλοτριώνουν. Στον αντίποδα, πιστεύουμε πως μια κριτική προσέγγιση της τεχνολογίας απέχει παρασάγγας από την a priori άρνησή της. Υπό το πρίσμα αυτό, η εργασία μας αποτέλεσε μια απόπειρα να τεθούν ορισμένα τεχνολογικά εργαλεία υπό κριτική επεξεργασία επιχειρώντας ταυτόχρονα την, με όχημα την τεχνολογία, κριτική οντολογία των εαυτών μας. Κλείνοντας, θεωρούμε εξίσου σημαντική –πέραν της κριτικής– την ενεργοποίηση μιας διεξοδικής συζήτησης για το τεχνολογικό φαινόμενο, η οποία αφού εστιάσει στην αναζήτηση των χειραφετητικών προοπτικών, που δύναται πράγματι να διανοίγει η τεχνολογία, θα στραφεί προς την κατεύθυνση παραγωγής νέων εμπειριών που θα υπερβαίνουν τη συνθήκη ολικής οικονομικοποίησης του κοινωνικού.

Βιβλιογραφία

Adorno, Theodor & Max Horkheimer, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Νήσος, 1996.

Anderson, Chris, «The End of Theory», *Wired*, 23/6/2008. Διαθέσιμο στο <https://www.wired.com/2008/06/pb-theory/> (τ.π. 9/11/2020).

Arrendt, Hannah, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, μτφρ. Σ. Ροζάνης & Γ. Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα: Γνώση, 1986.

Barbrook, Richard & Andy Cameron, «The Californian Ideology», *Science as Culture*, vol.6, no. 1, 1996, σσ. 44-72.

Baudrillard, Jean, *Ομοιώματα και προσομοίωση*, μτφρ. Σ. Ρέγκας, Αθήνα: Πλέθρον, 2019.

Bauman, Zygmunt, *Liquid Life*, Κέμπριτζ/Μάλντεν: Polity Press, 2005.

Benjamin, Walter, «Το έργο τέχνης στην εποχή της δυνατότητας τεχνικής αναπαραγωγής του», στο *Για το έργο τέχνης | Τρία δοκίμια*, μτφρ. Α. Οικονόμου, Αθήνα: Πλέθρον, 2013, σσ. 19-57.

Becker, Gary, *The Economic Approach to Human Behavior*, Σικάγο/Λονδίνο: University of Chicago Press, 1976.

Becker, Gary, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, Σικάγο/Λονδίνο: University of Chicago Press, 1993.

Βογιατζής, Ηρακλής & Νικόλ Σαρλά, «Υπολογισμός και επικοινωνία: δύο τεχνολογικά θεμέλια της ψηφιακότητας», στο Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2020, σσ. 19-24.

Boltanski, Luc & Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Verso, 2005.

Bordo, Susan, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture and the Body*, Μπέρκλεϊ/Λονδίνο: University of California Press, 1993.

Borgmann, Albert, *Technology and the Character of Contemporary Life*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1989.

Bröckling, Ulrich, «Gendering the enterprising self», *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, vol. 11, no. 2, σσ. 7-25.

Brown, Wendy, *Η καταστροφή του δήμου: η λαθραία επανάσταση του νεοφιλελευθερισμού*, μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2017.

Cederström, Carl & Andre Spicer, *The Wellness Syndrome*, Μάλντεν: Polity, 2015.

Choe, Eun K., Nicole B. Lee, Bongshin Lee, Wanda Pratt & Julie A. Kientz, «Understanding quantified-selfers' practices in collecting and exploring personal data», στο *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Νέα Υόρκη: Association for Computing Machinery, 2014, σσ. 1143–1152.

Csordas, Thomas J., «Embodiment and Cultural Phenomenology», στο Gail Weiss & Honi F. Haber (επιμ.), *Perspectives on Embodiment. The Intersections of Nature and Culture*, Λονδίνο: Routledge, 1999, σσ. 143-162.

Dardot, Pierre & Christian Laval, *The New Way of the World: On Neoliberal Society*, μτφρ. G. Elliott, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Verso, 2017.

Deleuze, Gilles, «Postscript on the Societies of Control», *October*, vol. 59, 1992, σσ. 3-7.

Δεληγιάννης, Κώστας, «Παρακολουθώντας τον εαυτό μας», *Καθημερινή*, 2/2/2014. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/751759/article/teknologia/gadgets/parakoloy8wntas-ton-eayto-mas> (τ.π. 15/11/2020).

Δεληγιάννης, Κώστας, «Ένας γιατρός κρυμμένος... στα ρούχα μας», *Καθημερινή*, 18/1/2015. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/799973/article/epikairothta/episthmh/enas-giatros-krymmenos-sta-royxa-mas> (τ.π. 15/11/2020).

Didžiokaitė, Gabija, Paula Saukko & Christian Greiffenhagen, «The Mundane Experience of Everyday Calorie Trackers: Beyond the Metaphor of Quantified Self», *New Media & Society*, vol. 20, no. 4, 2018, σσ. 1470–1487.

Dietrich, Manuel & Kristof van Laerhoven, «Reflect Yourself!», στο Stefan Selke(επιμ.), *Lifelogging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίτζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 213-233.

Dijck, José van, «Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and Ideology», *Surveillance & Society*, vol. 12, no. 2, 2014, σσ. 197–208.

Δοξιάδης, Κύρκος, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Αθήνα: Νήσος, 2015.

Ducker, Peter, *The Essential Drucker*, Οξφόρδη: Butterworth-Heinemann, 2007.

Duden, Barbara, *Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn*, μτφρ. L. Hoinacki, Κέιμπριτζ: Harvard University Press, 1993.

Ellul, Jacques, *The Technological Society*, μτφρ. J. Wilkinson, Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1964.

Espeland, Wendy & Mitchell Stevens, «Commensuration as Social Process», *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 1998, σσ. 313-343.

Foucault, Michel, «Technologies of the Self», στο L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton (επιμ.), *Technologies of the self : a seminar with Michel Foucault*, Άμερστ: University of Massachusetts, 1988, σσ. 13-49.

Foucault, Michel, *Τι είναι διαφωτισμός*, μτφρ. Σ. Ροζάνης, Αθήνα: Έρασμος, 1988.

Foucault, Michel, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991.

Foucault, Michel, «The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom», στο P. Rainbow (επιμ.), *Ethics. Subjectivity and Truth*, Νέα Υόρκη: The New Press, 1997, σσ. 281-301.

Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον, 2012.

Foucault, Michel, *About the Beginning of the Hermeneutics of the self: Two Lectures at Dartmouth College, 1980*, μτφρ. G. Burchell, Σικάγο: University of Chicago Press, 2016.

Foucault, Michel, «Omnes et singulatim: προς μια κριτική του πολιτικού ορθολογισμού», μτφρ. Χ. Αυλάμη, Μ. Μιχαηλίδου & Μ. Παπαντωνόπουλος, *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 134-135, 2016, σσ. 193-207.

Foucault, Michel, *Φυλακή/Κυβερνολογική: δύο κείμενα*, μτφρ. – επίμ. Δ. Κόρος, Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2017.

Franklin, Benjamin, *The Autobiography of Benjamin Franklin*, Νέα Υόρκη: Henry Holt, 1916.

Fritz, Thomas, Elaine Huang, Gail Murphy & Thomas Zimmermann, «Persuasive Technology in the Real World: A Study of Long-Term Use of Activity Sensing Devices for Fitness», στο *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Νέα Υόρκη: Association for Computing Machinery, 2014, σσ. 487–496.

Gane, Mike, «Foucault on Governmentality and Liberalism», *Theory, Culture & Society*, vol. 25, no. 7-8, 2008, σσ. 353-363.

Gitelman, Lisa & Virginia Jackson, «Introduction», στο Lisa Gitelman (επιμ.), *“Raw Data” Is an Oxymoron*, Κέιμπριτζ: MIT Press, 2013, σσ. 1-14.

Goleman, Daniel, *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, μτφρ. Α. Παπασταύρου, Αθήνα: Πεδίο, 2011.

Goleman, Daniel, «What Makes a Leader?», *Harvard Business Review*, vol. 76, no. 6, 1998, σσ. 93-102.

González, Zuriñe D., «Latest forecasts on wearables», *Wearable Technologies*, 5/4/2017. Διαθέσιμο στο <https://www.wearable-technologies.com/2017/04/latest-forecasts-on-wearables/> (τ.π. 1/11/2020).

Gordon, Colin, «The Soul of the Citizen: Max Weber and Michel Foucault on Rationality and Government», στο Scott Whimster & Sam Lash (επιμ.), *Max Weber: Rationality and Modernity*, Λονδίνο: Allen & Unwin, 1987, σσ. 293-316.

Gordon, Colin, «Governmental Rationality: An Introduction», στο Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Σικάγο: The University of Chicago Press, 1991, σσ. 1-51.

Hacking, Ian, *Αναπαριστώντας και παρεμβαίνοντας*, μτφρ. Τ. Τσιαντούλας, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, 2002.

Han, Byung-Chul, *Η κοινωνία της διαφάνειας*, μτφρ. Α. Κράουζε, Αθήνα: Opera, 2015.

Han, Byung-Chul, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφρ. Α. Κράουζε, Αθήνα: Opera, 2015.

Han, Byung-Chul, *Psycho-politics: Neoliberalism and New Technologies of Power*, μτφρ. E. Butler, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Verso, 2017.

Hancock, David, *The Countercultural Logic of Neoliberalism*, Νέα Υόρκη: Routledge, 2019.

Haraway, Donna, *Το Μανιφέστο των σάιμποργκ: επιστήμη, τεχνολογία και σοσιαλιστικός φεμινισμός στα τέλη του 20ου αιώνα*, μτφρ. Γ. Πεδιώτης, Αθήνα: Τοποβόρος, 2014.

Harvey, David, *Χώροι του νεοφιλελευθερισμού: Μια θεωρία άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης*, μτφρ. Α. Καλοφωλιάς, Αθήνα: ΕΑΠ, 2020.

Heidegger, Martin, *Είναι και χρόνος*, μτφρ. Γ. Τζαβάρια, Αθήνα: Δωδώνη, 1978.

Hodder, Ian, *Συνύφανση: Μια αρχαιολογία των σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2012.

IDC, «Worldwide Wearables Market Forecast to Maintain Double-Digit Growth in 2020 and Through 2024», *IDC*, 25/9/2020. Διαθέσιμο στο <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46885820> (τ.π. 1/11/2020).

Ihde, Don, *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*, Μπλούμινγκτον/Ιντιανάπολις: Indiana University Press, 1990.

Ihde, Don, *Bodies in Technology*, Μινεάπολη/Λονδίνο: University of Minnesota Press, 2002.

Ihde, Don, *Φιλοσοφία της Τεχνολογίας – Μια Εισαγωγή*, μτφρ. Ν. Πλεύρης & Δ. Παπαγιαννάκος, Αθήνα: Κάτοπτρο, 2014.

Illich, Ivan, «Twelve Years after Medical Nemesis: A Plea for Body History», στο *In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses 1978–1990*, Νέα Υόρκη: Marion Boyars, 1992, σσ. 211–217.

Illich, Ivan, *Για τις ανάγκες του ανθρώπου σήμερα*, μτφρ. Β. Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 1999.

Illich, Ivan, «The obsession with perfect health», μτφρ. Α. Cerella, *Journal for Cultural Research*, vol. 21, 2017, σσ. 286-291.

Latour, Bruno, *Science in Action*, Καίμπριτζ: Harvard University Press, 1987.

Latour, Bruno, «On Technical Mediation - Philosophy, Sociology, Genealogy», *Common Knowledge*, vol. 3, no. 2, 1994.

Laval, Christian, «Ανθρωπολογία του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου», μτφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom*, τχ. 6, 2019, σσ. 29-50.

Lemke, Thomas, «'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality», *Economy and Society*, vol. 30, no. 2, 2001, σσ. 190-207.

Lemke, Thomas, «Foucault, Governmentality, and Critique», *Rethinking Marxism*, vol. 14, no. 3, 2002, σσ. 49-64.

Lupton, Debora, *The Quantified Self*, Μάλντεν: Polity, 2016.

Lupton, Debora, «The Diverse Domains of Quantified Selves: Self-Tracking Modes and Dataveillance», *Economy and Society*, vol. 45, no. 1, 2016, σσ. 101–122.

Lupton, Debora, «Quantified sex: a critical analysis of sexual and reproductive self-tracking using apps», *Culture, Health & Sexuality*, vol. 17, no. 4, 2015, σσ. 440-453.

Lupton, Debora & Gavin J. D. Smith, "‘A Much Better Person’: The Agential Capacities of Self-tracking Practices", στο Btihaj Ajana (επιμ.), *Metric Culture*, Μπίνγκλεϊ: Emerald Publishing Limited, 2018, σσ. 57-75.

Μακρυνιώτη, Δήμητρα, «Εισαγωγή», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος*, Αθήνα: Νήσος, 2004, σσ. 11-73.

Marcuse, Herbert, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1971.

Mardawi, Arwa, «Your body isn’t a temple, it’s a data factory emitting digital exhaust», *The Guardian*, 25/1/2013. Διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jan/25/body-data-factory-digital-exhaust-data-tax> (τ.π. 3/12/2020).

Mayer-Schöenberger, Victor, & Kenneth N. Cukier, *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*, Λονδίνο: John Murray Publishers, 2013.

McClusky, Mark, «The Nike Experiment: How the Shoe Giant Unleashed the Power of Personal Metrics», *Wired*, 22/6/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.wired.com/2009/06/lbnp-nike/> (τ.π. 22/10/2020).

Meißner, Stefan, «Effects of Quantified Self Beyond Self- Optimization», στο Stefan Selke(επιμ.), *Lifeloggging: Digital self-tracking and Lifeloggging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 235-248.

Μερλώ-Ποντύ, Μορίς, *Φαινομενολογία της αντίληψης*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Νήσος, 2016.

Miller, Peter & Nikolas Rose, «Governing economic life», *Economy and Society*, vol. 19, no. 1, 1990, σσ. 1-31.

Miller, Peter & Nikolas Rose, «Production, Identity, and Democracy», *Theory and Society*, vol. 24, no. 3, 1995, σσ. 427-467.

Nafus, Dawn & Jamie Sherman, «This One Does Not Go Up to 11: The Quantified Self Movement as an Alternative Big Data Practice», *International Journal of Communication*, vol. 8, 2014, σσ. 1784-1794.

- Neff, Gina & Dawn Nafus**, *Self-tracking*, Κέμπριτζ/Λονδίνο: The MIT Press, 2016.
- Neilson, Susie**, «When a Relationship Becomes a Game», *The Atlantic*, 8/8/2013. Διαθέσιμο στο <https://www.theatlantic.com/health/archive/2013/08/when-a-relationship-becomes-a-game/278459/> (τ.π. 1/11/2020).
- Nielsen**, «Tech styles: Are consumers really interested in wearing tech on their sleeves?», *Nielsen*, 20/3/2014. Διαθέσιμο στο <http://www.nielsen.com/us/en/insights/news/2014/tech-styles-are-consumers-really-interested-in-wearing-tech-on-their-sleeves.html> (τ.π. 6/11/2020).
- Ouellet, Maxime, Marc Menard, Maude Bonenfant & Andre Mondoux**, «Big Data και ποσοτικοποίηση του εαυτού», μτφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom*, τχ. 5, 2018, σσ. 73-107.
- Paltrinieri, Luca**, «Αναρχαιολογία του management», μτφρ. Μ. Κατρίτσης, *Kaboom*, τχ. 3, 2017, σσ. 115-148.
- Πατηνιώτης, Μανώλης**, «Στην Κωνσταντινούπολη ψαρεύοντας άθλιο ροζ», στο Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*, Θεσσαλονίκη: Ροπή, 2020, σσ. 7-17.
- Pharabod, Anne-Sylvie, Véra Nikolski & Fabien Granjon**, «Setting Oneself in Figures: An Empirical Approach to Early Self-Tracking Practices», *Réseaux*, no. 177, 2013, σσ. 97–129.
- Pink, Sarah, Elisenda Ardevol & Deborah Lanzeni** (επιμ.), *Digital Materialities : Design and Anthropology*, Λονδίνο: Bloomsbury Academics, 2016.
- Pink, Sarah & Vaike Fors**, «Being in a Mediated World: Self-Tracking and the Mind–Body–Environment», *Cultural Geographies*, vol. 24, no. 3, 2017, σσ. 375–388.
- Πολυμενέας, Γιώργος**, «Πώς ένα smartwatch χώρεσε στον καρπό μου όλα όσα ήθελα να μάθω για εμένα», *Provocateur*, 2020. Διαθέσιμο στο <https://provocateur.gr/about/19735/pws-ena-smartwatch-me-ekane-na-mathw-perissotera-gia-emenas?fbclid=IwAROBP1RkT1q-ecpblwJuaSRzcZUR3ZOVrqbEV4C6xxvqw5STq7jc00V69MM> (τ.π. 15/11/2020).

Pritz, Sarah M., «Making Emotions Count: The Self-Tracking of Feelings (Extended Abstract)», στο Stefan Selke (επιμ.), *Lifelogging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 179-187.

Rosa, Hartmut, *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, μτφρ. J. Trejo-Mathys, Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 2013.

Rosa, Hartmut, «Resonance: η ιδέα του συντονισμού ως κοινωνιολογική έννοια», μτφρ. Ανδρέας Γαλατσάνος, *Kaboom*, 31/3/2020. Διαθέσιμο στο <https://kaboomzine.gr/resonance-i-idea-toy-syntonismoy-os-koinoniol/> (τ.π. 6/11/2020).

Rose, Nikolas, «The Politics of Life Itself», *Theory, Culture & Society*, vol. 18, no.1, 2001, σσ. 1-30.

Rose, Nikolas, *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Πρίστον: Princeton University Press, 2007.

Ruckenstein, Minna, «Visualized and Interacted Life: Personal Analytics and Engagements with Data Doubles», *Societies*, vol. 4, no. 1, 2014, σσ. 68–84.

Ruckenstein, Minna & Mika Pantzar, «Beyond the Quantified Self: Thematic Exploration of a Dataistic Paradigm», *New Media and Society*, vol. 19, no. 3, 2017, σσ. 401–418.

Sanders, Rachel, «Self-tracking in the Digital Era: Biopower, Patriarchy, and the New Biometric Body Projects», *Body & Society*, vol. 23, no. 1, 2017, σσ. 36-63.

Schaupp, Simon, «Measuring the Entrepreneur of Himself», στο Stefan Selke (επιμ.), *Lifelogging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 249-266.

Schüll, Natasha Dow, «Data for life: Wearable technology and the design of self-care», *BioSocieties*, vol. 11, 2016, σσ. 317-333.

Schwab, Klaus, «The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond», *World Economic Forum*, 14/1/2016. Διαθέσιμο στο

<https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/> (τ.π. 23/12/2020).

Selke, Stefan, «Introduction», στο Stefan Selke (επιμ.), *Lifelogging: Digital self-tracking and Lifelogging - between disruptive technology and cultural transformation*, Βίζμπαντεν: Springer VS, 2016, σσ. 1-21.

Sharon, Tamar, «Self-Tracking for Health and the Quantified Self: Re-Articulating Autonomy, Solidarity, and Authenticity in an Age of Personalized Healthcare», *Philosophy & Technology*, vol. 30, 2017, σσ. 93-121.

Sharon, Tamar & Dorien Zandbergen, «From data fetishism to quantifying selves: Self-tracking practices and the other values of data», *New Media & Society*, vol. 19, no. 11, 2017, σσ. 1965-1709.

Sherman, Jamie, «Data in the Age of Digital Reproduction: Reading the Quantified Self through Walter Benjamin», στο Dawn Nafus (επιμ.), *Quantified: biosensing technologies in everyday life*, Κέμπριτζ: The MIT Press, 2016

Skinner, Burrhus F., *Περί συμπεριφορισμού*, μτφρ. Ε. Τσούκαρης & Μ. Ρόμπερτ, Αθήνα: Πεδίο, 2014.

Statista, «Wearables worldwide», *Statista*, χ.χ. Διαθέσιμο στο <https://www.statista.com/outlook/319/100/wearables/worldwide#market-users> (τ.π. 1/11/2020).

Τάκος, Κωνσταντίνος, «Νέες δεξιότητες στα επαγγέλματα του αύριο», *Καθημερινή*, 28/9/2020, διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/economy/561094585/nees-dexiotites-sta-epaggelmata-toy-ayrio/> (τ.π. 10/10/2020).

Thaler, Richard H. & Cass R. Sunstein, *Nudge : Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*, Λονδίνο: Penguin, 2009.

Thatcher, Margaret, «Economics are the method: The object is to change the soul», *Sunday Times*, 3/5/1981.

Toner, John, «Exploring the dark-side of fitness trackers: Normalization, objectification and the anaesthetisation of human experience», *Performance Enhancement & Health*, vol. 6, 2018, σσ. 75-81.

Turner, Fred, *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*, Σικάγο: University of Chicago Press, 2006.

Verbeek, Perer-Paul, *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency and Design*, μτφρ. R. Crease, Πενσυλβάνια: The Pennsylvania State University Press, 2005.

Winner, Langdon, «Do Artifacts Have Politics?», *Daedalus*, vol. 109, no. 1, 1980, σσ. 131-146.

Winner, Langdon, «Technologies as Forms of Life», στο Ronald L. Sandler (επιμ.), *Ethics and Emerging Technologies*, Λονδίνο: Palgrave Macmillan, 2014.

Wiener, Norbert, *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Κέιμπριτζ/Μασαχουσέτη: Technology Press, 1948.

Wolf, Gary, «Know Thyself: Tracking Every Facet of Life, from Sleep to Mood to Pain, 24/7/365», *Wired*, 22/6/2009. Διαθέσιμο στο <https://www.wired.com/2009/06/lbnp-knowthyself/> (τ.π. 22/10/2020).

Wolf, Gary, «The Data-Driven Life», *New York Times*, 28/4/2010. Διαθέσιμο στο <http://www.nytimes.com/2010/05/02/magazine/02self-measurement-t.html?pagewanted=all& r=0> (τ.π. 22/10/2020).

Zaleznik, Abraham, «Managers and Leaders: Are They Different?», *Harvard Business Review*, vol. 53, no. 3, 1977, σσ. 67-78.

Δικτυογραφία

<https://quantifiedself.com> (τ.π. 23/12/2020)

<https://www.meetup.com/topics/quantified-self/> (τ.π. 14/10/2020)